

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Rahvusvahelise ja Euroopa õiguse õppetool

Kiira Gornischeff

**LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSEMÕISTMISE KONTSEPTSIOONI JÄRGIMINE EESTIS
KRIMINAAL- JA TSIVIILMENETLUSE NÄITEL**

Magistritöö

Juhendaja

MA (õigusteadus) Katre Luhamaa

Tartu
2015

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1Uurimuse eesmärk ja kasutatud metoodika.....	8
1.1Töös kasutatavad mõisted.....	11
2Lapse õigused rahvusvahelises õiguses.....	14
2.1ÜRO Lapse õiguste konventsioon.....	14
2.1.1ÜRO Lapse õiguste konventsiooni struktuur.....	14
2.1.2Konventsiooni üldpõhimõtted.....	17
2.1.2.1 Õigus mittediskrimineerimisele.....	18
2.1.2.2Lapse parim huvi.....	19
2.1.2.3Lapse õigus ellujäämisele ja arengule.....	23
2.1.2.4Lapse õigus osalusele teda puudutavates asjades.....	24
2.2Lapse õiguste rahvusvahelise kaitse instrumendid.....	26
2.3Lapse õiguste tagamise rahvusvahelised poliitilised meetmed.....	28
2.4Rakendamise üldmeetmed (General Measures of Implementation).....	31
2.5Lapsesõbralik õigusemõistmine.....	34
2.5.1Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted ja üldtingimused.....	36
2.5.2Lapse ärakuulamise põhimõtted lapsesõbralikus õigusemõistmises.....	37
3Lapsesõbraliku õiguse kontseptsiooni rakendamine Eestis.....	40
3.1Siseriiklik õiguspoliitika.....	40
3.2Siseriiklik õiguspraktika.....	43
3.2.1Kriminaalmenetlus.....	43
3.2.2Menetlus alaealiste komisjonides.....	50
3.2.3Tsiviilkohtumenetlus.....	54
3.2.4Täitemenetluse kitsaskohad.....	60
3.2.5Üldised kõiki menetlusi puudutavad kitsaskohad.....	63
KOKKUVÕTE.....	68
FOLLOWING THE CONCEPT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE IN ESTONIA IN EXAMPLE OF CRIMINAL AND CIVIL PROCEEDINGS.....	72
KASUTATUD ALLIKAD.....	74
Lisa 1.....	83
Lisa 2.....	84

SISSEJUHATUS

Lapsepõlve- ja noorteuurijate hinnangul on lääneriikides levinud kaks vastuolulist lapse ja noore representatsiooni - *ohustatud* ja *ohustaja*. Esimene keskendub kaitset ja hoolitsust vajava süütu olendi representeerimisele, teine keskendub seevastu laste ja noorte kujutamisele ohtlikuna endale, teistele ning ühiskonnale, andes alust ulatuslike kontrollimeetmete rakendamiseks nende suhtes.¹ Hoolimata asjaolust, et ÜRO Lapse õiguste konventsioon² (edaspidi konventsioon või LÕK) tunnustab last kui õigussubjekti, on lapsed oma õiguste teostamisel sõltuvad täiskasvanutest ning täiskasvanu ja lapse dialoogis lähtutakse lapse parimatest huvidest. Lapsed on rahvastikurühm, kelle heaolu on keskse tähtsusega nii nende üldise olukorra ja elukvaliteedi seisukohalt kui ka tulevikku tehtava investeeringu kontekstis.³ Lapse heaolu väljendub selles, kuivõrd on talle tagatud tema inim- ja kodanikuõigused, sotsiaalne õiglus ja kodanikuühiskonnas osalemine.⁴

Lapse õiguste edendamine ja kaitse on üks Euroopa Liidu (edaspidi EL) eesmärkidest. Euroopa Liidu lepingu⁵ artikkel 3 lõikes 3 nõutakse selgesõnaliselt, et Euroopa Liit peab edendama lapse õiguste kaitset. Sama põhimõtet toetab ka Euroopa Liidu Põhiõiguste Harta⁶, mille artikli 24 punkt 2 kohaselt tuleb kõikides lastega seotud toimingutes, mida teevad avalikõiguslikud asutused või eraõiguslikud institutsioonid, esikohale seada lapse huvid. Eesti Vabariigi Põhiseadus⁷ § 27 seab perekonna ja lapsed riigi kaitse alla, 1. jaanuarist 2016. kehtima hakkav uus lastekaitseadus⁸, sätestab esimest korda Eesti õigusruumis, et asjades, mis puudutavad last, on oluline lähtuda lapse huvidest ja võimaldada lapsel avaldada oma arvamust.⁹ Konventsioon, kui maailmas kõige enam ratifitseeritud rahvusvaheline leping,¹⁰

¹Taustaanalüüs kurikaldumuslike noorte kohtlemise poliitikale. Haridus- ja Teadusministeerium, Tartu, 2011. lk.17

²ÜRO Lapse õiguste konventsioon. 26.09.1991 - RT II 1996, 16, 56, mitteametlik tõlge

³Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal "Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele "Lapse õigusi käsitlev ELi tegevuskava" 2012/C 43/08. Arvutivõrgus: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:043:0034:01:ET:HTML>

⁴A. Reinomägi, H. Sinisaar, K. Toros, D. Kutsar, Sissejuhatus: lapse õigused ja heaolu. Statistikaameti kogumik: Laste heaolu. Tallinn, 2013

⁵Euroopa Liidu lepingu ja Euroopa Liidu toimimise lepingu konsolideeritud versioonid. Arvutivõrgus: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012_et.pdf

⁶Euroopa Liidu põhiõiguste harta - 2010/C 83/02

Arvutivõrgus: <http://eurlex.europa.eu/et/treaties/dat/32007X1214/hm/C2007303ET.01000101.htm>

⁷Eesti Vabariigi Põhiseadus - RT I, 27.04.2011, 2

⁸Lastekaitseadus - RT I, 06.12.2014, 1, jõustub 01.01.2016

⁹T.Poopuu, Uus lastekaitseadus ootab rakendamist. Sotsiaaltöö ajakiri, 2014 nr 6

¹⁰1. mai 2015. aasta seisuga on konventsiooniga ühinenud kõik maailma riigid peale Ameerika Ühendriikide ning

laiendas lapse parimate huvide põhimõtet kõigile last mõjutavatele otsustele.¹¹

Lapse Õiguste Komitee, kui konventsiooni järelevalveorgan, rõhutab oma üldkommentaaris nr. 14¹², et riigi kohustus on mehhanismide ja menetlusreeglite kehtestamine kaebuste, abinõude ja hüvitiste osas, et täielikult realiseerida lapse õigus sellele, et tema parimad huvid oleksid kohaselt integreeritud ja järjepidevalt rakendatud kõigis last puudutavates ning teda mõjutavates rakendusmeetmetes, kohtu – ja haldusmenetlustes. Euroopa Komisjon kutsus lapse õigusi käsitleva EL'i tegevuskavaga¹³ EL'i institutsioone ja liikmesriike üles uuendama võetud kohustust suurendada laste õiguste kaitse ja edendamise seotud jõupingutusi.

Kõige haavatavamad on lapse huvid õigussüsteemiga kokkupuutel.¹⁴ Lapsed võivad õigussüsteemiga kokku puutuda nii ohvri, kannatanu, tunnistaja kui ka süüdistatava rollis. Vastavalt põhiseadusele ja Inimõiguste ja põhivabaduste konventsioonile on riigi kohustus tagada lapse kokkupuutel õigussüsteemiga lapse igakülgne kaitse.¹⁵ Hiljutised uuringud Euroopas näitavad¹⁶, et lapsed ei saa kriminaal- või tsiviilmenetluses osaledes piisavat tuge, samuti kohtumenetlust, mis võib lapsi heidutada, ei kohandata alati nende vajadustega. Konkreetsed meetmed, näiteks lapse ja kostjate või tunnistajate otsevastandamise vältimine kohtus või lapse menetlusest teavitamise ja menetlusest arusaamise tagamine, ei ole veel saanud üldiseks tavaks.¹⁷

Lapse õiguste kaitseks õigussüsteemiga kokkupuutel on välja töötatud ja kehtestatud rida rahvusvahelisi standardeid. Lapse Õiguste Komitee (edaspidi komitee), on oma üldkommentaaries¹⁸ toonud välja rida eeldusi, mida riigid peavad täitma, et õigusemõistmine

Somaalia

¹¹Artikli 3 mõtestab lahti 2013 mais vastuvõetud Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr 14 - General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1). Eesti keeles kättesaadav: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/%C3%9Cldkommentaari-nr-14.pdf>

¹²Ibid,

¹³Euroopa Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning regioonide komiteele. Lapse õigusi käsitlev EL'i tegevuskava. Brüssel, 15.2.2011, KOM (2011) 60 lõplik

¹⁴Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Euroopa Nõukogu, Euroopa Liit, 2012, lk. 16. Arvutivõrgus: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf

¹⁵Viide Põhiseadusele ja muule

¹⁶Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõte. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2015. Arvutivõrgus: <http://fra.europa.eu/en/press-release/2015/justice-needs-be-more-child-friendly-finds-fra>; Study on children's involvement in judicial proceedings – contextual overview for the criminal justice phase – Estonia. Euroopa Komisjon – Õigusküsimuste Direktoraat. Euroopa Liit, Luxembourg, 2014. Arvutivõrgus: <http://www.childreninjudicialproceedings.eu/docs/ContextualOverview/Estonia.pdf>

¹⁷Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõte.

¹⁸Komitee kommentaarid: parim huvi, juvenile justice

oleks võimalikult lapsesõbralik. Lisaks komiteele, on õigusemõistmise lapsesõbralikumaks muutmisele pööranud eraldi tähelepanu ka Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee, töötades välja suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta.¹⁹ Nimetatud suunised annavad kindlad tingimused ja soovituselised õigusemõistmiseks enne kohtumenetlust, kohtumenetluse ajal ning kohtumenetluse järel. Nii komitee kui ka Euroopa Nõukogu suunised peavad muuhulgas oluliseks poliitilise tahte olemasolu (lapse õiguste tagamiseks loodud strateegiad, arengukavad, rakenduskavad, seadused jt), lapsega kokkupuutuvate spetsialistide vastavat koolitust lapse õigustest, valdkondadeülest käsitusviisi ning lapsele piisava teabe andmist.

Statistika kohaselt elas 2014. aastal Eestis hinnanguliselt 250-260 000 alaealist²⁰, samas lastega leibkondade arv väheneb, mistõttu on just lapsed meie olulisem inimvara. Politsei selgitas 2014. aastal välja 766 kuriteos kahtlustatavat alaealist.²¹ Kõigest kuriteos kahtlustatavatest moodustasid alaealised 7 %. Vaatamata asjaolule, et võrreldes 2006. aastaga on õigusrikkumiste levik laste seas langenud²², on õigusrikkumiste levik alaealiste seas oluliselt levinum kui näitab kriminaalstatistika. Aastal 2014 läbi viidud laste hälbiva käitumise uuringu kohaselt oli 12% uuringus osalenud lastest pannud õigusrikkumise toime viimase aasta jooksul ja 18% lastest elu jooksul.²³ Oluliselt on kasvanud ka laste suhtes toime pandud kuriteod, eriti kiiresti on kasvanud alaealiste vastu toime pandud seksuaalkuriteod. Aastal 2014 registreeriti 199 seksuaalse enesemääramise vastast kuritegu, millest 142 juhul oli tegemist alaealise kannatanuga, lisaks sellele registreeriti 48 alaealise kannatanuga seksuaalse enesemääramise vastast tegu.²⁴ Lapsed puutuvad lisaks kriminaalmenetlusele õigussüsteemis kokku ka tsiviilmenetluses. Aastal 2014 lahendati Eesti maakohtutes kokku 3409 perekonnaasja hagimenetluses ning 2402 asja hagita menetluses.²⁵ Just hagita menetluste raames lahendatakse lapse hooldusõigusega seotud küsimusi, mille raames puutub kohtuga ning lastekaitseüsteemiga otseselt kokku ka alaealine.

Pärast ÜRO Lapse õiguste konventsiooni ratifitseerimist 1991. aastal, on Eesti Vabariik astunud lapse õiguste kaitseks olulisi samme nii õiguspoliitiliselt kui ka praktiliselt. Tänapäevaks

¹⁹Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suunised, 2012

²⁰Statistikaamet arvestab laste osas stastitikat vanuses 0-1; 1-4; 5-9; 10-14; 15-19

²¹Kuritegevus Eestis 2014. Kriminaalpoliitika uuringud. Justiitsministeerium, Tallinn 2014, lk.20. Arvutivõrgus: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/statistika-ja-uuringud/kuritegevus-eesis>

²²A.Markina, B.Žarkovski. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud 19, Tallinn, 2014, lk.5

²³*Ibid*, lk. 5-10

²⁴Kuritegevus Eestis 2014. Kriminaalpoliitika uuringud. Justiitsministeerium, Tallinn 2014, lk.46-47

²⁵I ja II astme 2014. aasta menetlusstatistika. Arvutivõrgus: http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/i_ja_ii_astme_kohtute_2014.a_statistilised_koondandmed.pdf

on lapsest saanud õiguste subjekt, olles nii õiguste kui ka kohustuste kandja. Õigusruum lubab alaealistel paljudes olukordades teha otsuseid neid puudutavates küsimustes (nt alaealiste teovõime laiendamine abiellumise puhul või vanemaks saamise korral, alaealise kaasarääkimine hooldusõiguse küsimustes jt). Riigikogu võttis vastu seaduse kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel laste ja noorte valimisea langetamiseks 16. eluaastale²⁶, andes seeläbi just alaealistele suurema võimaluse panustada ühiskonna arengusse ning kujundada enda ümbritsevat keskkonda.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on analüüsida, kuidas sisutatakse lapsesõbralikku õigusemõistmise kontseptsiooni Eesti õiguspraktikas ning kuivõrd selle rakendamisel järgitakse rahvusvahelisest õigusest tulenevaid nõudeid ja põhimõtteid. Selleks tuleb esmalt analüüsida rahvusvahelist õigust ning rahvusvahelisest õigusest tulenevaid regulatsioone, ja teiseks analüüsida rahvusvahelisest õigusest tulenevate kohustuste täitmist Eesti siseriiklikus õiguspraktikas. Autor analüüsib kehtivaid seadusandlike ja poliitilisi juhiseid (sh ennetus- ja sekkumisprogrammid); valdkonna spetsialistide ettevalmistust lapse õiguste ja lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni aspektist; õigussüsteemiga kokkupuutuvale lapsele antavaid teabematerjale (sh lapsesõbralikud materjalid). Kuivõrd alaealistesse puutuv õigussüsteem on mitmetahuline ja kompleksne, lähtub autor eelkõige lapse perspektiivist sealhulgas käsitledes valdkondadeülest lähenemist ning sotsiaalsüsteemi tervikuna. Lisaks dokumentide kontekstanalüüsile viis autor läbi individuaalsed ja fookusgruupiintervjuud valdkonna spetsialistidega ja õigussüsteemiga kokkupuutuvate laste ja noortega, selgitamaks välja kas ja kuidas lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni Eestis rakendatakse. Käesoleva töö raames läbi viidud fookusintervjuud õigusega kokkupuutunud lastega annavad ülevaate õigussüsteemi tunnetamisest lapse enda perspektiivist lähtuvalt.

Käesoleva teema aktuaalsust tõendab viimastel aastatel suurenenud rahvusvaheline huvi lapse õiguste kaitses õigussüsteemis, kui ka Eesti siseriikliku õiguse ning lastekaitse korralduse kiire areng. Positiivne on, et lapsed on kesksel kohal erinevates riiklikes arengukavades, sh Vägivalla ennetamise strateegias 2015-2020, Laste ja perede arengukavas 2012-2020²⁷. Samuti on Riigi Prokuratuur seadnud oma prioriteetideks just alaealiste suhtes toime pandud kuriteod ning kriminaalpoliitika arengusuunad²⁸ seavad kindlalt prioriteediks ka alaealiste

²⁶Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel valimisea lange-
tamiseks, 703 SE

²⁷Laste ja perede arengukava 2012-2020. Sotsiaalministeerium. Arvutivõrgus: http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf

²⁸Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfi->

vastu suunad isikuvastased kuriteod, alaealiste komisjonide efektiivsust ning alaealiste kurjategijatega seotud kriminaalasjade kiiret menetlemist. Alates 1. jaanuarist 2016 jõustub uus lastekaitseseadus²⁹, seades lastega oma töös kokkupuutuvate spetsialistidele olulised tingimused ja avades esmakordselt lapse parimate huvide põhimõtet ning tähtsustades lapse õigust avaldada oma arvamust teda puudutavates küsimustes.

Vaatamata eeltoodule on lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni teemat Eestis, sh teaduskirjanduses, vähe käsitletud. Autori uurimishuvi teema vastu on seotud Tartu Ülikoolis 2012. aastal kaitstud bakalaureusetööst teemal „Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes“ ning kokkupuutest praktikas esinevate kitsaskohtadega igapäevases töös MTÜ-s Lastekaitse Liit.

Töö koosneb teoreetilisest ja praktilisest osast. Töö teoreetilises osas tutvustatakse Lapse õiguste konventsiooni struktuuri ja nelja üldpõhimõtet ja mõtestatakse lahti lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni ning rahvusvahelistest standarditest tulenevaid kohustusi Eestile. Töö praktilises osas analüüsitakse lapsesõbraliku õiguse rakendamist Eestis erinevate näidete põhjal. Töö teoreetilise ning praktilise osa koosmõjus toob autor välja tänasel päeval õigussüsteemis esinevaid probleemkohti, tehes kokkuvõttes probleemide lahendamiseks konkreetsed ettepanekud.

Minu lugupidamine kuulub kõikidele abistajatele, eelkõige aga minu juhendajale Katre Luhamaa'le ning kolleeg Helika Saare'le igakülgse toe ning soovitude eest. Samuti olen väga tänulik intervjuudes osalenud lastele ja valdkonna spetsialistidele, kes leidsid aega minuga kohtumiseks ning minu kirjalikele küsimustele vastamiseks.

nder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf

²⁹Uus lastekaitseseadus, 2015

1 UURIMUSE EESMÄRK JA KASUTATUD METOODIKA

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on uurida lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioonist lähtuvalt teoreetilist ja praktilist rakendamist Eesti õiguspoliitikas ning õiguspraktikas. Magistritöö uurimisküsimuseks on – kas ja kuidas/mil viisil rakendatakse lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni õiguspraktikas.

Uurimusküsimusele vastamiseks püstitati järgmised alaküsimused:

- 1) Millised on rahvusvahelised standardid lapse õiguste tagamisel lapsesõbralikus õigusemõistmises?
- 2) Mis on lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon – eeldused, tingimused, olulised põhimõtted?
- 3) Millised kohustused (nii õiguspoliitilised kui ka õiguspraktilised) tulenevad Eesti poliitikakujundajatele lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamisel?
- 4) Kuidas rakenduvad lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted praktikas?
- 5) Millised on õigusega kokkupuutuvate alaealiste kogemused õigussüsteemis?

Uurimusmetoodikana kasutab autor kvantitatiivseid ning kvalitatiivseid meetodeid. Teoreetilise osa kirjutamisel kasutatakse dokumendi kontekstanalüüsi, uurides rahvusvahelisi ning siseriiklikke õigusakte, normatiivakte, rahvusvahelisi lepinguid ja protokolle. Teaduspõhiste allikatena kasutatakse töös teemapõhiseid artikleid, rahvusvahelisi ja siseriiklikke uuringuid ja analüüse; riiklike raporteid. Lisaallikateks on rahvusvahelist lapse õiguste kaitset teostavate organisatsioonide poliitikasoovitused, raportid ja analüüsid. Töö allikate valimisel on lähtutud nende asjakohasusest, teoreetilisest ning praktilisest väärtusest. Allikate uurimisel ning tõlgendamisel kasutati uurivaid, võrdlevaid, analüütilisi hindamismeetodeid. Kvalitatiivne uurimus ei ole ühelaadne ettevõtmine, vaid hulk erilaadseid uurimusi.³⁰

Kvalitatiivse uurimismeetodina kasutas autor poolstruktureeritud fookusgruupiintervjuusid

³⁰S.Hirsjärvi, P.Remes, P.Sajavaara. Uuri ja kirjuta. Kirjastus Medicina, Tallinn 2005, lk.152

ning individuaalseid intervjuusid. Kvalitatiivses uurimuses on püüdluseks ennekoike leida ja avalikkuse ette tuua tõsiasju, selle asemel, et tõestada juba olemasolevaid (tõe)väiteid.³¹ Intervjuu suur eelis teiste andmekogumismeetodite ees on paindlikkus, võimalus andmekogumist vastavalt olukorrale ja vastajale reguleerida.³² Poolstruktureeritud intervjuu korral esitatakse kõigile vastajatele samad või sarnased küsimused, kuid vastata lubatakse vabalt valikuvariante ette andmata. Valiku tingis eelkõige asjaolu, et taoline intervjuu tagab kõigi teemaplokkide käsitlemise, ning vajadusel saab intervjuueeritav lisada ka omi tähelepanekuid.

Antud töö fookuses on nii teoreetilised kui ka praktilised õigusvaldkonna seaduspärasused ning probleemid, mistõttu viis autor läbi kokku 2 intervjuud lapsega õigussüsteemis lähedalt kokkupuutuvate spetsialistidega (noorsoopolitsei, prokurör), 1 fookusgruupiintervjuu lastekaitsetöötajatega (7 spetsialisti) ning 1 fookusgruupiintervjuu alaealistele õigusrikkujatele rehabilitatsiooniteenust pakkuvate spetsialistidega (3 spetsialisti); konsultatsioonid poliitikakujundajate ja õiguspoliitikate elluviijatega (justiitsministeerium, siseministeerium, sotsiaalministeerium, Riigikohtu koolitusnõukogu, Riiklik Prokuratuur, Eesti Advokatuur); 6 fookusgruupiintervjuud poolkinnises asutuses viibivate laste ja noortega (50 last ja noort) ning 2 fookusgruupiintervjuud SOS-Lastekülas elavate laste ja noortega.

Intervjuude läbiviimiseks koostas autor iga valdkonna esindajale või grupile eraldi küsimused, lähtuvalt ametialastest ülesannetest ja käesoleva töö uurimisküsimustest (vt näidisenä Lisa 1). Kirjalikud konsultatsioonid toimusid struktureeritud viisil, edastades e-kirja teel, kohandades Euroopa Nõukogu laste osaluse hindamisvahendi indikaatoreid³³ või siis edastades suunatud küsimusi (vt Lisa 2).

Spetsialistide intervjuueerimine toimus ajavahemikul 25. märts – 12. mai 2015.a, intervjuud toimusid nii Tartus kui ka Tallinnas. Kirjalikud konsultatsioonid toimusid ajavahemikul 17. märts – 12.mai 2015.a. Ajavahemikus 25. veebruar – 17. märts 2015.a toimus 8 fookusgruupiintervjuud lastega, vanuses 7-17 (eesti kui ka vene keelt kõnelevad lapsed ja noored). Intervjuude läbiviimisel kasutas autor mitteformaalse õppe meetodeid ning avatud küsimusi, jälgides gruppide dünaamikat.

³¹S.Hirsjärvi, P.Remes, P.Sajavaara. Uuri ja kirjuta. Kirjastus Medicina, Tallinn 2005, lk.152

³²Uuri ja kirjuta raamat, lk. 192

³³Vt lähemalt: Euroopa Nõukogu laste osaluse hindamisvahend. Arvutivõrgus: <https://www.sm.ee/et/laste-osalus>

Spetsialistide individuaalsed intervjuud, lastekaitsetöötajate ja rehabilitatsiooniteenust pakkuvate spetsialistidega fookusgruupiintervjuud toimusid nende tavapärasel töökohal. Laste ja noorte intervjuerimine leidis aset samuti laste tavapärasel keskkonnas, vastavalt kas poolkinnises asutuses või SOS-Lasteküla perekodus. Spetsialistide intervjuud kestsid ajaliselt 60 minutit kuni 180 minutit. Laste ja noorte intervjuud kestsid ajaliselt 60 minutit kuni 130 minutit. Laste ja noorte valimi valikul lähtus autor õigussüsteemiga kokkupuutuvatest alaealistest.

Intervjuudest saadud info salvestati diktofoni või telefoni vahendusel või jäädvustati tehes märkmeid, salvestused transkribeeriti (kokku 54 lk). Intervjuude läbiviimisel lähtus autor uurimustöös püstitatud küsimustest ning valdkonna probleemidest, lähtudes eetika ja andmekaitse nõuetest. Eetika ja andmekaitse nõudeid jälgis autor nii täiskasvanute kui ka alaealistega suheldes, lähtudes järgmistest sammudest: uuringu eesmärkide tutvustus, nõusoleku küsimine intervjuus osalemiseks, nõusoleku küsimine intervjuude salvestamiseks, avaldatud andmete anonüümsus ning konfidentsiaalsus, uuringu tulemuste avalikustamine ning tulemustega tutvumine, tagasiside). Tähelepanekuna laste teadlikkusest oma õigustest saab välja tuua asjaolu, et 5 fookusgruupi ei andnud luba intervjuude salvestamiseks.

Täiendavalt eelnimetatud andmekogumismeetoditele, kasutas autor sekundaarandmestikuna ka 2012. aastal Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas kaitstud bakalaureusetöös „Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes“³⁴ läbi viidud intervjuude ning kohtunike küsimustiku vastuseid ning Euroopa Komisjoni õigusküsimuste direktoraadi poolt tellitud ning antud töö autori poolt koos kahe teise konsultandiga ellu viidud, riiklike uuringuid lapse õiguste tagamisest kriminaalmenetluses, tsiviilkohtumenetluses ning halduskohtumenetluses³⁵.

³⁴K.Nauts. Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Tartu, 2012

³⁵M.Haruoja, M.Meior, K.Nauts. Study on children's involvement in judicial proceedings. Contextual overview for the criminal justice phase – Estonia. European Commission-Directorate-General for Justice, June 2013. Arvuti-võrgus: <http://www.childreninjudicialproceedings.eu/docs/ContextualOverview/Estonia.pdf>

1.1 Töös kasutatavad mõisted

Antud alapeatükis on esitatud magistritöös enimkasutatavad mõisted, millel on töö sisu mõistmisel oluline tähendus.

Laps ja noor: *laps* on iga kuni 18-aastane inimene³⁶. Konventsioon eristab last kui alla 18-aastast inimolendit. ³⁷*Noor* on vastavalt Eesti seadusandlusele iga 7-26. aastane isik³⁸, kuid antud töös käsitletakse mõistet *noor*, kui alaealist isikut, vanuses 7-18 eluaastat, lähtudes alaealiste mõjutusvahendite seadusest³⁹.

Õigussüsteemiga kokkupuutuv alaealine: töös kasutatakse läbivalt mõisteid *õigussüsteemiga kokkupuutuv laps ja noor, riskinoor, alaealine õigusrikkuja*, samas tähenduses. Antud mõistete all käsitletakse lapsi ja noori, kes on oma käitumise ning tegude tõttu läinud vastuollu ühiskonnas kehtivate õigusnormidega (nt mõjuainete tarvitamine, varguse toimepanemine, koolikohustuse rikkumine jt) ning sellest tingitult puutunud kokku alaealiste käitumist mõjutatavate (alaealiste komisjoni, erikooli või noortevanglasse) ning kaitstavate instantsidega (sh sotsiaalkaitse). Täiendavalt laieneb käesoleva töö raames mõiste *õigussüsteemiga kokkupuutuv alaealine* ka tsiviilkohtumenetluse raames õigussüsteemiga kokkupuutuvatele lastele ja noortele (sh hooldusõiguse küsimused, täitemenetlus).

Mõiste *alaealine õigusrikkuja* all käsitletakse lapsi ja noori, lähtudes alaealiste mõjutusvahendite seaduses toodud määratluses:

- alla 14-aastane isik, kes on toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteokoosseisule vastava või muus seaduses ettenähtud väärteokoosseisule vastava õigusvastase teo või 14-18 aastane isik, kes on toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteo, kuid prokurör või kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ja kriminaalmenetlus on tema suhtes lõpetatud (AMS § 1 lg.1-3);
- 14-18. aastasena toime pannud karistusseadustikus või muus seaduses ettenähtud väärteo, kui kohtuväline menetleja on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust kohaldamata,

³⁶Eesti Vabariigi lastekaitse seadus - RT 1992, 28, 370

³⁷ÜRO Lapse õiguste konventsiooni artikkel 1

³⁸Noorsootöö seadus - RT I, 12.07.2014, 104

³⁹Alaealiste mõjutusvahendite seadus - RT I 1998, 17, 264

või kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ja väärteomenetlus on tema suhtes lõpetatud (AMS § 1 lg. 4);

- alaealine, kes ei täida koolikohustust vastavalt Eesti Vabariigi haridusseadusele (AMS § 1 lg 3, p.1);
- alaealine, kes tarvitab alkohoolset jooki, narkootilist või psühhotroopset ainet (AMS § 1 lg 3, p.2)

Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon: õigusemõistmise süsteem, kus on tagatud kõigi lapse õiguste arvestamine ja tulemuslik rakendamine suurimas võimalikus ulatuses, pidades silmas lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtteid (osalusõigus, lapse parimad huvid, inimväärikus, kaitse diskrimineerimise eest, õigusriigi põhimõtted) ja võttes arvesse lapse küpsust ja arusaamisvõimet ning juhtumi asjaolusid. Lapsesõbralik õigusemõistmine on kättesaadav, eakohane, kiire, kohusetundlik, kohandatud ja keskendunud lapse vajadustele ja õigustele, arvestab lapse õigusi, sealhulgas õigust nõuetekohasele kohtumõistmisele, õigust menetluses osaleda ja seda mõista, õigust era- ja pereelu puutumatusse ning õigust inimväärikusele⁴⁰.

Lastekaitse süsteem: lastekaitse süsteem on tulenevalt kehtivale lastekaitse seadusele⁴¹ õigusloome- ning investeerimis- ja järelevalvetegevus laste tervishoiu, hariduse, töö, puhkuse, huvitegevuse ja hoolekande korraldamisel. Riiklikku lastekaitsetööd koordineerib Sotsiaalministeerium (LKS § 4; § 5). Uue Lastekaitse seaduse (jõustub 1. jaanuar 2016) kohaselt on Lastekaitse lapse õiguste ja heaolu tagamiseks käesolevas seaduses sätestatud põhimõtteid järgivate tegevuste, toetuste, teenuste ja muu abi (edaspidi koos *meetmed*) kogum. Lastekaitset korraldavad Vabariigi Valitsus, lastekaitse nõukogu, Sotsiaalministeerium, Sotsiaalkindlustusamet, maavanem ja kohaliku omavalitsuse üksused käesolevas seaduses sätestatud ülesannete alusel.⁴²

Konventsiooni rakendamise üldmeetmed: Lapse õiguste konventsiooni peamise eesmärgi

⁴⁰Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Euroopa Nõukogu, Euroopa Liit, 2012, lk. 16. Arvutivõrgus: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf

⁴¹Eesti Vabariigi Lastekaitse seadus - RT I, 13.12.2013, 12

⁴²Lastekaitse seaduse eelnõu - § 11; §12

(iga lapse heaolu ja arengu kindlustamine) täitmiseks ei piisa vaid konventsiooni õiguste loendamisest, mistõttu on konventsioonis eraldi ette nähtud rakendamise meetmed (*general measures of implementation*)⁴³. Rakendamise meetmed tulenevad konventsiooni artiklist 4, 42 ning 44 par. 6. Konventsiooni artikkel 4 kohaselt tuleb lastele tagada kultuurilised, majanduslikud ning sotsiaalsed õigused riigi majanduslike võimalusi arvestades maksimaalses võimalikus määras, vajadusel rahvusvahelise koostöö raames. Sealjuures on tunnustatud, et majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste tagamine on riikide progresseeruv kohustus – see tähendab, et kui kasvab riigi majanduslik suutlikkus, siis on samaaegselt tarvilik tõsta laste majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste tagatust⁴⁴.

⁴³A.Henberg. Lastekaitse seaduse alusanalüüs, Sotsiaalministeerium. Tallinn, 2003, lk. 6

⁴⁴Hodgkin, R. Newell. P. Implementation Handbook for the Rights of Child. UNICEF 2002. p 62, A.Henberg'i kaudu, lk.6

2 LAPSE ÕIGUSED RAHVUSVAHELISES ÕIGUSES

Tuginedes rahvusvahelisele õigusele, on vaja enamik rahvusvaheliste konventsioonide norme üle kanda riigisisesse õigusesse, sest konventsioonid on siduvad üksnes riikide, mitte nende kodanike suhtes. Erandiks on vahetult kohaldatavad konventsioonid (nt Euroopa Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon⁴⁵), mida riigisisised kohtud võivad vahetult kohaldada, isegi kui riigisisestes õigusaktides vastavaid norme ei ole. Ühtset lähenemist lapse õigustele ja lapse õiguste tagamist on pidanud oluliseks mitmed rahvusvahelised organisatsioonid ning institutsioonid (sh Euroopa Komisjon ja Euroopa Nõukogu). Käesolev peatükk annab ülevaate rahvusvahelistest standarditest, poliitilistest ja seadusandlikest meetmetest. Pikemalt peatutakse lapse õiguste konventsiooni põhiprintsiipidel ning konventsiooni rakendamise üldmeetmetel.

2.1 ÜRO Lapse õiguste konventsioon

20. sajandi alguses võeti vastu esimesed lapsi käsitlevad seadused⁴⁶ mille alusel käsitleti lapsi subjektidena⁴⁷ ning tunnustati lapsi inimestena ja kõigi inimõiguste hoidjatena. Lapse õiguste areng on tihedalt seotud inimõiguste arenguga tervikuna. Koos üldise inimõiguste arengutega maailmas jõuti mitmete deklaratsioonide⁴⁸ ja muude rahvusvaheliste kokkulepete kaudu ka tänaseks maailmas kõige enam ratifitseeritud rahvusvahelise lepinguni - ÜRO Lapse õiguste konventsioonini. Käesolevas peatükis antakse lühike ülevaade lapse õiguste konventsiooni struktuurist ja põhiprintsiipidest.

2.1.1 ÜRO Lapse õiguste konventsiooni struktuur

Konventsiooni peetakse lapse õiguste teerajajaks ning edasivijaks, esimeseks terviklikuks, ja rahvusvaheliselt siduvaks lepinguks.⁴⁹ Konventsioon on oma iseloomult unikaalne dokument, mis on koostatud tugeva rahvusvahelise kokkuleppe tulemusena, jõudes ühiste arusaamadele lapse kohtlemisest ning lapse positsioonist ühiskonnas.⁵⁰ Dokumenti koondatud

⁴⁵Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon - RT II 2000, 11, 57

⁴⁶E.Verhellen, lk.10-14

⁴⁷19. saj talupidaja tavatses öelda: „Mul lapsi ei ole, ainult tüdrukud“. Napolis, Itaalias, oli tavaks heisata tüdruku sünni puhul must lipp. Vt lisaks E.Verhellen, „Lapse õiguste konventsioon.Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad.“, MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn 2000

⁴⁸Genfi deklaratsioon (1924), Lapse õiguste deklaratsioon (1959)

⁴⁹U.Kilkelly, Protecting children's rights undet the ECHR: the role of positive obligations, NILQ 61 (3):245-61, lk.245

⁵⁰ÜRO Lapse õiguste konventsiooni vastuvõtmise detailsema info kohta vaata www.unhchr.org või E.Verhellen, Lapse õiguste konventsioon. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateeg-

õiguste idee tekkis rõhutamaks, et õigused on võrdselt tähtsad ja isegi vastastikku sõltuvad ning ükski neist õigustest ei saa eksisteerida eraldi.⁵¹ Maailmas ainsa nii ulatuslikult vastu võetud dokumendina, tähistab konventsioon konsensust, lapse kui inimolendi tunnustamist⁵² ning seeläbi täieõigusliku ühiskonnaliikme tunnustamist⁵³.

Konventsiooni artiklid võib jaotada üsna mitmel moel, kuid kõige üldisemalt võiks konventsiooni artiklid jaotada üldisi inimõigusi käsitlevateks (õigus elule, nimele jne) ja spetsiifiliseks laste arengust ja eripärast tulenevateks põhimõteteks (nt õigus mängule).

Kõige levinuim on artiklite jaotamine kolme kategooriasse (ingl k *provision, protection, participation*⁵⁴):

- 1) hoolitsusega seotud õigused (õigus tervisele, haridusele, perekonnale, puhkusele jne, mis tagavad olenevalt lapse võimetest ja potentsiaalset tema igakülgset arengut);
- 2) kaitsega seotud õigused (õigus olla kaitstud diskrimineerimise, ebaõiglase kohtlemise, füüsilise ja seksuaalse väärkohtlemise jne eest);
- 3) osalemisega seotud õigused (nt õigus avaldada arvamust, olla kaasatud jne).⁵⁵

Riikidele seatud kohustuste järgi võib konventsiooni jaotada järgmiselt:

- 1) artiklid 1-41: sisulised artiklid, mis määratlevad lapse õigused ja konventsiooni ratifitseerinud riikide kohustused;
- 2) artiklid 42-45: konventsiooni rakendamise jälgimise kord;
- 3) artiklid 46-54: konventsiooni jõustumissätted

Selleks, et igale lapsele oleks garanteeritud võimalus igakülgseks arenguks ja heaoluks on konventsioonis sätestatud konkreetsed õigused, mis on vaja lapsele tema arengu ja heaolu

giad. MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn, 2000, lk.71-77

⁵¹E. Verhellen (2000), lk.77-79

⁵²E. Verhellen. Understanding Children's Rights. University of Ghent, Belgium, December 2000, lk. 13

⁵³E. Verhellen (2000), lk.41

⁵⁴Tänapäeval on lisatud veel üks P - prevention

⁵⁵E. Verhellen (2000) lk. 78-83

tagamiseks kindlustada. Lisaks eeltoodule võib neid õigusi eristada järgmiselt: ⁵⁶

- tüüpilised tsiviilõigused ja vabadused (õigus nimele, kodakondsusele, identiteedile; õigus sõna-, mõtte-, usu-, ühinemise- ja väljendusvabadusele; samuti õigus informatsioonile, privaatsusele; õigus mitte olla piinamise ja/või ebainimliku ja/või julma kohtlemise ohver);⁵⁷
- õigus turvalisele pere- ja/või alternatiivse hoolduse keskkonnale (õigus mitte olla põhjendamatult vanematest lahutatud; õigus ühineda oma perekonnaga; õigus olla kaitstud ebaseadusliku äraviimise eest; õigus olla ülalpeetud vanemate, selle võimatuse korral asendusvanemate või riigi poolt; õigus erilisele kohtlemisele ja abile peresektsiooni puudumise korral; õigus olla kaitstud peresise vägivalla eest ning õigus saada nõustamisteenuseid ja muud abi sellise vägivalla esinemise korral);⁵⁸
- õigus tervisele ja heaolule (puudega lapse õigus olla integreeritud ühiskonda ja saada erilist toetust; õigus heale tervisele ning tervishoiuteenuste kättesaadavusele; õigus sotsiaalkindlustusele ning sotsiaalteenuste kättesaadavusele; õigus lapse igakülgse arengu ja heaolu kindlustamiseks vajalikule elatustasemele); ⁵⁹
- õigus haridusele, vabale ajale ning kultuurilisele tegevusele (õigus haridusele, sealhulgas kutseharidusele ja nõustamisele (sh puuetega laste õigus nimetatule); õigus sellele, et haridus annab aluse lapse edasisele täisväärtuslikule elule; õigus jõudeajale ning erinevatele kultuurilistele ja sportlikele tegevustele);⁶⁰
- õigus erilisele kaitsele ja kohtlemisele ning viimast eriti lapse viibimisel ohusituatsioonides (pagulase ning sõjategevusse kaasatud või selle all kannatava lapse õigus erilisele kaitsele, sealhulgas sotsiaalsele ja psühholoogilisele abile ning reintegratsioonile; süüdistatava lapse õigus erilisele kohtlemisele kriminaal- või väärteoprotsessi raames ning kinnipidamisasutuses, sealhulgas õigus ausale, kiirele ning lapse huve arvestavale menetlusele; õigus kaitsele igasuguse väärkohtlemise eest; eelkirjeldatud situatsioonides oleva või olnud lapse õigus nõustamis- ja rehabiliteerimisteenustele; vähemusgruppi (keeleline, rassiline vm vähemus) kuuluva lapse õigus samadele õigustele, mis on teistel lastel, samuti

⁵⁶A.Henberg. Lastekaitse seaduse alusanalüüs. Sotsiaalministeerium, Tallinn 2003, lk.5

⁵⁷Ibid, artiklid 2, 6-8, 13-17, 19, 37, 34, 37, 40

⁵⁸Ibid, artiklid 9-11, 20-21, 36

⁵⁹Ibid, artiklid 23-24, 26-27

⁶⁰Ibid, artiklid 28-29, 31

õigus oma keele, kultuuri ja päritolu tundmisele);⁶¹

Lapse Õiguste Komitee on välja toonud neli võtmetähtsusega sätet (*nn üldpõhimõtet*), millest tuleb lähtuda kõigi teiste artiklite kohaldamisel:

- 1) õigus mittediskrimineerimisele (artikkel 2);
- 2) lapse huvide esikohale seadmine (artikkel 3);
- 3) õigus elule, ellujäämisele ja arengule (artikkel 6);
- 4) lapse seisukohtade arvessevõtmine (artikkel 12)⁶²

Konventsiooni kõikehõlmavust demonstreerib laialdane laste käsitlemine erinevates situatsioonides, nagu näiteks lapse õigused seonduvalt haridusega (artikkel 28 ja 29), eriline kaitseõigus alternatiivses hoolduses (artikkel 20 ja 21), alaealiste õigusrikkujate kohtlemine ning kinnisesse asutusse paigaldamine (artikkel 37 ja 40), tuues eraldi välja ka puuetega laste kaitseõigused (artikkel 23) ning põgenikest laste erikohtlemise tingimused (artiklid 7, 8, 10).⁶³ Konventsioon ei ole staatiline dokument, vaid areneb ning kohaneb muutuva maailmaga, mida demonstreerib ka erinevate fakultatiivprotokollide (Optional Protocols) vastuvõtmine.⁶⁴ Alljärgnevalt antakse ülevaade nimetatud neljast üldpõhimõttest lähemalt.

2.1.2 Konventsiooni üldpõhimõtted

Eelnevalt käsitles autor lühidalt nelja üldpõhimõtet, mis on konventsiooni lahutamatud osad ja mida peab jälgima igas last puudutavas otsuses ning teos. Käesolevas peatükis käsitletakse konventsiooni üldpõhimõtteid detailsemalt.

⁶¹Ibid, artiklid 30, 39, 40

⁶²E.Verhellen (2000), lk.93

⁶³U.Kilkelly, lk.246

⁶⁴Eesti on ÜRO lapse õiguste konventsiooni fakultatiivprotokoll, mis käsitleb laste kaasamist relvastatud konfliktidesse (2000), allkirjastati 24.09.2003, jõustus Eesti suhtes 12.03.2014; fakultatiivprotokoll, mis käsitleb laste müüki, lasteprostitutsiooni ja lastepornograafiat (2000), allkirjastati 24.09.2003, kolmanda fakultatiivprotokolliga ei ole Eesti ühinenud: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a Communications Procedure, vt: <http://www.ratifyop3crc.org/material/>

2.1.2.1 Õigus mittediskrimineerimisele

Diskrimineerimine on üks põhilisi inimõiguste rikkumisi. Selles on ebaõigluse elemente ning sellele aitavad tihti kaasa majanduslik ja sotsiaalne ebavõrdsus.⁶⁵ Lapse õigust mittediskrimineerimisele käsitlevad mitmed rahvusvaheliselt tunnustatud kokkulepped. Üldine diskrimineerimise keeld tuleneb inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonist⁶⁶ (artikkel 14), kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelisest paktist (läbiv põhimõte) ning lapse õigus mittediskrimineerimisele on sätestatud lapse õiguste konventsioonis (artikkel 2).

Konventsiooni sõnum seisneb selles, et kõigil lastel peab olema võimalus kasutada oma õigusi, ilma et neid ühelgi moel diskrimineeritaks. Tüdrukutele on antud samasugused võimalused kui poistele jne. Õigused peavad olema võrdsed ja riik peab võtma ennetavaid meetmeid, kui lapsi diskrimineeritakse või tekib diskrimineerimise oht. Konventsioon ja Lapse Õiguste Komitee rõhutavad, et valitsus ei tohi oma tegevuses ühtegi inimgruppi diskrimineerida ning peab kehtestama õigusakte sedasorti ülekohtu vastu.⁶⁷ Kuivõrd LÕK'i artikkel 2 näol ei ole tegemist isereguleeriva normiga (norm ei ole piisavalt konkreetne võimaldamaks selle rakendamist ilma riigisisese seadusandja täiendava normiloova tegevuseta), ei ole antud artikkel otsekohaldatav.⁶⁸ Mittediskrimineerimise õigust peab võtma aluseks kõigis õigusega kokkupuutuvates küsimustes.

Komitee on oma kommentaaris Eesti riigile soovitanud rakendada tõhusaid abinõusid, vajadusel jõustada ja tühistada õigusakte, et tagada konventsiooni artiklis 2 sätestatud kõigi laste õigused, välistades diskrimineerimise.⁶⁹ Komitee palus 2004. aastal liikmesriiki oma järgmises perioodilises aruandes kajastada rohkem teavet ja meetmeid tulenevalt artiklist 2⁷⁰. Riigi poolt 2014. aastal esitatud kolmanda ja neljanda perioodi aruandes konventsiooni

⁶⁵T.Hammarber, A.Belembaogo. I essee - Diskrimineerimisvastased ennetavad abinõud. Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni rakendamine praktikas. MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn 2005, lk.16

⁶⁶Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonist - RT II 2000, 11, 57

⁶⁷T.Hammarber, A.Belembaogo. I essee - Diskrimineerimisvastased ennetavad abinõud. Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni rakendamine praktikas. MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn 2005, lk.16

⁶⁸T.Ojakallas, Rahvusvahelise lapse õiguste alase regulatsiooni ja lapse õiguste alaste rahvusvaheliste kohtulahendite analüüs. Uurimustöö on valminud Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi laste ja perede osakonna tellimisel, Tallinn, 2012

⁶⁹Lapse Õiguste Komitee soovitused Eestile. CRC/C/15/Add.196, 2004. Arvutivõrgus: http://lapsedjapered.s-m.ee/fileadmin/Sisu_laadimine/Lapsed_ja_pered/Alusdokumendid/Lapse_Oiguste_Komitee_sovitused_Eestile.pdf

⁷⁰Komitee soovitused Eestile, Soovitus nr.24

täitmise kohta⁷¹, on käsitletud lapse mittediskrimineerimise osas vastuvõetud meetmeid.⁷²

Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 12 määratleb üldise diskrimineerimiskeelu, võrdset kohtlemist ja diskrimineerimist täpsemalt reguleerib võrdse kohtlemise seadus⁷³ (VõrdKS § 2). VõrdKS pakub diskrimineerimise eest erinevat õiguslikku kaitset isikutele vastavalt sellele, kas diskrimineerimine leidis aset rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi või nahavärvuse tõttu või usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse alusel. Seadus on loonud hierarhia erinevate diskrimineerimisjuhtude eest võimaldatava kaitse osas sõltuvalt diskrimineerimise alusest.⁷⁴ Antud seadus ei käsitle eraldi diskrimineerimise elemente laste suhtes.

Laste suhtes kõige sagedamini esinev diskrimineerimise liik on laste diskrimineerimine nende vanuse tõttu (*age-based discrimination*),⁷⁵ mida loetakse ka kaudseks diskrimineerimiseks. On selge, et alaealiste üldist vastutust kindlaks määrava vanusepiirangu seadmine 18. eluaastale eesmärgiks on kaitsta lapsi (nt on iseenesest mõistetav, et alaealine ei tohiks osaleda relvakonfliktides jt), kuid enamik juhtudel kasutatakse laste vanust põhjendusena, takistades seeläbi neile kuuluvate õiguste ja kohustuste kandmist.⁷⁶

2.1.2.2 Lapse parim huvi

Lapse parima huvi põhimõte⁷⁷ (*the best interest of the child*) ei ole lapse õiguste valdkonnas kaugeltki uus mõiste, kuivõrd see leidis väljendust juba Lapse õiguste deklaratsioonis (par. 2)⁷⁸, naiste vastu kõigi diskrimineerimisvormide elimineerimise deklaratsioonis (arts. 5 (b) and 16, par. 1 (d))⁷⁹ ning mitmetes teistes LÕK'i eelsetes nii rahvusvahelistes kui ka siseriiklikes aktides.⁸⁰ Lapse parimate huvide kontseptsiooni eesmärgiks on tagada nii koigi

⁷¹Arvutivõrgus: http://vm.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/aruanne_est.pdf

⁷²Vt lähemalt konventsiooni aruannet, lk. 32

⁷³Võrdse kohtlemise seadus - RT I, 06.07.2012, 22

⁷⁴M.Albrant, M.Meiorig, Ü.Papp, Võrdse kohtlemise seadus. Käsiraamat. Tallinna Tehnikaülikooli õiguse instituudi inimõiguste keskus, 2012, lk. 16

⁷⁵ Children and non-discrimination, Interdisciplinary textbook. M.Liebel, K.Luhamaa, K.Gornischeff. The Rights to Non-Discrimination: Human Rights Basis and Concepts, lk.14-31. Arvutivõrgus: http://www.crean-home.net/site/assets/files/1134/crean_interdisciplinary_handbook_on_children_and_non-discrimination.pdf

⁷⁶CRIN – Arvutivõrgus: <http://www.crin.org/en/library/publications/discrimination-briefing-age-discrimination>

⁷⁷Üldkommentaari nr. 14 (2013) lapse õigus tema parimate huvide esikohale seadmisele (art. 3, par. 1), mitteametlik tõlge. Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Üldkommentaari-nr-14.pdf>

⁷⁸ Lapse õiguste deklaratsioon (Declaration of the Rights of the Child), vastu võetud ÜRO Peaassamblee Resolutsiooniga 1386 (XIV) 10. Detsembril, 1959

⁷⁹Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, RT II 1995, 5, 31, Eesti ühines 1991

⁸⁰Üldkommentaari nr. 14 (2013) lapse õigus tema parimate huvide esikohale seadmisele (art. 3, par. 1), mitteametlik tõlge. Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/Üldkommentaari-nr-14.pdf>

konventsioonis tunnustatud õiguste taieelik ja efektiivne realiseerimine kui ka lapse terviklik areng. Lapse parimate huvide kontseptsiooni taieelik rakendamine nõuab õiguspoliitilise lahenemise arendamist, kaasates kõik osapooled, et tagada lapse taieelik füüsiline, psühholoogiline, moraalne ja vaimne terviklikkus ning toetada tema inimväärtusi.

Lapse parima huvi põhimõtte on konventsiooni olulisim põhimõtte, mis on selgesõnaliselt väljendatud konventsiooni artiklis 3.⁸² Kuigi konventsiooni erinevates artiklites rõhutatakse, et iga otsus tuleb teha lähtudes lapse parimatest huvidest, ei ole leitud ühtset definitsiooni parimatele huvidele. Komitee andis 2013. aastal välja eraldi üldise kommentaari lapse parimate huvide väljaselgitamise osas, rõhutades, et lapse parima huvi on otseselt seotud lapse heaoluga.⁸³ Komitee rõhutab nimetatud kommentaaris, et konventsioonis väljatoodud õigused on reastatud teatud hierarhilisuse järgi ning kõik õigused peavad lähtuma lapse parimatest huvidest ning ühtegi õigust ei tohi tõlgendada lapse parimate huvide negatiivses mõttes.⁸⁴ Õigussüsteemis tuleb lapse parimaid huve arvestada nii kohtumenetluse eel, kohtumenetluse ajal kui ka pärast kohtumenetlust, ka kohtuvälistes menetlustes⁸⁵. Nii rõhutab komitee oma üldkommentaaris järgmist:

„Lapse parimate huvide kontseptsioon on kompleksne ning selle sisu peab välja selgitama juhtumipõhiselt. Seadusandja, kohtunik, haldus-, sotsiaal- või haridusasutus peab olema võimeline selgitama lapse parimate huvide kontseptsiooni ja seda ellu rakendama artikli 3 par. 1 tõlgendamise ja rakendamise teel kooskõlas Konventsiooni teiste sätetega. Lapse parimate huvide kontseptsioon on paindlik ja kohandatav. Seda tuleb kohandada ja defineerida igal üksikjuhtumil eraldi, vastavalt konkreetsele situatsioonile, millega laps või lapsed on seotud, võttes arvesse nende personaalset konteksti, olukorda ja vajadusi.“⁸⁶

Oma olemuselt on lapse parimate huvide kontseptsioon ka protseduurireegel, mille alusel lapsi puudutavaid otsuseid tegevad ametivõimud ja organisatsioonid peavad töötama vastavuses kohustusega hinnata ja välja selgitada lapse parimad huvid. Riigid peavad kehtestama lapse parimate huvide hindamiseks ja väljaselgitamiseks lapsi puudutava

⁸¹Ibid, p.1

⁸²Lapse õiguste konventsioon, artikkel 3, p.1: Igasugustes lapsi puudutavares ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeasutuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid.

⁸³General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), par.A, section 2, page 3

⁸⁴Ibid, p. 3

⁸⁵Ibid, p.15

⁸⁶Ibid, p. 32

otsustes rangete menetluslike tagatistega formaalsed menetlused, kaasa arvatud mehhanismid, tulemuste hindamiseks. Riigid peavad välja arendama läbipaistvad ja objektiivsed menetlused kõigi seadusandjate, kohtunike või täitevorganite poolt tehtud otsuste tarvis, eriti neis valdkondades, mis otseselt puudutavad last või lapsi.⁸⁷

Eesti siseriiklik õigus tunnustab samuti otseselt lapse parimate huvide põhimõtet (nt. LKS §, PKS § 123 jt). Kehtiva lastekaitse seaduse § 3 kohaselt tuleb alati ja igal pool seada esikohale lapse huvid. Ka perekonnaseaduse § 123 kohustab kohust tegema lapsesse puutuvaid otsuseid lähtudes lapse parimast huvist. Isikliku arengu perspektiivist vaadates sõltub lapse parim huvi konkreetsetest asjaoludest, eriti lapse eest ja küpsuse astmest, tema vanemate kohalolekust või puudumisest, teda ümbritsevast keskkonnast ja kogemustest⁸⁸. Samuti sõnastab seadusandja lapse parimatest huvidest lähtumist perekonnaasjades otseselt tsiviilkohtumenetluse seadustikus⁸⁹.

Seni ei ole selgesõnaliselt üksi Eestis vastuvõetud seadus parima huvi põhimõtet lahti mõtestanud. Uus lastekaitse seadus avab esmakordselt lapse parimate huvide põhimõtet järgmiselt:

§ 21. Lapse huvidest lähtumine

(1) Kõigi last mõjutavate otsuste vastuvõtmisel, vastu võtmata jätmisel ning otsuse kavandamisel eri võimaluste vahel valimisel (edaspidi koos otsuste tegemine) tuleb selgitada välja lapse huvid ning lähtuda otsuse tegemisel nendest kui esmatähtsast kaalutlusest.

(2) Lapse huvide väljaselgitamiseks tuleb:

1) selgitada välja kõik asjassepuutuvad lapse olukorra ja isikuga seonduvad asjaolud ning muu informatsioon, mis on vajalik, et hinnata otsuse mõju lapse õigustele ja heaolule;

2) selgitada lapsele kavandatava otsuse sisu ja põhjuseid, kuulata laps ära tema vanust ja arengutaset arvestades sobival viisil ning võtta lähtuvalt lapse vanusest ja arengutasemest tema arvamus arvesse ühe asjaoluna huvide väljaselgitamisel;

⁸⁷Ibid, pt. A, B

⁸⁸Euroopa Inimõiguste Kohtu 12. juuli 2011. a lahend asjas nr 14737/09 Šneersone ja Kampanella vs. Itaalia (viidatud: M.Lillsaar. Ühise hooldusõiguse lõpetamine ja hooldusõiguse üleandmine. Kohtupraktika analüüs. Riigikohus, Tartu 2013, lk. 6)

⁸⁹TsMs § 5521, § 558, § 561

3) 3) kõiki asjassepuutuvaid asjaolusid kogumis hinnates kujundada põhjendatud seisukoht lapse huvide kohta seoses kavandatava otsusega.

(3) Kui lapse huvid erinevad lapse arvamusest või muul põhjusel tehakse otsus, mis ei ühti lapse arvamusega, tuleb selgitada lapsele tema arvamuse arvestamata jätmise põhjuseid.⁹⁰

Ühe lapse parima huvi väljaselgitamise võimalusena on komitee näinud ette lapse ärakuulamist, mis sisuliselt moodustub konventsiooni artikkel 3 (lapse parim huvi) ning 12 liitmisel (lapse osalusõigus).⁹¹ Lapse Õiguste Komitee, toob välja oma üldkommentaaris nr. 12⁹² lahutamatud seosed artikli 3 par. 1 ja artikli 12 vahel. Need kaks artiklit ta iendavad teineteist: esimese eesmärgiks on lapse parimate huvide realiseerimine, teine annab metoodika lapse või laste seisukohtade ärakuulamiseks ning nende kaasamiseks koigisse last puudutavatesse ku simustesse, kaasa arvatud tema parimate huvide hindamine. Artiklit 3 par. 1 ei saa korrektselt rakendada kui artikli 12 nõuded ei ole täidetud. Sarnaselt artikkel 3 par. 1 tugevdab artikli 12 kohaldatavust, aidates kaasa laste olulise rolli tahtsustamisele koigis nende elu mõjutavates otsustes.⁹³

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee märkis oma suunistes lapsesõbraliku õigusemõistmise osas, et on märkimisväärne kui vähe, erinevalt perekonnaõigusega seotud juhtumitest, kasutatakse parimate huvide põhimõtet alaealiste üle õigusemõistmisel. Seni on ka Eesti praktikas käsitletud lapse parimaid huve eelkõige perekonnaõiguslikes küsimustes ja vaidlustes⁹⁴, näiteks on Riigikohus leidnud, et suhtlemiskorra määramine olukorras, kus piisava arusaamisvõimega laps ei tea ega tunne lahus elavat vanemat, ei ole lapse huvides, sest ei ole teada, kuidas lapsele tõe teadasaamine mõjub, ega see, kas ja kui kiiresti laps olukorraga kohaneb ning milline kontakt tal lahus elava vanemaga tekib ja kui sage suhtlemine on lapse huvides parim.⁹⁵ Euroopa Inimõiguste Kohus on rõhutanud lapse huvide kontseptsiooni ennekõike otsustes mis puudutavad perekondlike sidemete säilimist (välja arvatud juhul, kui need on ebasoovitavad) ja võimalust areneda sobivas keskkonnas⁹⁶. Siiski tuleb tõdeda, et Riigikohus oma lahendites viitab vähe lapse parimate huvide põhimõttele.

⁹⁰Uus lastekaitseadus

⁹¹J. Zermatten. The Best Interests of the Child. Literal Analysis, Function and Implementation. Working Report. 2010, lk 2. Arvutivõrgus: http://www.childsrights.org/html/documents/wr/wr_best_interest_child09.pdf

⁹²Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr. 12

⁹³Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr. 14, p. 43

⁹⁴Vaata lähemalt Riigikohtu lahendid tsiviilasjades 3-2-1-83-11; 3-2-1-32-11; 3-2-1-121-12

⁹⁵Riigikohtu lahend 3-2-1-6-12, p. 20

⁹⁶Vt lähemalt Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendit: Sahin vs. Saksamaa ((30943/96) [2003] ECHR 340

2.1.2.3 Lapse õigus ellujäämisele ja arengule

Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon sätestab üldiselt kõigi inimeste õigust elule, aga lapse õiguste konventsioon tunnustab veel eraldi iga lapse õigust elule ja arengule (artikkel 6).⁹⁷ Komitee rõhutab, et artiklit 6 võib käsitleda kui alust teistele arengupõhimõtetele, mida sisaldavad konventsiooni ülejäänud artiklid, sh õigussüsteemiga otseselt seotud artiklid, mis käsitlevad õigust kaitsele väärkohtlemise, ärakasutamise suhtes (artiklid 19, 34) ja kindlustatust erihoolduses. Nii on komitee selgitanud, et lapse õigus elule ning arengule on otseselt seotud ka lapse parimate huvidega:

*Tsiviilasjade puhul võib laps oma õigusi kaitsta otse või esindaja kaudu, näiteks isaduse tuvastamise, lapse väärkohtlemise või vanemliku hoolitsuseta jätmise, perekonna taasühendamise, elamispinna jne küsimustes. Kohtuprotsess võib lapsele traumeerivalt mõjuda, näiteks menetlused seoses adopteerimise või lahutusega, otsused seoses hooldusõigusega, eestkostega, elukohaga, suhtlusõigusega või teistes küsimustes, millel on oluline mõju lapse elule ja arengule, samuti ka menetlused, mis käsitlevad lapse väärkohtlemist või hoolitsuseta jätmist.*⁹⁸

Konventsiooni artikkel 19 järgi on Eestil, kui osalisriigil kohustus kaitsta last ning rakendada kõiki seadusandlikke, administratiivseid, sotsiaalseid ja haridusalaseid abinõusid, et kaitsta last igasuguse füüsilise ja vaimse vägivalga ja ülekohtu eest. Komitee peab oluliseks laste täiskasvanute sõltuvusest tingitult, et lapsi ei tohi piinata ega ebainimlikult või alandavalt kohelda või karistada.⁹⁹

Lapse õiguste ja vanemluse monitooringust¹⁰⁰ selgub, et veerand monitooringus küsitletud vanematest peab kehalist karistamist vägivallaks ning 38 % täiskasvanutest arvab, et teatud olukordades võib last füüsiliselt karistada. Vaatamata karistusseadustiku¹⁰¹ § 121 kehalise väärkohtlemise kaitsemeetmele ning lastekaitse seaduses¹⁰² välja toodud lapse väärkohtlemise, piinamise või ükskõik mil moel valu tekitamise keelamisele, ei ole see olnud piisavaks

⁹⁷LÕK`is on eraldi viidatud arengule kui omaette õigusele, ometi on mingis mõttes kogu konventsiooni eesmärk lapse arengut soodustada. E.Verhellen. Lapse õiguste konventsioon. MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn, 2000, lk.40

⁹⁸Üldkommentaari nr. 14 (2013), par IV, p.29

⁹⁹General comment No. 13. The right of the child to freedom from all forms of violence, 2011. Arvutivõrgus: http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf

¹⁰⁰Karu, Marre; Turk, Pirjo; Suvi, Hella; Biin, Helen (2012). Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste ja täiskasvanute küsitluse kokkuvõtte. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis

¹⁰¹Karistusseadustik - RT I, 26.02.2014, 6

¹⁰²Lapse väärkohtlemist käsitletakse LaKS järgmistes paragrahvides: § 14, § 31, § 37

ühiskonnahoiakute muutmisel.¹⁰³ Laste kehaline karistamine rikub inimõiguste aluspõhimõtteid – õigust füüsilisele puutumatusle ja inimväärikusele.¹⁰⁴ Suureks sammuks lapse õiguste tagamisel on, et uus lastekaitseseadus § 24 keelab selgesõnaliselt igasuguse lapse alavääristamise, karistamise, väärkohtlemise.

2.1.2.4 Lapse õigus osalusele teda puudutavates asjades

Olles konventsiooni üheks juhtivaks põhimõtteks, on osalusõigus mitmetahuline. Lapse osalemine eeldab nii lapse kaasamist kui ka lapsele osalusvõimaluste loomist. Lapse õigus osalusele/lapse õigus avaldada oma arvamust teda puudutavates asjades on otseselt seotud lapse kuvandi muutumisega ajas ning lapsele õigus- ja teovõime omandamisega.

Konventsiooni artikkel 12 sõnastab lapse õiguse osalusele järgmiselt:

1. *Osalisriigid tagavad lapsele, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, õiguse väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes, hinnates lapse vaateid vastavalt tema vanusele ja küpsusele.*
2. *Selleks antakse lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas teda puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses, vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel siseriiklikele protsessinormidele vastavalt.*

Konventsiooni näol on tegemist esimese laste osalemisõiguse tunnustamisega rahvusvahelises õigusaktis.¹⁰⁵ Pärast konventsiooni vastuvõtmist on lapse arvamuse ning lapse osalemisele teda puudutavates protsessides pööratud suuremat tähelepanu, kuid antud teemat on vähe uuritud¹⁰⁶ Lapsepõlvesotsioloogid rõhutavad, et lapsed on vanusele vastava sotsiaalse kompetentsusega oma elu eksperdid ning nende arvamust tuleb usaldada.¹⁰⁷ Lapse osalusõiguse lahtimõtestamisel ning selle praktiseerimisel on oluline eelkõige austada lapse isiksust, omada teadmisi lapse arengust ja arenevatest võimetest.¹⁰⁸ Kõige enam seostatakse

¹⁰³Õiguskantsler Indrek Tederi avalik pöördumine sotsiaalministri poole laste kehalise karistamise keelustamiseks. 28.01.2013. Arvutivõrgus: <http://lasteombudsman.ee/et/oiguskantsleri-avalik-poordumine-sotsiaalministri-poole-laste-kehalise-karistamise-keelustamiseks>

¹⁰⁴*Ibid*,

¹⁰⁵E. Verhellen (2000), lk.79

¹⁰⁶F.Casas, A.Saporti, M.Gonzales, C.Figuer, C.Rastan, M:Sadurni, C.Alsinet, M.Gusto, D.Grignoli, A.Moncini, F.Furrucci, M.Rago.Children's Rights from the Point of View of Children, their Parents and their Teachers: A Comparative Study between Catalonia (Spain) and Il Molise (Italy). The International Journal of Children's Rights, 2006, 14: 1–75 (lk.1)

¹⁰⁷Laste heaolu. Statistikaameti kogumik, 2014

¹⁰⁸N.Reddy, K.Ratna, A journey in children's participation. The Concerned for Working Children. 2002

lapse osalusõigust lapse õigusega avaldada oma arvamust. Õigus avaldada oma arvamust teda puudutavates asjades, on lapse õigus, mitte kohustus.¹⁰⁹ Konventsiooni artikkel 12 ei loo otsesõnu kohustust lapse ärakuulamiseks, vaid loob võimaluse (a possibility) ning seab riikidele kohustuse just võimaluse loomiseks.¹¹⁰ Komitee rõhutab oma üldkommentaaris nr. 12, et lapsel on õigus mitte väljendada arvamust. Arvamuse avaldamine on õigus, mitte kohustus. Arvamuse väljendamine peab olema vabatahtlik, ilma igasuguse sunnita. Ühtlasi tähendab see lapsega manipuleerimisest, rõhumisest või teistsugusest mõjutamisest hoidumist.¹¹¹

Erinevad uuringud näitavad erinevaid seisukohti.¹¹² Ühelt poolt, et õigusega kokkupuutuvatelt lastelt arvamuse küsimine ning üldine laste seisukohtade uurimine on ületähtsustatud, ja teisalt, et laste õiguste uurimine laste enda perspektiivilt on palju enam kui vaid valdkonna akadeemiline huvi, tuues välja neli järgmist põhjust/argumenti:

- Esiteks - laste õiguste edendamisel kokkupuutuvate probleemide tuvastamisest on märkimisväärselt abi edasiste prioriteetide seadmiseks ning nende poole liikumiseks.
- Teiseks - informatsioon laste enda mõtetest ning ideedest nende õigustega seondult, aitab kaasa poliitikate kujundajate teavitamisel meetoditest, mis aitavad kaasa lastel oma õiguste teostamisel/ ellu viimisel.
- Kolmandaks - laste ja noorte õiguslikule sotsialiseerumisele aitab kaasa laste ja noorte varajane kaasamine ning neile ka õigusruumis osalemisvõimaluste loomine.
- Neljandaks - tuuakse välja asjaolu, et kaasamine ning osalusvõimaluste loomine, tunnustab ning austab last kui isikut ning kõigi inimõiguste hoidjat ja teostajat, täpselt nii nagu see on kirja pandud lapse õiguste konventsioonis.¹¹³

Konventsiooni tulekuga muutus lapsest arusaamine ning lapsesse suhtumine ka lapse

¹⁰⁹D.Hrabar. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe – Children and non-discrimination, University Press of Estonia, Tartu, 2014, p.79

¹¹⁰Children and non-discrimination. Interdisciplinary textbook. D.Hrabar. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe. CREAN, Eesti, 2014, lk. 79

¹¹¹General Comment no. 12, par. 22

¹¹²F.Casas, A.Saporti, M.Gonzales, jt. Children's Rights From the Point of View of Children, their Parents and their Teachers: A Comparative Study between Catalonia (Spain) and Il Molise (Italy). The International Journal of Children's Rights, 2006, 14: 1–75

¹¹³Casas, A.Saporti, M.Gonzales jt (viidatud: M.Freeman, P.Veerman, Ideologies of Children's Rights , p.167-187)

kokkupuutel õigussüsteemiga. Just konventsiooniga garanteeriti lastele erilised kaitseõigused (nt artikkel 2 õigus mittediskrimineerimisele, artikkel 3 -lapse parimate huvide esikohale seadmine jt) ning nende seas on ka üks konventsiooni neljast põhiprintsiibist – lapse õigus osalusele teda puudutavates küsimustes, sh kohtu- administratiivmenetluses (artikkel 12).

Laste kokkupuutel õigussüsteemiga, kas ohvri, kannatanu, tunnistaja või muus rollis, on oluline, et lapsel võimaldatakse rääkida temaga toimunud. Siinkohal peab arvestama, et lisaks lapse arvamuse ärakuulamisele, peab täiskasvanu võtma lapse seisukohad ja mõtted ka arvesse, arvestades lapse arengutaset.¹¹⁴ Laste haavatavust tuuakse üldjuhul põhjenduseks, miks lastel üleüldiselt puuduvad õigused või puuduvad samasugused õigused kui täiskasvanutel. On levinud arusaam, et kui õigussüsteemid võimaldaksid lastele ja täiskasvanutele samad õigused, esineks laste osas suur eksploatatsioon. Täna on siiski osad valdkonna spetsialistid arvamusel, et me alahindame laste võimekust ning lapsed on täpselt sama haavatavad kui täiskasvanud.¹¹⁵ Kuigi õigus peab olema kõigile võrdne, on siiski laste suhtes oluline rakendada teatud erisusi, eelkõige laste kasvu- ja arenguvõimalustest tingitult, ehk, teisisõnu - õigussüsteem peab olema lapsesõbralik.

Komitee oma soovituses Eestile soovitas, et Eesti aitaks kaasa seisukohtade tunnustamisele kodus, kohtus, haldusorganites ja muudes institutsioonides ning laste kaasamisele kõigi neid puudutavate probleemide lahendamisse kookõlas konventsiooni artikliga 12.¹¹⁶ Riigikohus on lapselt arvamuse küsimist käsitlenud eelkõige tsiviilkohtumenetluses, hooldusõiguse vaidluste raames.¹¹⁷

2.2 Lapse õiguste rahvusvahelise kaitse instrumendid

Kuigi konventsioon on tänasel päeval hästi toimiv inimõiguste instrument, on rahvusvaheline kogukond loonud mitmeid nii otseseid kui ka kaudseid instrumente, mis aitavad lapse õigusi tagada nii maailmas laiemalt, kui ka Euroopas kitsamalt. Kuivõrd lapse õigused on inimõigused, peab alustama ÜRO üldistest inimõiguste kaitsemehhanismidest.

¹¹⁴A. Daly .The right of children to be heard in civil proceedings and the emerging law of the European Court of Human Rights - The International Journal of Human Rights, Vol. 15, No. 3, March 2011, lk. 441–461

¹¹⁵J.Herring. Vulnerability, Children and the Law. Law and Childhood studies: Current legal issues, Volume 14, 2012. Oxford Scholarship Online, p.1

¹¹⁶Lapse Õiguste Komitee soovitusel Eestile, p.24

¹¹⁷Vt lähemalt nt RKL: 3-2-1-27-09; 3-2-1-64-10

ÜRO tasandil on kõigi inimõigused kaitstud inimõiguste ülddeklaratsiooniga.¹¹⁸ Nimetatud universaalne konventsioon on deklaratiivne, mistõttu on rahvusvahelises õiguses loodud mitmeid uusi või täpsustavaid instrumente, protokolle, konventsioone¹¹⁹. Neist kõige enam puudutavad otseselt lapse õigusi nt rassilise diskrimineerimise kõigi vormide kõrvaldamise rahvusvaheline konventsioon¹²⁰, konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta¹²¹ ning piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon.¹²² Protokollidest ja paktidest on lastega otseselt seotud nt majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt¹²³, mis kaitseb lapsi ja noori majandusliku ja sotsiaalse ekspluateerimise eest (artikkel 10); kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artikkel 24 keskendub eraldi just lapsele kuuluvatele kaitsemääradele igasuguse diskrimineerimise eest ning rõhutab lapse sünni registreerumise olulisust ning kodakonduse küsimusi¹²⁴; lapse õiguste konventsiooni fakultatiivprotokollid¹²⁵ ja mitmed teised.

ÜRO tasandil lapse menetluslike kaitseõigustega seoses on oluline vaadata lähemalt eelkõige ÜRO miinimumreegleid alaealiste kriminaalmenetluse kohta¹²⁶ (nn Pekingi reeglid). Nimetatud reeglid rõhutavad lapse ja perekonna suhete olulisust õiguskonflikti lahendamisel ning keelavad õiguskaitseorganitel laste suhtes igasuguse vägivalda kasutamise (nii füüsilise kui ka vaimse) eesmärgiga last mõjutada ning kohustavad arvestama alaealise võimete ning arenguga (sh peaksid lapsed kohtuistungitel osalema vaid äärmistel juhtudel). Ühtlasi seavad just Pekingi reeglid riikidele kohustuse kasutada alaealise vangistamist (kinnipidamisasutusse paigutamist) viimase abinõuna.

Alaealiste õigusrikkumiste ennetamise puhul on ÜRO koostanud spetsiaalsed juhised, nn Riyadhi juhised.¹²⁷ Kuigi Riyadhi juhised kordavad paljuski Pekingi reeglitest tulenevaid

¹¹⁸Inimõiguste ülddeklaratsioon. Arvutivõrgus: <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=est>

¹¹⁹Children and non-discrimination. Interdisciplinary textbook. P.Naskou-Perraki. An introduction to the international protection of human rights. CREAN, Eesti, 2014, lk. 35

¹²⁰Rassilise diskrimineerimise kõigi vormide kõrvaldamise rahvusvaheline konventsioon. RT II 2010, 17, 78, jõustus Eesti suhtes 1992

¹²¹Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. RT II 1995, 5, 31, jõustus Eesti suhtes 1991

¹²²Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon - RT II 2006, 26, jõustus Eesti suhtes 1991

¹²³Majanduslike sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt - RT II 1993, 10, 13

¹²⁴Kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt - RT II 1994, 10, 11

¹²⁵Vt viide 63

¹²⁶United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules“), A/RES/40/33, 29.November, 1985. Arvutivõrgus: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm>

¹²⁷United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines),

nõudeid, siis pööratakse ennetuse puhul kõige enam tähelepanu spetsialistide koolituse vajadusele, õigusrikkumiste ärahoidmiseks toetavate teenuste kättesaadavusele, piisavate rahaliste ja inimressursi vahendite tagamisele. Taastava õiguse (*restorative juvenile justice*) reegleid deklareerib Lima deklaratsioon,¹²⁸ andes rida soovitusi taastava õiguse rakendamiseks alaealiste õigusrikkujate puhul, sh riiklikul tasemel taasava õiguse meetmete implementeerimine siseriikliku õigussüsteemi, rõhutades ülskasuliku töö ning teiste kahju heastamise võimalusi kõikides menetlusetappides ja paljud teised¹²⁹.

Analüüsides Euroopas vastu võetud inimõiguste instrumente, on esikohal Euroopa põhiseaduse leping¹³⁰. Euroopa põhiseaduse leping juhib lapse õigustele eraldi tähelepanu, rõhutades osalusõigust ning õigust väljendada oma arvamust kõigis last puudutavates küsimustes, lapse parimate huvide esikohale seadmist ja perekonnasuhete kaitset (artikkel II-84). Eraldi käsitletakse lapse õigust suhelda lahuselava vanemaga konventsioonis lapse suhtlusõiguse kohta.¹³¹ Põhiseaduse lepingule järgneb Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon¹³², mis sätestab, et igal on õigus isikuvabadusele ja turvalisusele, viidates alaealiste kaitseõigustele alaealiste kinnipidamisel¹³³ ja alaealise erilisele kohtlemisele kohtuistungil osalemisel (artikkel 5 lg 1 p d; art 6 lg 1)¹³⁴. Täiendavalt on Euroopal oma lapse õiguste Euroopa konventsioon¹³⁵, mis muuhulgas keskendub lapse menetlusõigustele (sh õigus väljendada oma arvamust, õigus esindajale).

2.3 Lapse õiguste tagamise rahvusvahelised poliitilised meetmed

Lapse õiguste konventsioonist tuleneb nõue kaitsta ning edendada lapse õigusi kõikide poliitiliste meetoditega, sh rahvusvaheliste meetoditega. Euroopa Liidu (EL) koosseisu kuulub 28 liikmesriiki, kõik erineva ajaloo ning kultuurilise ja sotsiaalse taustaga. Euroopa

A/RES/45/112, 14. December, 1990. Arvutivõrgus: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm>

¹²⁸Lima Declaration on Restorative Juvenile Justice, adopted during First World Congress on Restorative Juvenile Justice, 4-7.November, 2009. Arvutivõrgus: <http://www.restorativejustice.org/RJOB/limadeclaration>

¹²⁹Nt ÜRO suunised lapsohvrite ja kuriteotunnistajate kohta (2005); lähenemisviis õigusemõistmisele laste suhtes (2008); ÜRO standardiseeritud reeglid mittevabadusekaotuslike meetmete rakendamiseks (nn Tokyo reeglid) (1990) jt

¹³⁰Euroopa põhiseaduse leping - RT II 2006, 13, 35

¹³¹2003.a Konventsioon lapse suhtlusõiguse kohta. Arvutivõrgus: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>

¹³²Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon - RT II 2000, 11, 57

¹³³Tähelepanuväärne on asjaolu, et konventsioon ei kasuta mõistet laps, vaid alaealine

¹³⁴T.Ojakallas. Rahvusvahelise lapse õiguste alase regulatsiooni rahvusvaheliste kohtulahendite analüüs, Tallinn, 2012, lk.33

¹³⁵Lapse õiguste Euroopa konventsioon. ETS 160. Arvutivõrgus:

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Estonian/160-Estonian.pdf>

Liit määratles muudetud Lissaboni lepingus¹³⁶ edendada lapse õiguste kaitset (artikkel 2 p. 3, 5) ning Euroopa Liidu põhiõiguste harta¹³⁷ artikkel 24 tunnistatakse, et lastel on sõltumatud ja autonoomsed õigused¹³⁸. Kõik EL'i liikmesriigid on ratifitseerinud LÕK'i, mistõttu mõjutavad ka konventsioonis sätestatud nõuded ja põhimõtted otseselt ka EL poliitikaid ja meetmeid.

Euroopa Liidus kehtib Euroopa 2020 aasta strateegia¹³⁹, milles esitatakse visioon 21. sajandi Euroopast, kus tänastel lastel on parem haridus, juurdepääs teenustele ja kasvamiseks vajalikele vahenditele, et tulevikus juhtida Euroopa 22. sajandisse. Lapse õigusi käsitleva EL'i tegevuskava¹⁴⁰ seadis laiapõhjalise eesmärgi tagada lapse õigused kõigis liikmesriikides, eesmärgiga saavutada eespoole nimetatud visioon 21. sajandi Euroopast. Nimetatud tegevuskavaga kinnitab EL kõigi institutsioonide ja liikmesriikide tugevat pühendumust lapse õiguste edendamisele, kaitsmisele ning täitmisele kõigis asjaomastes EL'i poliitikavaldkondades. Euroopa Liit peab oluliseks, et tulevikus tuleks otseselt või kaudselt lapsi mõjutavad EL'i strateegiad koostada, rakendada ning jälgida viisil, mis võtavad arvesse Euroopa Liidu põhiõiguste hartas ning LÕK's sätestatud põhimõtet seada esikohale lapse huvid.¹⁴¹ Kuigi väliselt võib tunduda, et EL on olnud aktiivne lapse õiguste eest seisja, siis Euroopa Liidule on ette heidetud tagasihoidlikke ja piiratud eesmärke lapse õiguste tagamisel ning heidetud ette ka võimetust ühineda lapse õiguste konventsiooniga¹⁴². Vaatamata kriitikale, käsitleb EL strateegiline tegevuskava järgmisi olulisi lapse õiguste teemavaldkondi - lapsesõbralik õigusemõistmine; haavatavas olukorras olevate laste kaitse; laste õiguste edendamine ja kaitse välistegevuses (nt relvakonfliktides, humaniraatabi); laste kaasamine ja teadlikkuse tõstmine.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise süsteemi arendamisele, riikidele erinevate juhendite ning abimaterjalide väljatöötamisega ning lapsesõbraliku õigusemõistmise monitoorimisega on

¹³⁶Lissaboni leping, millega muudetakse Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa Ühenduse asutamise lepingut sõlmitud Lissabonis 13. detsembril 2007. Arvutivõrgus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:ET:PDF> (viimati vaadatud 02.04.2015)

¹³⁷Euroopa Liidu põhiõiguste harta, ELT C 83, 30.3.2010

¹³⁸Euroopa Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide komiteele. Lapse õigusi käsitlev EL'i tegevuskava. KOM (2011), Brüssel, 15.02.2011, lk.3

¹³⁹Euroopa Komisjon. Euroopa 2020 aastal. Aruka, jätkusuutliku ja kaasava majanduskasvu strateegia. Brüssel, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 lõplik. Arvutivõrgus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:ET:PDF>

¹⁴⁰Lapse õigusi käsitlev EL'i tegevuskava. KOM (2011), Brüssel, 15.02.2011

¹⁴¹Lapse õigusi käsitlev EL'i tegevuskava, lk. 3

¹⁴²Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee raportöör avaldas oma 2011. arvamuses (SOC/415) järgmist: ÜRO lapse õiguste konventsiooni võivad allkirjastada või sellega ühineda vaid riigid, erinevalt ÜRO puuetega inimeste õigusi käsitlevast konventsioonist, mille puhul on see võimalus antud ka piirkondlikele organisatsioonidele. Üks võimalik lahendus oleks Euroopa Liidu ühepoolne deklaratsioon konventsiooni järgimise kohta, millel oleks praktikas sama mõju kui ühinemisel, ent ilma ratifitseerimist puudutavate probleemideta.

Euroopa struktuurorganisatsioonidest tegelenud Euroopa Nõukogu. Euroopa Nõukogu võttis vastu juba 2008. aastal „Euroopa reeglid õigusrikkumisi toime pannud lastele sanktsioonide või meetmete määramise kohta“¹⁴³, millega rõhutatakse taas alaealistele karistuse määramisel lapse õigustega arvestamise olulisust, vajalike seadusandlike meetmete rakendamist ning valdkondadeülese käsitusviisi kasutamist.

Euroopa Nõukogu „Ehitame Euroopat lastele ja koos lastega“ programmi¹⁴⁴ raames kehtib täna Euroopa Nõukogu lapse õiguste strateegia 2012-2015¹⁴⁵, millel on neli peamist eesmärki:

- 1) lapsesõbraliku süsteemide ja teenuste arendamine (*promoting child-friendly services and systems*);
- 2) laste suhtes kõigi vägivallavormide elimineerimine (*eliminating all forms of violence against children*);
- 3) haavatavates olukordades laste õiguste tagamine (*guaranteeing the rights of children in vulnerable situations*);
- 4) lapse osalusõiguse edendamine (*promoting child participation*);¹⁴⁶

Ka riikide enda põhiõigusi saab konventsiooniga koosmõjus piiritleda või neid lisada ning üheks heaks näiteks on lapse õigus väljendada oma arvamust (artikkel 12), mida on Eestis viimastel aastatel palju julgemalt kasutanud ka seadusandja (nt Tsiviilkohtumenetluse seadustiku¹⁴⁷ § 552¹, või 01.01.2016 kehtima hakkava uue Lastekaitseseadusega pööratakse varasemalt enam tähelepanu ka osalusõigusele). Tegelik lapse õiguste tagamiseks ei piisa üksnes õigusaktide ja poliitiliste meetmete vastuvõtmisest, vaid vajalikud on konkreetsed ja praktilised tegevused, lapse õiguste realiseerimiseks.

¹⁴³Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, CM/Rec(2008)11. Arvutivõrgus: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1367113&Site=CM>

¹⁴⁴Building a Europe for and with children. Arvutivõrgus:

http://www.coe.int/t/dg3/children/BriefDescription/Default_en.asp (viimati vaadatud 02.05.2015)

¹⁴⁵Euroopa Nõukogu lapse õiguste strateegia aastateks 2012-2015. CM(2011) 171 final. Arvutivõrgus:

http://www.coe.int/t/dg3/children/MonacoStrategy_en.pdf

¹⁴⁶Euroopa Nõukogu Lapse õiguste strateegia aastateks 2012-2015. CM(2011), lk.1

¹⁴⁷Tsiviilkohtumenetluse seadustik - RT I, 19.03.2015, 26

2.4 Rakendamise üldmeetmed (General Measures of Implementation)

Konventsiooni artikkel 4 kohustab riike võtma kasutusele kõik seadusandluslikud, administratiivsed ning muud meetmed, tagamaks kõikidele lastele konventsioonis sätestatud õigused. Sama artikli lause 2 täpsustab, et kultuurilised, majanduslikud ning sotsiaalsed õigused tuleb lastele tagada riigi majanduslike võimalusi arvestades maksimaalses võimalikus määras, vajadusel rahvusvahelise koostöö raames. Sealjuures on tunnustatud, et majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste tagamine on riikide progresseeruv kohustus – see tähendab, et kui kasvab riigi majanduslik suutlikkus, siis on samaaegselt tarvilik tõsta laste majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste tagatust.¹⁴⁸

Eesti siseriiklikes õigusaktides on kajastatud enamik konventsiooni ja selle protokollides sätestatud lapse õigusi (nt lapse õigus vägivallavabale elule, informatsioonile, haridusele jne). Kuna konventsioon on Eesti suhtes siduv õigusakt, siis õigused, mis ei ole siseriiklikesse õigusaktidesse otse üle toodud, tulenevad otseselt konventsioonist.¹⁴⁹ Riigi ülesanne on tuua konventsiooni põhimõtted ja reeglid siseriiklikusse õigusesse. Selleks on tarvilik arvestada konventsiooni artikliga 4, töötada välja ning viia ellu meetmed, mis aitavad konventsioonis sätestatud õigusi lapsele realselt tagada. Oluline on silmas pidada ka ÜRO Lapse Õiguste Komitee poolt üldtunnustatuks loetletud rakendusmeetmeid.¹⁵⁰ Komitee poolt väljatöötatud rakendusmeetmed (general measures of implementation) on järgmised:

I. Seadusandlikud meetmed

- a) Riigis kehtivad õigusaktid, tavad, aga ka reaalne praktika peavad olema kooskõlas LÕKi sätte ja mõttega, muuhulgas tähendab see kohustust teha pidevat järelevalvet, et vastuvõetavad õigusaktid, poliitikad ja programmid oleksid LÕKi sätte ja mõttega kooskõlas;
- b) Maksimaalsel võimalikul määral peab katsuma ühineda laste kaitseks väljatöötatud rahvusvaheliste õigusaktidega ning garanteerida neis sätestatud õigused realselt

¹⁴⁸ Hodgkin, R. Newell. P. Implementation Handbook for the Rights of Child. UNICEF 2002. p 62 (viidatud: A.Henberg. Lastekaitse seaduse alusanalüüs, 2003)

¹⁴⁹A.Henberg rõhutab 2003. aasta Lastekaitse seaduse analüüsis järgmist: et siiski enamik LÕKis sätestatud õigusi, et nad muutuksid lapse subjektiivseteks, st kohtus realiseeritavateks õigusteks, vajavad oma kõrge abstraktsuse taseme tõttu siseriiklikku õigusesse ületoomist – st on vaja konkretiseerida vastavat abstraktset õigust ning enamikul juhtudel kehtestada vastavad rakendusmeetmed

¹⁵⁰General Comment No. 5 (2003): General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/5. Arvutivõrgus: <http://tb.ohchr.org/default.aspx?Symbol=CRC/GC/2003/5>

lastele;

- c) Lapsele tuleb tagada LÕKis sätestatud õigused kui subjektiivsed õigused – st muuta LÕKis sätestatud õigused kohtulikult realiseeritavaks;
- d) LÕKi põhiprintsiibid (artiklid 2, 3, 6, 12) peavad olema kajastatud siseriiklikes õigusaktides ning nendega tuleb arvestada kõigi last puudutavate otsuste tegemisel;
- e) LÕK peab olema inkorporeeritud siseriiklikku õigusesse;
- f) Tungiv soovitus on koondada lapse õiguste alane regulatsioon ühte siseriiklikku õigusakti ning välistada regulatsiooni killustatus erinevate õigusaktide vahel;¹⁵¹
- g) Lapse õiguste ja parimate huvide printsiip tuleks võimalusel kajastada põhiseaduses;¹⁵²

II. Administratiivsed ja teised meetmed

- a) Tuleb koostada riiklik lapse õiguste strateegiline alusdokument, mis sätestab lapse õiguste kaitse tagamiseks planeeritavad tegevused ning näeb ette tegevuste eest vastutavad institutsioonid ning rahalised ressursid;
- b) Tuleb luua ministeeriumide, samuti erinevate haldustasandite (maavalitsus, kohalik omavalitsus) vahelised lapse õiguste koordineerimise ja edendamise komisjonid/ töögrupid;
- c) Erinevate poliitikate, tegevusprogrammide ja õigusaktide vastuvõtmisel tuleb koostada lastele osaks saava mõju analüüs (*child impact analysis*);
- d) Tuleb tagada riigi ja kohalike omavalitsuste eelarvete analüüs ning lapse huvide arvestamine eelarvepoliitika kavandamisel;
- e) Tuleb tagada efektiivne järelevalve ja statistika kogumine laste ja lapse õiguste tagatuse kohta, sealhulgas valitsuse ja iseseisva lapse õiguste tagamise institutsiooni aruanne parlamendile lapse õiguste tagatuse kohta;

¹⁵¹ Hodgkin, R. Newell. p 66

¹⁵² A.Henberg, Lastekaitse seaduse alusanalüüs (2003), lk.7

- f) Tuleb tagada kodanikuühiskonna aktiivne osalemine lapse õiguste kaitse alases tegevuses ning üle-üldine ühiskonna teavitamine lapse õigustest ja lapse kaitse vajadusest;
- g) Tuleb tagada sõltumatu lapse õiguste tagamise ja järelevalve institutsiooni olemasolu.¹⁵³

Tuleb tagada rahvusvaheline koostöö lapse õiguste tulemusliku rakendamise garanteerimiseks.¹⁵⁴

Lapse Õiguste Komitee soovitas muuhulgas Eestile oma 2003. aasta lõppjäreldestes¹⁵⁵: harmoniseerida ning viia seadused ja muud õigusaktid konventsiooniga vastavusse, luua rakendamiseks vastava juhendid (soovitus nr. 6); luua lastekaitsevaldkonda koordineeriv üksus, et lapse õigused oleksid tagatud ka kohalikul tasandil (soovitus nr. 8); töötada välja ulatuslik lapse õiguskaitse tegevuskava (soovitus nr. 14); luua inimõiguste, eriti lapse õiguste regulaarset väljaõpet- ja täiendusõpet kõigi lastega ja laste jaoks töötavate spetsialistide jaoks (nt: kohtunikud, juristid ja õpetajad; haldus ja riigiametnikud; kohalike omavalitsuste ja tervishoiu ametnikud ning lasteasutustes ja laste kinnipidamisasutustes töötav personal) (soovitus nr. 20); liita konventsiooni üldised põhimõtted lapsi asjakohaste puudutavate õigusaktidega ning kohaldaks neid kõigis poliitilistes, kohtu- ja haldusotsustes ning üldistes programmides (soovitus nr. 22); aitaks kaasa laste seisukohtade tunnustamisele kodus, kohtus ja mujal ning koolitaks vastavalt ka lastega ja laste jaoks töötavaid spetsialiste (soovitus nr. 27).

Lapse õiguste konventsiooni tekst, on konventsiooniosaliste suhtes siduv ning riikide territooriumil täitmiseks kohustuslik, kohustades riike võtma vastu ka vastavaid seadusandlikke meetmeid (artikkel 4).¹⁵⁶ Konventsiooniga ühinemisel või selle ratifitseerimisel ei tohi riigid muuta ega vastu võtta seadusi, mis oleksid konventsiooniga vastuolus, kuivõrd konventsioon ei eksisteeri õiguslikus vaakumis, vaid seda saab ning peab kohaldamine koos teiste rahvusvaheliste õigusaktidega.¹⁵⁷

¹⁵³*Ibid*, lk.7

¹⁵⁴Sisuliselt soovitas komitee Eesti raporti kohta antud kommentaarides nimetatud meetmete rakendamist ka Eestile. Arvutivõrgus: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/4fa837b7e657-d671c1256d19004dcd5a/\\$FILE/G0340834.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/4fa837b7e657-d671c1256d19004dcd5a/$FILE/G0340834.pdf)

¹⁵⁵Lapse õiguste komitee lõppjäreldestes Eestile. CRC/C/15/Add.196 31. jaanuar 2003. Arvutivõrgus: <http://vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/306/CRC.pdf>

¹⁵⁶E. Verhellen (2000), lk.85

¹⁵⁷*Ibid*, lk.85-89

2.5 Lapsesõbralik õigusemõistmine

Lapse õigused on teinud aastatega kiire arengu ning tänaseks ei seostata lapse õigusi vaid perekonnaringis toimivate õigustega, vaid erinevate protseduuriliste õigustega. Eelnevalt viidatud Euroopa Nõukogu suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta loovad liikmesriikidele kohustuse viia siseriiklik õigus vastavusse lapse protseduuriliste õigustega. Kuigi suuniste näol on tegemist pehme õigusega või teisese õigusega (*soft law*), ning seetõttu soovitusliku materjaliga, on selle järgimiseks mitmeid põhjuseid.¹⁵⁸ Käesolevas peatükis analüüsitakse lähemalt lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni, koosmõjus Lapse Õiguste Komitee üldiste rakendamise meetoditega.

LÕK'i artikkel 4 kohustab kõiki osalisriike, sh ka Eestit, võtma kasutusele kõik vastavad seadusandlikud, administratiivsed ja teised abinõud, tagamaks konventsioonis tunnustatud õiguste täitmist. Abistamiseks riike lapse õiguste tagamisel on Lapse Õiguste Komitee välja andnud juba 2003. aastal üldise kommentaari nr. 5 (*General comment*), eraldi üldiste rakendamise meetodite osas (*general measures of implementation*).¹⁵⁹

Üldiste rakendamise meetodite eesmärgiks on anda osalisriikidele konkreetset suunist, mille täitmine aitab tagada lapse õigusi. Suunisteks on näiteks lapse õiguste tagamise strateegia väljatöötamine; laste olukorra osas järjepidev andmete kogumine ning analüüsimine (monitooring); erialane koolitus ning võimekuse tõstmine; koostöö kodanikuühendustega; rahvusvaheline koostöö jpt.¹⁶⁰ Nimetatud kommentaaris ei ole otseselt välja toodud lapsesõbraliku õigusemõistmise mõistet, kuid sellest saavad alguse lapsesõbraliku õigusemõistmise tagamise põhimõtted.

Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon (*child-friendly justice*) sai alguse 2006. aastal, kui Euroopa Nõukogu esitas oma programmi "Building a Europe for and with children"¹⁶¹. Samas arusaam, et lapsed vajavad erilist kaitset kokkupuutel õigussüsteemiga, ei ole kaugelki uus. ÜRO Peaassamblee pidas 10.mail 2002 Laste erisessiooni, millest võttis osa ka Eesti

¹⁵⁸D.Hrbar. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe – Children's rights to non-discrimination. University Press of Estonia, 2014, Tartu, lk.81

¹⁵⁹General comment nr. 5, General measures of the implementation of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/5. Arvutivõrgus: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/455/14/PDF/G0345514.pdf?OpenElement>

¹⁶⁰General comment nr. 10, punktid A, B

¹⁶¹Building a Europe for and with children. Euroopa Nõukogu programmi koduleht. Arvutivõrgus: [http://www.coe.int/t/dg3/children/default_EN.asp?](http://www.coe.int/t/dg3/children/default_EN.asp)

Valitsusdelegatsioon¹⁶², mille tulemusena valmis „Lastele sobiv maailm“ dokument (*A world fit for Children*).¹⁶³ Kirjanduses võib kohata ka järgmisi mõisteid – lapse-tundlik õigus (*child-sensitive justice*); lastele mõeldud õigus (*justice for children*); õigusega kokkupuutuvad lapsed (*children in contact with the law*), lapsealine õigus (*juvenile justice*) kuid põhimõtte on kõikidel mõistetel sama – lapse eriline kaitse.¹⁶⁴

Aastal 2006 rõhutati ühiselt ÜRO Peaassambleel, et kõigis oma tegevustes, mis seonduvad riiklike õigussüsteemide ümberkorraldamisel, on lapsetundlikul õigusel olulisim osa.¹⁶⁵ Konkreetsete juhisteneni jõudis ÜRO Lapse Õiguste Komitee 2007 aastal, avaldades üldkommentaari alaealised õigusemõistmises¹⁶⁶ (*Juvenile Justice*), mis aga keskendub lapse õiguste kaitsele kriminaalmenetluses ning selle kommentaari põhimõtted kannavad endas edasi lapsesõbraliku õigusemõistmise põhialuseid.¹⁶⁷ Kommentaar tulenes LÕK'i artiklist 40, mis käsitleb lapse õigusi kriminaalmenetluses.

Euroopa Nõukogu programmile järgnes ambitsioonikas lapse õiguste tagamise strateegia koostamine aastateks 2012-2015.¹⁶⁸ Strateegia üheks olulisemaks alaeesmärgiks on toetada osalisriike lapsesõbraliku õiguse kujundamisel siseriiklikul tasemel.¹⁶⁹ Selle kõrval on oluline toonitada, et nimetatud eesmärgi saavutamisel on kesksel kohal lapse osalusõigus, mida peetakse kogu strateegia läbivaks põhimõtteks.¹⁷⁰

Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni edendamiseks ja siseriiklikult strateegilise eesmärgi rakendamiseks koostas Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee eelnimetatud spetsiaalsed suunised. Suuniste eesmärgiks on muuta ja luua õigussüsteem, mis kohtleb lapsi väärikalt, õiglaselt ning austuse ja tähelepanuga, olles samal ajal ligipääsetav, mõistetav ning

¹⁶²Valitsusdelegatsiooni moodustamine UNICEFi lastefoorumil ning ÜRO Peaassamblee lasteteemalisel eriistungil osalemiseks - RT II 2002, 14, 60

¹⁶³A world fit for Children. Arvutivõrgus: <http://www.unicef.org/specialsession/wffc/>

¹⁶⁴Child-Friendly Justice and Children's Rights. Report. CRIN, 2012. Arvutivõrgus: http://www.crin.org/docs/FileManager/Child-Friendly_Justice_and_Childrens_Rights_Revised.pdf

¹⁶⁵General Assembly, Uniting our strengths: Enhancing United Nations support for the rule of law, Report of the Secretary General, 2006. UN Common Approach to Justice for Children kaudu. Arvutivõrgus: <http://www.unrol.org/doc.aspx?n=uncommonapproachjfcfinal.doc>

¹⁶⁶General comment nr.10. Children's rights in juvenile justice. 2007. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf>

¹⁶⁷K. Nauts. Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Baka-laureusetöö. Tartu, 2012. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=57586/Lapse+%E4rakuulamine+tsiviilkohtumenetluses+vanematevahelistes+hooldus%F5iguse+vaidlustes.pdf>

¹⁶⁸Council of Europe Strategy for the Rights of the Child, 2012-2015, lk. 3

¹⁶⁹*Ibid*, lk. 9

¹⁷⁰*Ibid*, lk. 16

usaldusväärne.¹⁷¹ Ministrite Komitee suunised on mõeldud spetsialistidele, kes oma igapäevases töös puutuvad kokku lastega või kelle tööülesandeks on õigusloome ning õigussüsteemi arendus.

Suuniste järgi on lapsesõbralik õigusemõistmine süsteem, kus on tagatud kõigi lapse õiguste arvestamine ja tulemuslik rakendamine suurimas võimalikus ulatuses, pidades silmas suunistes loetletud põhimõtteid ja võttes asjakohaselt arvesse lapse küpsust ja arusaamisvõimet ning juhtumi asjaolusid.¹⁷² Ministrite Komitee toonitab, et suuniste põhimõtteid peab kohaldama kõigis asjakohastes õigusalastes toimingutes ja otsustes, mis võivad mõjutada last nagu näiteks vanemate lahkuminek, eestkoste, lapsendamine, sotsiaalkaitse jt.¹⁷³ Osalisriigid ning seega ka Eesti, on kohustatud kohaldama seadusandlikke meetmeid, selgitamaks lapse arvestamise ulatust ning tagajärgi selle põhimõtte mittekohaldamise korral.¹⁷⁴

2.5.1 Lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtted ja üldtingimused

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suuniste aluseks on nii LÕK'i kui ka paljude teiste rahvusvaheliselt tunnustatud dokumentide ning Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendites toodud põhimõtted. Ministrite Komitee suuniste kohaselt tuleb kõigile lastele tagada õigus saada teavet oma õiguste kohta, õiguskaitse asjakohane kättesaadavus ja õigus olla ära kuulatud neid otseselt või kaudselt mõjutatavates menetlustes. Et laste osalemine oleks mõtestatud, tuleb asjakohast kaalu omistada nende seisukohtadele, arvestades lapse küpsust ja võimalikke suhtlemisraskusi.¹⁷⁵ Ministrite Komitee on lapsesõbraliku õigusemõistmise põhimõtete eristamisel lähtunud neljast LÕK'i printsiibist, täiendades nimekirja veel kahe menetluslikult olulise printsiibiga: inimväärikus ja õigusriigi põhimõtted.

Konventsiooni artikkel 12 punkt 2 alusel on osalisriigid kohustatud võimaldama lapsel avaldada oma arvamust igas last puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel siseriiklikele protsessinormidele vastavalt. Lapse Õiguste Komitee rõhutab, et lapse arvamuse väljaselgitamisel on oluline kindlustada, et see toimuks lapsesõbralikul viisil – lapsele kohases keskkonnas (näiteks kas lapse oma kodus,

¹⁷¹Euroopa Nõukogu Ministritee Komitee suunised, lk.8

¹⁷²Euroopa Nõukogu Ministritee Komitee suunised, lk.16-17

¹⁷³General Comment no.12 (2009), Committee on the Rights of the Child. CRC/C/GC/12, par. III, 32.

¹⁷⁴*Ibid*, 33

¹⁷⁵Euroopa Nõukogu Ministritee Komitee suunised, A

mõnel mänguväljakul, koolilapse puhul koolis või lasteaia lapse korral lasteaias). Lisaks keskkonnale on oluline lapsele selgitada vestluse põhjuseid ja oodatavaid tulemusi.¹⁷⁶ Nii nagu toimub täiskasvanute ülekuulamine ning menetluse algusetapil ära kuulamine teatud väljaõppega spetsialisti (reeglina uurija) kaudu kas otse või kaudselt, nii on oluline, et ka lapsel oleks võimalus oma arvamust avaldada nii otse kui ka vahetult spetsialisti kaudu (nt lastekaitsetöötaja, psühholoog, sotsiaalpedagoog). Komitee rõhutab, et võimalusel on oluline võimaldada lapsel avaldada oma arvamuse ise.¹⁷⁷ Juhul kui laps soovib va ljendada oma arvamust ning juhul kui see o igus realiseeritakse esindaja kaudu, on esindaja kohustus lapse arvamuse ta pselt edastada. Olukorras, kus lapse arvamuse on vastuolus esindaja omaga, tuleb kehtestada protseduur, mis võimaldab lapsel vajaduse korral pöörduda ametivõimude poole, et määrataks uus esindaja (näit. hooldaja *ad litem*).¹⁷⁸

2.5.2 Lapse ärakuulamise põhimõtted lapsesõbralikus õigusemõistmises

Lapse ärakuulamisõiguse realiseerimisel on Lapse Õiguste Komitee pidanud oluliseks nelja järgmist sammu/põhimõtet:

a) Ettevalmistus (*Preparation*)

Lapse arvamuse väljaselgitamise eest vastutav isik peab teavitama lapsele kuuluvast arvamuse avaldamise õigusest ning mõjust otsusele. Lapsele peab selgitama arvamuse avaldamise viisid - otse lapsega suhtlemine või suhtlemine spetsialisti kaudu ning laps peab nimetatud otsuse tagajärgedest teadlik olema. Lapse ärakuulamist läbi viiv isik peab last eelnevalt protseduuriks ette valmistama, selgitades lapsele millal, kus ja kuidas toimub vestlus, kes osaleb vestlusel ning peab lapse seisukohad ka selle osas arvesse võtma.¹⁷⁹

b) Kohtuistung (*The hearing*)

Kontekst, mille raames toimub lapse ärakuulamine, peab võimaldama ning julgustama last, et viimane tunnetaks, et ärakuulamist teostav täiskasvanu võtab lapse mõtteid tõsiselt. Komitee konkretiseerib ka last ärakuulatava personali ringi – õpetaja, sotsiaaltöötaja, otsustaja teatud institutsioonis, kohtunik, uurija või teatud spetsialist nagu näiteks psühholoog või

¹⁷⁶General Comment no.12 (2009), par. III, 34

¹⁷⁷*Ibid*, par. III, 35

¹⁷⁸General Comment no. 14 (2013)

¹⁷⁹General Comment no. 12 (2009), par. III, 41

psühhiaater.¹⁸⁰ Lapse ärakuulamise kogemus peab oma vormilt olema kui vestlus, risküsitluse asemel. Eelistada tuleb lapse ärakuulamist mujal kui kohtus, võttes arvesse ka konfidentsiaalsust.¹⁸¹

c) Lapse suutlikkuse/võimekuse hindamine (*Assessment of the capacity of the child*)

Lapse seisukohal on kaal pärast konkreetse juhtumi nõuetekohast analüüsi, mis näitab, et laps on võimeline oma mõtteid väljendama, mis juhul on oluline, et otsustaja peab neid ütlusi asja lahendamise oluliseks teguriks. On oluline arendada välja lapse võimete hindamise hea tava – hea praktika.¹⁸²

d) Lapse seisukoha olulisuse kohta antud teave – tagasiside (*Information about the weight given to the views of the child – feedback*)

Kuivõrd lapsele kuulub osalusõigus, peab last teavitama otsusest, mis tehti lapse seisukohtade analüüsimise järel. Tagasiside garanteerib, et lapse seisukohtade võtmine ei ole kõigest formaalsus, vaid neid analüüsiti ning need võeti arvesse. Lapsele avaldatud infost tulenevalt on lapsel õigus nõustuda või nõuda muud lahendust või õigusalastes protseduuridest tulenevalt esitada kaebus või apellatsioon.¹⁸³

e) Kaebused, õiguskaitsevahendid, hüvitis (*Complaints, remedies and redress*)

Seadusandlus peab kindlustama, et süsteemis eksisteeriksid eraldi kaebemehhanismid ning õiguskaitsevahendid, juhul kui ei ole austatud lapse õigusi või neid on rikutud. Lastel peab olema võimalus pöörduda ombudsmani poole või mõne muu isiku/institutsiooni poole, kes täidab ombudsmani rolli, kaebuse esitamise võimaluseks. Lapsed peavad olema nimetatud isikust/institutsioonist teadlikud. Perekonnas toimunud konflikti korral peab lapsel olema võimalus pöörduda kohaliku noortekeskuse vmt üksuse poole.¹⁸⁴

Juhul kui lapse ärakuulamise õigust/arvamuse avaldamise õigust on rikutud õigus- või administratiivmenetluse raames (art 12, par.2), peab lapsel olema ligipääs apellatsiooni ning kaebuse esitamise protseduuridele, mis pakuvad hüvitisi lapse õiguse rikkumise eest.

¹⁸⁰*Ibid*, 42

¹⁸¹*Ibid*, p 43

¹⁸²*Ibid*, p 44

¹⁸³*Ibid*, p 45

¹⁸⁴*Ibid*, 46

Õiguskaitsevahendite süsteem peab olema turvaline ning kindlustama, et lapsed tunneks end turvaliselt õiguskaitsevahendite kasutamisel ning nende kasutamine ei sea lapsed vägivalda või karistamise ohu alla.¹⁸⁵

¹⁸⁵*Ibid*, 47

3 LAPSESÕBRALIKU ÕIGUSE KONTSEPTSIOONI RAKENDAMINE EESTIS

Konventsiooni artikkel 4 kohustab riike võtma kasutusele kõik seadusandlikud, haldus- ja muud abinõud, et tagada konventsioonis sätestatud õiguste teostamine. Riigis kehtivad õigusaktid ning reaalne praktika peavad samuti olema kooskõlas konventsiooni sätete ja mõttega ning tuleb koostada riiklik lapse õiguste strateegiline alusdokument, mis sätestaks lapse õiguste kaitse tagamiseks planeeritavad tegevused ja näeks ette tegevuste eest vastutavad institutsioonid ning rahalised ressursid.¹⁸⁶ Nii Lapse Õiguste Komitee kui ka Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee jaoks on oluline spetsialistide koolitus, valdkondadeülene lähenemine, et lapse õigused oleksid tagatud nii kohtumenetluse eel, selle ajal kui ka pärast kohtumenetlust. Käesolevas peatükis analüüsitakse lähemalt Eesti õiguspoliitilisi suundasid ja õiguspraktikat lähtuvalt lapsesõbraliku õiguse kontseptsioonist.

3.1 Siseriiklik õiguspoliitika

Eestis korraldab lapse õiguste kaitset kokkupuutel õigussüsteemiga mitu erinevat ministeeriumi. Julgeoleku eest vastutab, koordineerib ja juhib Justiitsministeerium, mille peamiseks ülesandeks on kavandada ja viia ellu riigi õigus- ja kriminaalpoliitikat, mis aitaks tagada avatud ja turvalist ühiskonda, kus inimesed teavad oma õigusi ja võivad nende kaitstes kindlad olla.¹⁸⁷ Siseriikliku julgeoleku eest vastutab Siseministeerium, kelle valitsemisalas on näiteks ka Politsei- ja Piirivalveamet (ennetus, noorsoopolitsei, juurdluse läbiviimine jne). Riigi sotsiaalkaitse valdkonda juhib ja selle eest vastutab Sotsiaalministeerium (nt. kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja ja sotsiaaltöötajate pädevus, töö, lepitus, ohvriabi). Haridusvaldkonna arengu eest vastutab Haridus- ja Teadusministeerium (nt. erikoolid, alaealiste õigusrikkujate komisjonid). Kõik neli haldusala on omavahel põimitud ning on kohustatud tegelema valdkonnaülese koostööga.

Ajendatuna Euroopa 2020¹⁸⁸ strateegilistest eesmärkidest, on Eesti koostanud oma 2020 eesmärgid¹⁸⁹, mis on suuresti suunatud eelkõige majanduskasvu edendamisele ja

¹⁸⁶A.Henberg, lk. 8

¹⁸⁷Justiitsministeeriumi kodulehekül. Viimati vaadatud 03.04.2014

¹⁸⁸Euroopa Komisjon. Euroopa 2020.aastal. Aruka, jätkusuutliku ja kaasava majanduskasvu strateegia. Brüssel, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 lõplik. Arvutivõrgus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:ET:PDF>

¹⁸⁹Konkurentsivõime kava „Eesti 2020“. Arvutivõrgus: <https://riigikantselei.ee/et/konkurentsivoime-kava-est-2020>

majanduskriisi eelse kõrge tööhõive taseme saavutamisele. Kuid alaeasmärkidest on mõned seotud ka laste ja noorte heoluga, sh noorte töötuse määra vähendamine¹⁹⁰, mida võib pidada ennetavaks meetmeks.

Valdkonnaülele lähenemisele antud valdkonnas pööratakse enim tähelepanu Siseturvalisuse arengukavas 2015-2020¹⁹¹, mille alusel on riiklikult oluline reformida alaealiste õigusrikkujatele reageerimise süsteemi ning tõhustada koostööd korralvalve-, sotsiaalharidus-, noorsootöö- ja lastekaitsevaldkonna spetsialistidega. Õiguspoliitika üldpõhimõtted ja pikaajalised eesmärgid on määratletud õiguspoliitika arengusuundades 2018.¹⁹² Arengusuunad põhinevad Laulasmaa deklaratsioonil¹⁹³, milles lepiti kokku 2005. aastal. Kui õiguspoliitika arengusuunad annab ühtsed põhimõtted, siis kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018¹⁹⁴ toovad ühe prioriteetse valdkonnana välja isikuvastaste kuritegude ennetamise ning eelkõige vajaduse tegeleda lapsohvri vastu suunatud kuriteo ennetamisega. Samuti on positiivne, et antud arengusuunad on otseselt suunatud ka perevägivalla ennetamisele, kuivõrd 2014. aastal olid vähemalt 21% perevägivalla juhtumitest (kokku registreeriti 2014. aastal 2721 korral) pealtnägijaks või kannatanuks ka alaealine.¹⁹⁵

Lähemalt käsitleb vägivalla ennetamist Eestis vägivalla ennetamise strateegia 2015-2020¹⁹⁶, pöörates erilist tähelepanu just alaealiste vastu ning alaealiste omavahelise vägivalla vähendamisele; lapsohvrite taasoohvristamise vähendamisele ning ohvritele individuaalse lähenemise arendamisele. Võttes arvesse, et suur osa kinnipidamisasutustes viibivatest lastest ja noortest on varasemalt seksuaalselt väärkoheldud,¹⁹⁷ siis peab olulise sammuna esile tõstma ka Sotsiaalministeeriumi poolt algatatud lastemajade kui komplekse teenuse arendamist seksuaalselt väärkoheldud lastele.¹⁹⁸

¹⁹⁰Eesti eesmärk on vähendada noorte (15-24 aastased) töötuse määra 2015. aastaks 15%ni ning 2020. aastaks 10%ni. Algtase oli 32,9% ning hetkeseis 18,7%. Noorte tööpuudus on vähenenud oodatult kiires tempos, aga on siiski jätkuvalt võrdlemisi kõrge. Arvutivõrgus: <https://riigikantselei.ee/et/eesti-2020-eesmargid>

¹⁹¹Siseturvalisuse arengukava 2012-2020. Siseministeerium. Arvutivõrgus: https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/siseturvalisuse_arengukava_2015-2020_kodulehele.pdf

¹⁹²Õiguspoliitika arengusuunad aastani 2018 - RT III, 07.03.2011, 1

¹⁹³Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse eelistustest. Sõlmitud justiitsminister Rein Lang'I ning siseminister Kalle Laanet'I vahel 2005. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/15087>

¹⁹⁴Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine - RT III 2010, 26, 51

¹⁹⁵Kuritegevus Eestis 2014. lk.38

¹⁹⁶Vägivalla ennetamise strateegia 2015-2020. Arvutivõrgus: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/vagivalla-va-hendamise-arengukava/vagivalla-ennetamise-strateegia-2015-2020>

¹⁹⁷A. Luuk, A.Tiko, H. Luuk, K.Luuk, H. Sova, K. Kollamaa Rander. Kinnises asutuses viibivate laste kognitiivsete ning isiksuslike omaduste ning vaimse tervise, sõltuvuskäitumise ja sotsiaalse tausta uuring, Tallinn 2014, lk 37-38.

¹⁹⁸Informatsioon saadud konsultatsioonist Sotsiaalministeeriumiga. Vt ka Vägivalla ennetamise strateegiat aastateks 2015-2020, p.60

Lapse Õiguste Komitee soovitusena nr. 14 soovitas Eestile konventsiooni täielikuks elluviimiseks välja töötada ulatusliku õiguskaitse tegevuskava, mis hõlmaks inter alia Eesti kavandatavaid strateegiaid ja eesmärgid ning selle elluviimise viise ja juhendeid.¹⁹⁹ Eesti Vabariigi kolmandas ja neljandas perioodilises aruandes lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta²⁰⁰ tuuakse lapse õiguste alast tegevust eri valdkondades suunavaks strateegiadokumendiks Vabariigi Valitsuse poolt 2011. aastal kinnitatud „Laste ja perede arengukava 2012-2020“ ning selle rakendusplaan 2012-2015. Samuti toetavad antud valdkonda Haridus- ja teadusministeeriumis Noortevaldkonna arengukava 2014-2020²⁰¹ ning Siseministeeriumis valitsemisala arengukava 2014-2017.²⁰²

Kuigi Lapse Õiguste Komitee rõhutab oma üldkommentaaris nr. 5 ühtse strateegilise alusdokumendi koostamist lapse õiguste tagamiseks, siis Eesti on lähenenud asjale teisiti, jagades ülesanded ära eri valdkondade vahel. Tulevikus võib valdkondadevaheliseks töögrupiks pidada uue Lastekaitseadusega loodavat lastekaitse nõukogu, kuhu hakkavad kuuluma erinevate valitsusalade esindajad ning sidusvaldkonna spetsialistid.²⁰³ Lastekaitse nõukogu ülesanne saab olema ministeeriumite üleselt tehtava lastekaitse tegevuse koordineerimine ja riigi lastekaitse poliitika eesmärkide seadmine; laste õiguste kaitset puudutavate küsimuste tõstatamine ning olulisemate poliitiliste otsuste kohta arvamuse avaldamine sotsiaalministrile enne nende esitamist Vabariigi Valitsusele; riigis tehtava lastekaitse ennetustöö koordineerimine ja vajadusel sellekohaste soovitusete andmine kohalikele omavalitsustele. Nõukogu asjaajamist korraldab Sotsiaalministeerium ning nõukogu juurde võib moodustada ajutisi ja alalisi töörühmi, mille tegevusse kaasatakse teisi asjatundjaid. Seaduse alusel luuakse kohaliku tasandi tegevuse toetamiseks riiklik lastekaitseüksus Sotsiaalkindlustusameti osakonna näol, mis on muuhulgas toeks kohalike omavalitsuste raskete juhtumite lahendamisel.²⁰⁴ Uue lastekaitseaduse mõjude analüüsi kokkuvõttes toodi välja, et kuigi seaduse üheks peamiseks eesmärgiks on edendada valdkondadeülest koostööd, siis eksisteerib risk, et valdkondade ülene koostöö ei laste lapse heaolu tagamine ei realiseeru, kuivõrd pole kindlust, kas soovitud koostöö ka tegelikkuses realiseerub, kuna ette pole nähtud meetmeid, mis aitaksid tänaseid probleeme koostöös

¹⁹⁹Komitee soovitusena Eesti riigile

²⁰⁰Eesti Vabariigi kolmandas ja neljandas perioodiline aruanne lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta. 2014, lk.16-18. Arvutivõrgus: http://vm.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/aruanne_est.pdf

²⁰¹Noortevaldkonna arengukava 2014-2020. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0513817>

²⁰²Valitsemisala arengukava 2014-2017. Arvutivõrgus: <https://www.siseministeerium.ee/17410/>

²⁰³Uus lastekaitseadus

²⁰⁴*Ibid*, § 15. Sotsiaalkindlustusameti ülesanded: (1) Sotsiaalkindlustusameti ülesanded lastekaitse korraldamisel on riikliku lastekaitsepoliitika elluviimine, riiklike strateegiade rakendamine ning valdkondadeülese lastekaitsealase koostöö ja ennetuse koordineerimine. Vaata lähemalt ka paragrahvi teisi lõikeid.

lahendada. Koostöö jaoks oleks oluline ka kohaliku tasandi võrgustike süsteemsem kasutamine, et abivajav laps saaks igakülgset abi.²⁰⁵

3.2 Siseriiklik õiguspraktika

Kokkupuude õigussüsteemiga on lapsele tihti ebameeldiv kogemus (nt ebakindlust tekitav keskkond, eakohase info ja selgituste puudumine, vähene tegelemine peredega ning pikaleveninud menetlused), mistõttu on oluline lapsi igakülgset menetluses osalemisel toetada.

3.2.1 Kriminaalmenetlus

Laps on kõige haavatavam kriminaalmenetluses, olles kannatanu, ohvri, süüdistatava või tunnistaja rollis. Karistusõigus tungib lapse fundamentaalsesse õigustesse ja vabadustesse, mistõttu tuleb karistuspoliitiliste valikute tegemisel erilise hoolikusega kaaluda nende riivepotentsiaali lapse õiguste ja vabadusega.²⁰⁶ Ka konventsioon on eraldi rõhuasetuse toonud lapse õiguste kaitsele kriminaalmenetluses (artikkel 40).

Lapse Õiguste Komitee üldkommentaari nr. 10 (*Juvenile justice*) täpsustab konventsiooni põhimõtteid, selgitades, et lapsel, keda kahtlustatakse, süüdistatakse või kes leitakse süüdi olevat seaduste rikkumises²⁰⁷, on õigus süsteemile, kus arvestatakse lapse väarikust ja väärtushinnanguid. Täiendavalt näeb Komitee ette, et olukorras, kus last kahtlustatakse seaduse rikkumises, peab asja viivitusega otsustama pädev, sõltumatu, erapooletu ametivõim või kohtuorgan. Samuti on oluline, et kohtumenetluse ning asutusse suunamise asemel rakendataks muid alternatiivseid meetmeid.²⁰⁸ Nimetatud soovitus juhtnööride ja juhendite väljatöötamise vajalikkust rõhutavad ka eelmises peatükis nimetatud rahvusvahelised standardid.

Lapse Õiguste Komitee oma lõppjärelustes Eestile (soovitus nr 51) soovitas, et Eesti: *tagaks, et alaealisi puudutavaid õigusakte (sealhulgas alaealiste mõjutusvahendite seadus, uus karistusseadustik) ja praktikad täiendatakse konventsiooni sätetega, eriti artiklitega 37, 39 ja 40, ning teiste asjakohaste rahvusvaheliste standarditega, nagu näiteks Pekingi reeglid,*

²⁰⁵Lastekaitse seaduse mõjude analüüs. Tartu Ülikool. RAKE, Tartu, 2013

²⁰⁶S.Kaugia. Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. Tartu, 2008. K.Turk. Alaealised eirkoolis: lapse õiguste rahvusvahelised standardid versus Eesti karistuspoliitika. lk.139

²⁰⁷LÕK mitteametlikus tõlkes on küll kasutatud mõistet „kriminaalmenetlus“, kuid tegemist ei ole korrektse tõlkega, ning lähtuvalt Lapse õiguste komitee üldkommentaari nr 10 tuleb artiklit 40 mõista laiemalt kui ainult Eesti mõistes kriminaalmenetlus.

²⁰⁸Informatsioon kogutud konsultatsioonist Sotsiaalministeeriumiga

*Riyadhi juhtnõõrid, ÜRO reeglid vangistatud alaealiste kaitse kohta, juhtnõõrid laste kohtlemise kohta kriminaalõigussüsteemis.*²⁰⁹

Võttes arvesse viimaste aastate kriminaalstatistikat ja eelkõige laste hälbiva käitumise uuringu tulemusi, võib eristada järgmisi aktuaalseid probleeme: lapse erinev kaitse kriminaalmenetluses (eelkõige erinev menetlusõiguslik lähenemine ohvrile, tunnistajale, süüdistatavale); alaealiste komisjoni süsteemi probleemid. Statistika näitab, et laste suhtes toime pandud kuriteod on tõusutrendis.²¹⁰ Laste enda poolt toime pandud kuritegevus on statistiliselt küll vähenenud, kuid samas on näha, et õigusrikkumiste levik alaealiste seas on oluliselt levinum kui näitab kriminaalstatistika²¹¹, ning üheks põhjuseks võib olla 14-17. aastaste vanuserühma vähenemine aastast aastasse.²¹² Lisaks laste seas sagenenud uimastite tarvitamisele on üheks murettekitavaks kohaks vene laste õigusrikkumiste sagenemine.²¹³

Alaealise õigusrikkujaga puutub enamasti esmasel tasandil kokku kas politsei, noorsoopolitsei, sotsiaal- või lastekaitsetöötaja. Alla 14- aastased alaealised saadetakse õigusrikkumise kordasaatmisel alaealiste komisjoni ning 14-18 aastaseid õigusrikkujaid võib oodata kriminaalmenetlus. Kriminaalmenetluses võib alaealine kokku puutuda talle määratud advokaadi, sotsiaal- või lastekaitsetöötajaga, kohtunikuga või mõne muu spetsialistiga. Seega puutuvad alaealisega kokku erinevate valdkondade spetsialistid.

Euroopa Nõukogu suunised rõhutavad, et alates esimesest kokkupuutest õigussüsteemiga (sh kohtusüsteemiga) või muude pädevate asutustega (sh politsei, haridusutused, sotsiaalasutused jt) tuleks lapsi ja vanemaid viivitamata ja piisavalt teavitada nende õigustest, alaealiste eriõigustest, võimalikest õiguskaitsevahenditest, menetluse käigust, edasikaebeõigusest jt.²¹⁴

Juhuks, kui laps on toime pannud korrarikkumise, on Politsei- ja Piirivalveamet koostanud alaealise erikohtlemise tagamiseks „Laste kohtlemise juhendi“.²¹⁵ Antud juhend sätestab politsei tegevused abi vajavate ja hädaohus olevate laste kohtlemisel²¹⁶ ning selle eesmärk on

²⁰⁹Lapse õiguste komitee lõppjärelused Eestile. CRC/C/15/Add.196 31. jaanuar 2003

²¹⁰Kuritegevus Eestis 2014. Justiitsministeerium

²¹¹A.Markina, B.Žarkovski. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud 19, Tallinn, 2014, lk. 13

²¹²I.E.Rannala, Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega alaealiste komisjonide näitel. Doktoritöö. Tallinna Ülikool, Tallinn, 2014, lk. 30-32

²¹³A.Markina, B.Žarkovski. Laste hälbiv käitumine Eestis. Tallinn, 2014, lk. 15

²¹⁴Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suunised. p. IV, A.1, lk.19

²¹⁵Politsei- ja Piirivalveameti peadirektori käskkirja „Laste erikohtlemise juhend“ lisa, 2014

²¹⁶Vt lähemalt Lasteombudsmani poolt koostatud juhendit „Abivajavast lapsest teatamine ja andmekaitse“. Arvutivõrgus: http://lasteombudsman.ee/sites/default/files/IMCE/abivajavast_lapsest_teatamine_ja_andmekaitse_-_juhend_0.pdf

ühtlustada praktikas politsei tööd lastega, tagades laste parima õigushüvede kaitse haldus- ja süüteo menetluses ning vältida lapse poolt toime pandud korrarikkumise kordumist. Juhises on selgelt määratletud laste kohtlemise üldpõhimõtted, milles üheks põhimõtteks on lastega seotud juhtumite puhul lapse heaolu esikohale seadmine, tagamaks tema ohutust ja õigusi.²¹⁷ Lisaks sellele teavitatakse last tema õigustest juba politsei ja lapse esmasel kohtumisel, selgitades lapsele talle arusaadavas keeles õigusi, paludes tal anda ka väärteomenetluse protokollile allkiri (laps võib keelduda allkirja andmist ning vastav märge tehakse ka protokollile). Lapsele teabe andmist tema õigustest peavad oluliseks ka valdkonna spetsialistid:

„Noorsoopolitsei selgitab lapsele need õigused seni, kuni ta saab neist aru. Ja ta saab selle protokollile koju ka kaasa.“/... Kui laps on olnud kurt-tumm, siis oleme kutsunud tõlgi, seda võimaldab ja nõuab ka seadus“ (Intervjueeritav noorsoopolitseinik, 25.03.2015);

„Mina olin küll tunnistaja, kutsuti saali ja küsitleti.../.../ .. ega ma ei tahtnud sinna minna, pidin isa vägivalla osas arvamust avaldama.../.../ ja emaga ma nagunii läbi ei saa ja siis ta veel surus seda küsitlust.../.../ nüüd on isa vangis..“ (Poolkinnises asutuses viibiv tüdruk, 25.02.2015)

Alaealise ülekuulamise menetluses, on seadus sätestanud kindlad reeglid, tagades seeläbi ka lapse parimate huvide maksimaalset saavutamist. Näiteks on kriminaalmenetluse seadustikus § 70 sätestatud alaealise ülekuulamise erisused (nt on menetlejal õigus kutsuda ülekuulamise juurde lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja, õpetaja või psühholoogi). Antud paragrahv kehtestab ka tingimused nimetatud spetsialistide kaasamiseks olukorras, kus menetlejal puudub asjakohane väljaõpe. Lapse huvide ja õiguste seisukohast on oluline ka lapse kohtlemine ülekuulamisele. Vaatamata sellele, et kriminaalpoliitika arengusuundades aastani 2018 on olnud üheks oluliseks prioriteediks laste erikohtlemine menetlustähtaegade jälgimise kaudu, on kohtueelse menetluse aeg lapsohvritega juhtumites liiga pikk (keskmine pikkus on 4,5 kuud).²¹⁸ Ebamõistlikult pikk menetlus ei ole kooskõlas Lapse Õiguste Komitee soovitus nr. 10 (Alaealised õigusemõistmises) toodud menetlusgarantiide nõudega, täpsemini lapse õigusega asja lahendamiseks viivituseeta.

²¹⁷Eesti Vabariigi kolmas ja neljas perioodiline aruanne ÜRO Lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta, Tallinn, 2014, lk.101

²¹⁸Vägivalla vähendamise arengukava 2015-2020 koostamise ettepanek. Arvutivõrgus: https://www.osale.ee/konsultatsioonid/files/consult/263_VVA%202015-2020%20ettepanek.pdf

"...mul tuleb alles millalgi see istung, aga ega ma ei mäleta enam mida ma uurijale rääkisin... sellest on juba kaua aega möödas..." (Poolkinnises asutuses viibiv poiss, 25.02.2015); „no oli väike probleem politseiga... seal toimus kaklus, ma ise ei olnud süüdi, aga no kogu see jama kestis nii kaua“ (SOS-Lastekülas elav tüdruk, 17.03.2015)

Lapse parimate huvide seisukohast on oluline ka lapse õiguste järgimine lapse ülekuulamisel. Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüsis²¹⁹ selgus muuhulgas, et lastelt ei küsita nõusolekut ülekuulamiste videosalvestamiseks, samuti ei räägita alati lapsele tõtt, ning kui ülekuulamisele kaasatud spetsialistil pole ettevalmistust kriminaalmenetluse ja küsitlemise taktika alal, on tal raske seista laste parimate huvide eest.

Enne lapstunnistaja ülekuulamist selgitatakse lapsele tema õigusi ja kohustusi ning õigust kirjutada ütlust omakäeliselt (KrMS § 68 lg 1). Vähemalt neljateistaastast tunnistajat hoiatatakse ütluste andmisest seadusliku aluseta keeldumise ja teadvalt vale ütluste andmise eest, võttes selle kohta ka eraldi ülekuulamisprotokollile allkirja. Vajaduse korral selgitatakse tunnistajale, et sihiliku vaikimist talle teadaolevates asjaoludes käsitatakse ütluste andmisest keeldumisena (KsMS § 68 lg 2). Riigi Peaprokurör on koostanud juba 2007. aastal juhise „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“.²²⁰ Juhises on muu hulgas välja toodud kriminaalmenetluses sätestatud põhimõtted menetlusandmete avaldamise osas, nõuded alaealise esindaja, kaitsja ja tsiviilkostja kaasamiseks, alaealise ülekuulamise eritingimused jt.²²¹ Antud juhise on suunatud eeskätt uurimisasutustele ja prokuratuurile. Nimetatud juhendite vajalikkust rõhutatakse ka eelpool nimetatud uuringutes ja kinnitavad ka intervjueritud spetsialistid:

„Meil on olemas juhend, mida lapsega suheldes järgime. Sellest mulle piisab“ (Intervjueritav prokurör, 26.03.2015); „...prokuröridel on jah oma juhise ja meil on see erikohtlemise juhend... seda nüüd lühendati, võeti sealt ebaoluline välja, nüüd on see lühem“ (Intervjueritav noorsoopolitseinik, 25.03.2015)

Kohtumenetluses osalevate laste õigus teabele on väga oluline, garanteerimaks lapse heaolu ja

²¹⁹K. Kask, Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs Nr 1/2015 Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/ala-ealiste_kannatanute_videosalvestatud_ulekuulamised_kristjan_kask_2015.pdf

²²⁰Riigi Peaprokuröri juhise „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“, 29.06.2007 nr RP-1-4/07/8, Arvutivõrgus: http://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/Riigi%20peaprokuröri%20juhis-%20alaealiste%20ühetaoliseks%20erikohtlemiseks%20krim.menetluses%2028.06.2007.pdf

²²¹Eesti Vabariigi kolmas ja neljas perioodiline aruanne ÜRO Lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta, Tallinn, 2014, lk.100

lapse tõhusat osalust. Teavet tuleb lastele anda nende eale ja küpsusele kohandatud viisil, neile mõistetavas keeles, arvestades lapse sugu ja kultuuritausta.²²² Hästi informeeritud lapsed tunnevad iseenda ja kohtusüsteemi vastu suuremat usaldust ja kindlust.²²³ Teabe andmisel peab spetsialist arvestama lapse vanuse, eripärade ning arengutasemega. Üheks teabe andmise lapsesõbralikuks viisiks on lapsesõbralike materjalide kasutamine. Lastele on koostatud materjal „Tunnistajana kohtus“²²⁴, mis on kättesaadav nii eesti kui ka vene keeles. Riigikohus on koostanud infovoldiku õpilastele, mis selgitab üldist kohtute süsteemi ja toimimise põhimõtteid,²²⁵ kuid selgusetuks jääb mil viisil jõuab antud voldik lasteni. Võttes arvesse, et vene emakeelega laste teadlikkus lapse õigustest on kordades väiksem, on kahtesusväärne, et nimetatud materjal on kättesaadav vaid eesti keeles. Euroopa Liidu Põhiõiguste Agentuur koostas 2014. aastal lastele voldiku, mis selgitab kohtupidamise põhilisi mõisteid.²²⁶ Voldik on kättesaadav nii eesti kui ka vene keeles ning loodetavasti leiab peagi kasutamist ka meie kohtutes.

„Tunnistajana kohtus“ materjali kasutavad lapsele tema õiguste selgitamiseks nii prokurör kui ka kohus. Kuivõrd eraldi ei ole koostatud samasugust või sarnast materjali ohvritele või süüdistatavatele, kasutatakse seda ka lapsohvritele või süüdistatavatele õiguste tutvustamiseks.²²⁷

„Kui ma teda kohtuistungiks ette valmistan, siis selgitan kõik lihtsas keeles üle, kes kus istub, mis üleüldse hakkab saama. Üldiselt näitan seda raamatut (autori täpsustus: mõeldud on Juhendmaterjali lapsele, kes annab kohtus tunnistusi), kohtunikud soosivad seda, see selgitab täpselt“ (Intervjueeritav prokurör, 26.03.2015);

Lapsed ise tunnevad samuti suurt vajadust neile antava info järgi. Materjalide andmise kõrval peetakse oluliseks sõbralikku suhtlusviisi ning võrdset kohtlemist *„Mulle räägiti õigustest küll, aga ma ei saanud mingeid materjale, see teie voldik on tore.../... see advokaat noh, või kes ta oli.../... ta oli muhe.../...“ (Poolkinnises asutuses viibiv poiss, 11.03.2015); „Pärast seda kui ma selle esindajaga kohtusin, siis vist sain mingi materjali, aga ma tean muidu ka*

²²²Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suunised, lk.20

²²³Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused . Kokkuvõte, (2015), lk. 6

²²⁴Tunnistajana kohtus. Juhendmaterjal lapsele, kes annab kohtus tunnistusi. Justiitsministeerium. Arvutivõrgus: http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/tunnistajana_kohtus.pdf

²²⁵Riigikohtu infovoldik „Kohtud töötavad inimeste ja riigi heaks“. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/1400/2012Kohtute_opilastele.pdf

²²⁶Lapsesõbralik kohtupidamine:põhiterminid. Euroopa Liidu Põhiõiguste Agentuur. Arvutivõrgus: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_child-friendly_justice_-_key_terms_ee.pdf

²²⁷Informatsioon saadud läbi konsultatsiooni Justiitsministeeriumi esindajaga

oma õigusi.../...“ (Poolkinnises asutuses viibiv tüdruk, 11.03.2015)

Kuigi on positiivne, et lapstunnistajatele mõeldud abimaterjalid on kättesaadavad ka vene keeles, ei ole siinkohal mõeldud erivajadustega lastele ja noortele (sh vaegnägijatele). Samale kitsaskohale on viitanud ka Euroopa Liidu Põhiõiguse Agentuur oma värskes uuringus.²²⁸ Samas peab tõdema, et spetsialistidel on menetluses olnud erivajadustega lastega vähene kokkupuude.

„Puudega laste osas ei ole mul kogemust olnud, aga seadus sätestab selliseks juhuks vastava spetsialisti kaasamist“ (Intervjueeritav prokurör, 26.03.2015); „Need on olnud väga harvad juhtumid“ (Intervjueeritav noorsoopolitseinik, 25.03.2015); „on ikka olnud puudega lastega suhtlemist, siis on mõned advokaadid meilt endalt küsinud, et kuidas sellel lapsel läheb, aga muidu on raske puudega lapse heaolu ju välja selgitada, eriti kui on ka raske puue, kergema puhul on lihtne“ (Intervjueeritav lastekaitsetöötaja, 01.04.2015 (B)); „Minu õel on sügav puue, emalt võeti minu hooldusõigused ära, aga mis saab minu väikesest õest.../... need lastekaitse spetsialistid ei tee midagi, nad ei kuula mind“ (SOS-Lastekülas elav noormees, 17.03.2015)

2010. aastal loodi kõikidesse prefektuuridesse eraldi lastekaitseteenistused/talitused, kus töötasid lapse õiguste alast koolitust (sh seksuaalselt väärkoheldud lapse ülekuulamine) läbinud menetlejad, operatiivtöötajad. Täna ei ole enam laste vastu toime pandud kuritegude menetlemiseks eraldi üksust, vaid nimetatud üksused ühendati täiskasvanute üksustega. Küsimusi tekitab 10 aastat hoolikalt üles ehitatud süsteemi lõhkumine. Nõrdimust eraldi lastekaitsetalituste likvideerimise osas väljendasid nii prokurör kui ka noorsoopolitseinik.

„On arusaamatu miks kaotati eraldi üksused, kui ehtasime neid üles kümme aastat. Alaealiste kuriteod on delikaatsed, uurija vajab eriteadmisi, uus süsteem ei toeta vaid riivab lapse õigusi“ (Intervjueeritav noorsoopolitseinik, 25.03.2015); „Murutasand on nüüd nii nagu ta on.../... lastekaitsetalitused võiksid menetleda nii kannatanute kui ka õigusrikkujatega kriminaalasju. Tallinna laienes kord ja nüüd menetletakse ka täiskasvanute asju, aga see ei ole sama mis alaealisega. Enne teenindas lastekaitseteenindus maakonda, nüüd on kogu Lõuna-Eesti piirkond ja tegeletakse segamini nii laste kui ka

²²⁸Puudega laste vastane vaenulikkus on valdkond, mille andmed on ELi liikmesriikides väga puudulikud. FRA töötas välja uuendusliku projekti, et käsitleda puudega laste kuritarvitamisest teatamata jätmist, nende vähest toetamist ja nappi teadlikkust oma õigustest, ning selgitada välja nende probleemide lahendamise tavad.

täiskasvanutega.../...“ (Intervjueeritav prokurör, 26.03.2015)

Seadus võimaldab alaealise tunnistaja või kannatanu (KrMS § 71, § 287 lg 5) võimalikult väheks traumeerimiseks kasutada erimeetmeid. Nii ei kasutata alla 14-aastase tunnistaja ülekuulamisele kohtus risküsitlust (KrMS § 290 lg 1) ning kohtu loal võib sotsiaaltöötaja, lastekaitsetöötaja või psühholoog esitada ise alaealisele ülekuulatavale küsimusi (KrMS § 290 lg 2). Seadus lubab kasutada alaealise ülekuulamiseks kaugülekuulamist või varjavat vaheseina. Alla 10- aastast tunnistajat võimalusel kohtus üle ei kuulata (KrMS § 287 lg 5).²²⁹ Alaealise taasohvristamise vältimiseks on alaealise ütlusi võimalik videosalvestada (KrMS § 70 lg 3), samas toimub praktikas taasohvristamine juba enne lapse jõudmist uurija juurde (eelnevalt võib last ärakuulata lastekaitsetöötaja, politseinik jt spetsialist).²³⁰ Vaatamata asjaolule, et seadus ühelt poolt võimaldab lapse kohtlemisel paindlikkust, esineb suur probleem lapse taasohvristamises ning seda eriti seksuaalselt väärkoheldud laste puhul.

Probleemiderohke on ka kriminaalmenetluses alaealise huvide esindamine. Kannatanu seaduslikuks esindajaks kriminaalmenetluses on alaealise vanem või eestkostja. Juhul, kui alaealise kannatanu või tunnistaja ja seadusliku esindaja või muu lähedase isiku vahel esineb huvide konflikt, kaasatakse kaitseabinõuna menetlusse muu esindaja. Alaealise kannatanu huve esindab praktikas prokurör, kuigi seaduse alusel on ka kannatanul õigus kaitsele (KrMS § 41), süüdistatava huve esindab süüdistatava esindaja. Alaealise süüdistatava huve esindava esindaja osalemine kohtumenetluses on kohustuslik (KsMS § 45 lg 1 p 1), kuid alaealisele kannatanule ei ole seadus ette näinud kohustuslikus korras seaduslikku esindajat, vaid tema huve esindab prokurör (KrMS § 41 lg 3). Siinkohal ei ole alaealine kannatanu ning süüdistatav võrdsetel positsioonidel ning seega vastuolus lapse põhiõiguste tagamisega (sh konventsiooni ja Pekingi reeglitega). Lapsohvri või tunnistaja menetluslikud õigused on sama tähtsad kui süüdistatava õigused, mistõttu on hädavajalik tagada ka riigipoolne ohvri ja tunnistajate õiguste võrdne kaitse (sh peab olema garanteeritud tasuta õigusabi). Lapsohvri esindaja kasulikkust näeb ka intervjueeritud prokurör:

„Esindaja osas peab vaatama pool- ja vastuargumente. Mul ei oleks midagi selle vastu, kui lisaks minule esindaks lapse huve ka määratud esindaja. See esindaja peab siis olema ka hästi koolitatud, et ta mind ei segaks.“ (Intervjueeritav prokurör, 26.03.2015)

²²⁹Eesti Vabariigi kolmas ja neljas aruanne konventsiooni täitmise kohta, lk.52

²³⁰Study on Children's involvement in judicial proceedings. Contextual overview for the criminal justice phase – Estonia, pt. 2; Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused. FRA, 2015

Vaatamata asjaolule, et hetkel kaasajastatakse ja muudetakse põhjalikult mitut seadust (KarS, VtMS, KrMS, LaKS, AMVS), mis toovad kaasa nt erinevate spetsialistide täiendkoolitusvajaduse ja muudatusi tööpraktikas (sh kriminaalasjade menetlemisel, menetlusvälise toe pakkumisel, kohalike omavalitsuste ja riigiasutuste tööjaotuses)²³¹, nõuab muudatuste sisseviimine ning kasutuselevõtmine omakorda aega. Lastel ei ole aga aega oodata. Kriminaalmenetluse raames on vajalikud nii struktuursed kui ka sisulised muudatused, et kõigi laste õigused oleksid tagatud ühetaoliselt.

3.2.2 Menetlus alaealiste komisjonides

Alaealiste komisjoni satuvad lapsed kahes sihtrühmast – kuni 14.aastased lapsed ning 14-18. aastased lapsed ja noored. Vastavalt alaealise mõjutusvahendite seaduse § 1 lg 3 kohaldatakse mõjutusvahendite seadusest tulenevaid mõjutusvahendeid alaealisele, kes on rikkunud koolikohustust (p.1), tarvitanud alkohoolset, narkootilist või psühhotroopset ainet (p.2), või kes on toime pannud karistusseadustikust ettenähtud kuriteokoosseisule vastava õigusvastase teo (lg 2, p.1). Samuti võib mõjutusvahendit kasutada nende alaealiste suhtes, kes on küll vanuses 14-18.eluaastat, kuid kelle suhtes leiab prokurör ja kohus, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ja väärteomenetlus on tema suhtes lõpetatud (§ 1, lg 2, p.4). Mõjutusvahendeid on kokku 9²³², millest kõige leebemaks võib pidada hoiatust ja kõige rangemaks lapse suunamist erikooli.²³³

Komisjon on suhteliselt pika traditsiooniga institutsioon, mis on kutsutud ellu „oma haldusterritooriumil alaealistega tehtava kriminaalpreventiivse töö koordineerimiseks, samuti alaealistele õiguserikkujatele määratud mõjutusvahendite kohaldamise abil nende elu korraldamiseks ja alaealiste järelevalvetuse ning õiguserikkumisi soodustavate tegurite vähendamiseks”.²³⁴ Vastavalt seadusele (AMVS §12 lg 2) kuuluvad komisjoni erinevate valdkondade spetsialistid - haridus-, sotsiaal- ja tervishoiualaste töökogemustega isikud, politseiametnik, kriminaalhooldusametnik ja maavalitsuse koosseisuline teenistuja, kes on alaealiste komisjoni sekretär. Nimekirja vaadates, võiks eeldada, et tegemist on isikutega, kes

²³¹Vägivalla vähendamise arengukava 2015-2020 koostamise ettepanek, p. 7

²³²Ülejäänud mõjutusvahenditeks on vastavalt AMVS § 3 lg.1 koolikorralduslikud mõjutusvahendid; vestlusele suunamine psühholoogi, narkoloogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde;lepitamine;kohustus elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või asenduskodus; üldkasulik töö; käendus;noorte- või sotsiaalprogrammides või rehabilitatsiooniteenuses või ravikuurides osalemine;

²³³I.E.Rannala, Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega alaealiste komisjonide näitel. Doktoritöö. Tallinna Ülikool, Tallinn, 2014, lk. 32

²³⁴I.E.Rannala, Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega alaealiste komisjonide näitel. Doktoritöö. Tallinna Ülikool, Tallinn, 2014, lk. 30-32

oskavad noore probleeme mõista, noore inimesega samastuda ning valida õiged meetmed noore abistamiseks. Kahjuks on komisjoni kuuluvatele spetsialistidele mitmeid kordi ette heidetud ebaprofessionaalsust ning lapse õiguste rikkumisi.

„Ma seisin seal nende ees üksinda, teised otsustasid kõik istuda, vahtisid mind, kedagi ei kottinud mida ma arvan ja tunnen.../.../... mida ma räägin nendega, nende jaoks olen ma nagunii laisk“ (Poolkinnises asutuses viibiv tüdruk, 25.02.2015)

Lapse parimate huvide rikkumist on täheldanud ka valdkonna spetsialistid:

„Olen isegi kokku puutunud selle situatsiooniga, kus just täpselt nii juhtuski, see laps seisib seal keset ruumi, teised istusid. Siin oli minu koht teha kõikidele komisjoniliikmetele selgeks, et me ei alusta enne, kui oleme kõik võrdsetel alustel. Laps peab samamoodi istuma“ (Alaealiste rehabilitatsiooniteenust pakkuv spetsialist, 12.05.2015); „... /.../ tihti ei saa need haridustöötajad näiteks aru, et laps ei lähe kooli, sest tal on kodus probleemid“ (Intervjueeritav lastekaitsetöötaja, 04.2015); „Üldiselt on komisjoni liikmed väga erinevad, juba inimesed on erinevad, kuid väga tihti näen ka sellist suhtumist, kus last alavääristatakse. Vahel tundub, et tulebki pisut häält tõsta ja tundub, et see mõjub, kuid mõnele lapsele see kohe üldse ei mõju“ (Intervjueeritav noorsoopolitseinik, 25.03.2015); „Lastekaitsetöötajate süvenemine varieerub ning see on piirkonniti väga erinev, kuid väga tihti nad ei jõua või ei taha, arvavad, et meie ülesanne on lapsed ära parandada. Miks üleüldse asjad nii hilja meieni jõuavad?“ (Alaealiste rehabilitatsiooniteenust pakkuv spetsialist, 12.05.2015 (A))

Demokraatlikus süsteemis on seadus efektiivne vaid seni, kuni seda aktsepteerib enamus, vastasel juhul seadust välditakse või muudetakse. Alaealiste õigusrikkujate süsteem on efektiivne juhul, kui alaealiste mõtted, ideed ning soovitused on osa protsessist.²³⁵ Praegune alaealiste komisjoni istungi läbiviimise praktika ei taga lapse õigusi piisaval määral. Uuringud näitavad, et komisjoni sattunud lapsel on kompleksed probleemid, enamik juhtumitel ka psüühilised häired. Kuigi alaealiste komisjoni võib käsitleda kui alternatiivset karistusmeetet, ei ole tänane korraldus vastavuses rahvusvaheliselt tunnustatud ja kehtestatud reeglite ja soovitustega.

Mitmed intervjueeritud lapsed tunnetasid komisjoni sattudes enda suhtes vaenulikku

²³⁵L.Moran. Using Peer Pressure to Bring Juvenile Offenders to Justice, lk 7 (Viidatud: S.Kaugia. Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik, Tartu, 2008, lk.146-147)

käitumist, tõrjumist ja ebaviisakust. Lapsed tõid välja ka komisjoni liikmete ebaviisakat käitumist lastevanemate suhtes ning sagedast ebakorrektselt käitumist toonitasid ka rehabilitatsiooniteenust pakkuvad spetsialistid:

„.../.../...seal koosolekul oli kõige normaalsem neist see politseinik, teised räuskasid“ (Poolkinnises asutuses viibiv poiss, 06.03.2015); .../.../... kõik oli samad tuttavad näod, ei viitsinud nendega rääkida enam.../.../...“ (Poolkinnises asutuses viibiv poiss, 06.03.2015); „Kahjuks enamikul juhtudel iseloomustavad õpetajad teie kliente, kui lolle, laisad, neist ei saa asja.../.../... nad enamasti ei mõtle ega arvesta seda, et lapse jaoks oli juba suur samm voodist välja tõusta ja meie vastuvõtule tulla. Juba see on suur samm, et ta hakkas ravimeid võtma. Teised ei saa aru kui raske neil on“ (Alaealisele rehabilitatsiooniteenust pakkuv spetsialist, 12.05.2015 (B))

Alaealiste mõjutusvahendite seaduse võimetusele noori õigusrikkujaid aidata, on juhitud tähelepanu aastast aastasse. Juba 2008. aastal selgus uuringus „Alaealiste karistuste tulemuslikkus“, et komisjoni menetlus kestab üle 4 kuu, mis pärsib asja kiiret lahendamist. Juba siis toodi välja rida ettepanekuid erinevate kitsaskohtade lahendamiseks, millest üks oli suunatud kinnipidamisasutuse saatmise asemel teiste restoratiivsete mõjutusvahendite kasutamist.²³⁶ Probleemiks on ka asjaolu, et enne lapse jõudmist komisjoni, on õigusrikkumise toime panemisest möödunud rohkem, kui ettenähtud 30 päeva.²³⁷ Aastal 2006. läbi viidud uuringus²³⁸ leiti, et noore tegu jõuab komisjonis käsitlemiseni politseist suunatuna keskmiselt 71 ja prokuratuurist suunatuna keskmiselt 181 päevaga. See tähendab, et paljudel juhtudel jõuab asi komisjoni siis, kui probleem on juba ammu lahendatud ja unustatud.²³⁹ 2014. aastaks on üle 30-päevaste arutelude osatähtsus küll oluliselt vähenenud.²⁴⁰

On positiivne, et uue lastekaitse seaduse jõustumisel ning üldise lastekaitse süsteemi reformimisega on plaanis reformida ka alaealiste mõjutusvahendite seadust²⁴¹. Samas soovitakse seeläbi suurendada ka lastekaitsetöötaja töökoormust, mis on hetkel niigi liiga

²³⁶A. Markina, M. Märtson. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tartu Ülikool, Tallinn, 2008. lk. 39-41. Arvutivõrgus: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/alaealiste-karistuste-tulemuslikkus>

²³⁷Alaealiste komisjonide menetluskiiruste ülevaade 2014. aasta I poolaastal. EHS-e väljavõte 08.08.2014. Eesti Noorsootöö Keskus. Arvutivõrgus: <http://www.entk.ee/sites/default/files/2014%20Ipa%20menetluskiirus.pdf>

²³⁸Rannala, I-E; Tiko, A; Rohtla, A. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides (2006). Tallinn. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/kaitumisraskustega_noored_ja_neile_maaratud_mojutusvahendite_kohandamine_alaealiste_komisjonides._ie._rannala_a.tiko_a._rohtla._2006.pdf

²³⁹Ibid.

²⁴⁰Alaealiste komisjonide menetluskiiruste ülevaade, 2014

²⁴¹Informatsioon kogutud konsultatsioonist Sotsiaalministeeriumiga

suur. Uue seaduse kohaselt eeldatakse lastekaitsetöötajatelt varasemalt kiiremat sekkumist, mis eeldab ka lastekaitsetöötajate arvu suurendamist, samas eraldi rahalisi vahendeid antud muudatuse ellu viimiseks ei ole ette nähtud.²⁴²

Poolkinnises asutuses (ka kinnises asutuses) viibivate laste probleemid on mitmetahulised, mis on tingitud paljudest asjaoludest. 2014. aastal läbi viidud uuringust „Kinnises asutuses viibivate laste kognitiivsed ja isiksuslikud omadused ning vaimne tervis, sõltuvuskäitumine ja sotsiaalne taust“²⁴³ selgus muuhulgas, et kinnistes asutustes (sh poolkinnises asutuses) viibivate laste vaimne tervis (nt psüühikahäired, sõltuvusainete kuritarvitamine) ja sotsiaalse tausta näitajad on oluliselt ebasoodsamad võrreldes tavakooli lastega.²⁴⁴

Üldjuhul on laste probleemid tingitud kehvast sotsiaalsest taustast (sh vanemate töötus, alkoholi- või uimastite sõltuvus, vanemate kriminaalne käitumine jt).²⁴⁵ Kinnistesse asutusse saabumise eel on lapse murede varajane märkamine toimunud liiga hilja ning märkamisel ei ole rakendatud kompleksseid lähenemisi (pereteraapia, sotsiaalsed toetused jt). Laste hilist jõudmist süsteemi ja süsteemi puudulikkusele rõhutavad lisaks nimetatud uuringus osalenud spetsialistid ka käesoleva töö raames läbiviidud lastekaitsetöötajad ja rehabilitatsiooniteenust pakkuvad spetsialistid:

„.../.../ me ei jõua nendeni õigel ajal, info jõuab hilja, vajalikke teenuseid ei ole, sügavates probleemides vanemad üldjuhul ei jõuagi lapsega tegeleda, paljudel on ükskõik.../...kriminaalhooldusametnikud võiksid meile ka teada anda, kui laps vabaneb vanglast, me saaks temaga edasi tegeleda“ (Intervjueeritav lastekaitsetöötaja, 01.04.2015 (C)); „paljudel juhtudel ei saa me neid enam aidata, siis katkestame teenuse pakkumise lepingu. Nad jõuavad meieni sügavate isiksushäiretega, hiliste diagnoosidega“ (Intervjueeritavad rehabilitatsiooniteenust pakkuvad spetsialistid, 12.05.2015 (C))

Õigusrikkumiste vähendamiseks on esmatähtis tagada probleemide varajane märkamine, probleemidele vastav ja kiire professionaalne sekkumine. Siinkohal on oluline taas rõhutada, et uue Lastekaitseadusega loodava süsteemi (operatiivsed üksused Sotsiaalkindlustusametis)

²⁴²Lastekaitseaduse eelnõu mõjude analüüs, 2014

²⁴³Kinnises asutuses viibivate laste kognitiivsete ja isiksuslike omaduste ning vaimse tervise, sõltuvuskäitumise ja sotsiaalse tausta uuringu lõpparuanne. Balti Kriminaalpreventsiooni ja Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Instituut. Tallinn, 2014. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/lopplik_aruanne_luhi_1.pdf

²⁴⁴*Ibid*, lk. 43-47

²⁴⁵*Ibid*, lk.43-47

sissetoomine üksi ei edenda laste õiguste kaitset. Vajalik on suurendada riiklikke vahendeid, suurendades lastekaitsetöötajate arvu ning töötada välja täiendavaid teenuseid.

Lahendamist ootab ka probleem, mis on seotud rehabilitatsiooniteenuse kasutamisega mõjutusvahendina. Laste hälbiva käitumise uuringust selgus, et uimastite tarvitamine laste ja noorte hulgas on aastast aastasse kasvanud. Alaealiste komisjon saab uimasteid tarvitanud ning sõltuvusprobleemidega noore puhul kasutada ühe mõjutusvahendina ravi- ja rehabilitatsiooniteenusele suunamist. Samas puudub Eestis efektiivne narkomaania ravi- ja rehabilitatsiooniteenuste süsteem ning olemasolevate teenusepakkujate tegevus on puudulikult koordineeritud.²⁴⁶ Õiguskantsler tõi oma 2009. a ettekandes Riigikogule välja, et riik on jätnud AMVS § 3 lg 1 punktis 8 nimetatud rehabilitatsiooniteenuse sisu ja finantseerimismudeli ning nimetatud teenusele suunamise menetluse reguleerimata. Täiendavalt tõi Õiguskantsler välja, et teenus on vastuolus PS § 28 lõikega 1 koostoimes PS § 27 lõikega 4 ja PS §-ga 14.²⁴⁷

Lastele vajalike teenuste olemasolu kohustus tuleneb nii konventsioonist endast, kui ka Riyadhi juhistest. Lastele sobivate teenuste väljatöötamist rõhutab ka Ministrite Komitee oma suunistes lapsesõbraliku õigusemõistmise osas. Eespool nimetatud kitsaskohtadele on viidatud mitmetes uuringutes ja raportites. Hetkeseis riivab olulisel määral mitmeid lapse õigusi ning vajab kiiremas korras lahendamist.

3.2.3 Tsiviilkohtumenetlus

Kehtivast perekonnaseadusest, lastekaitse seadusest ning lapse õiguste konventsioonist tuleneb lapse õigus perekonnale. Last puudutavaid perekonnaõiguslike probleeme lahendatakse tsiviilkohtumenetluse raames erinevates küsimustes, kuid neist last kõige rohkem mõjutavamaks võib pidada vanematevahelisi hooldusõiguse vaidlusi, eestkoste seadmist, lepitusmenetlust.

Kõige sagedamini puutub laps kohtuga kokku eelkõige hagita perekonnaasjade raames (TsMS § 550 lg 1 punkt 2), täpsemini vanema õiguste määramisel lapse suhtes ja lapsega suhtlemise korraldamisel (hooldusõiguse vaidlused). Vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes

²⁴⁶Õiguskantsleri Ettekanne Riigikogule „Rehabilitatsiooniteenuse kättesaadavus sõltuvushäiretega lastele“. 15.09.2009.

Arvutivõrgus:http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_ettekanne_nr_1_rehabilitatsiooniteenuse_kattesaadavus_s6ltuvushairetega_lastele.pdf

²⁴⁷Ibid, p.52

vaidlevad seega vanemad lapse elukoha üle, ainu- või ühishoolduse ning lapsega suhtlemise reguleerimise üle.²⁴⁸ Hooldusõiguse vaidluste raames on menetlusse kaasatud kohaliku omavalitsuse esindaja lastekaitsetöötaja näol (TsMS § 552) ning lapsele kohtu poolt määratud advokaat (TsMS § 219 lg 2). Hooldusõiguse vaidlustes on olulisel kohal lapse parim huvi ning selle väljaselgitamine lapse ärakuulamise kaudu.²⁴⁹

Tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 219 lg 2 alusel saab kohus määrata perekonnaasjades lapsele teda puudutavas menetluses esindaja (ehk advokaadi). Lapse esindaja määramise peamiseks eesmärgiks on vanematele nende lapse õiguste selgitamine ning lapse parimate huvide eest seismine. Kohtu poolt lapsele määratud esindajal puuduvad teadmised, kuidas hinnata lapse heaolu ning teostada lapse ärakuulamist. Lisaks puudulikele teadmistele lapse õigustest, esineb ka praktilisi probleeme lastekaitsetöötaja ning advokaadi rolli eristamisel, mida toodi välja ka Vanema hooldusõiguse määramise uuringus²⁵⁰, mille kohaselt kohtuprotsessis osalemine ja erinevate osapoolte (mõlema poole advokaadid, lapse advokaat) kaasamine võib lastekaitsetöötajate kogemuste alusel negatiivselt mõjutada vaidluse lahenemist. Sama väidet kinnitasid fookusgruupintervjuudes osalenud lastekaitsetöötajad:

„Lapsele määratud advokaadi roll ei ole selge, see kattub meie omaga.../...“ (Intervjueeritud lastekaitsetöötajad, 01.04.2015 (D))

Lastekaitsetöötaja ülesandeks on hinnata hooldusõiguse vaidlustes lapse heaolu, selgitades välja kuidas ja mil viisil peaksid vanemad teostama hooldusõigust, et lapse parimad huvid oleksid tagatud.²⁵¹ Lastekaitsetöötaja saab anda hinnangut teostades kodukülastust, vesteldes lapse endaga ja vanematega ning vajadusel teiste osapooltega (nt kooli- või lasteaiaõpetaja, vanavanemad jt).

Tsiviilkohtumenetluse seadustiku TsMS § 217 lg 3 alusel võib kohus hagi- kui ka hagita menetluses määrata lapse huve esindama esindaja, samas täpsustamata, kas antud esindaja peab olema advokaat, psühholoog või muu isik. Praktikast määratakse lapsele advokaat, kelle esmaseks ülesandeks on eelkõige lapse arvamuse ning lapse huvide esindamine kohtus. Just siin jääb lastekaitsetöötaja ning lapsele määratud esindaja roll segaseks. Kohtuniku arvamus

²⁴⁸K.Nauts, bakalaureusetöö, lk.15

²⁴⁹Hooldusõiguse vaidlustes esinevatest probleemidest loe lähemalt: R.Laugus. Lapse ärakuulamine perekonnavaidlustes. Magistritöö. Tartu Ülikool, Tallinn 2012. Arvutivõrgus: https://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/handle/10062/26647/laugus_rutt.pdf?sequence=1; K.Valma Magistritöö; K.Nauts bakalaureusetöö, 2012

²⁵⁰RAKE. „Vanema hooldusõiguse määramise uuring“ lõppraport, 2013, lk. 36

²⁵¹R.Laugus. Lapse ärakuulamine perekonnavaidlustes. Magistritöö. Tartu Ülikool, Tallinn 2012, lk.42-45

kujuneb nii lastekaitsetöötaja kui ka lapse esindaja arvamusest.

Käesoleva töö autor viitas advokaadi ning lastekaitsetöötajate täpsustamata ning segasele rollile oma 2012. aasta bakalaureusetöös²⁵². Samale kitsaskohale on viidanud ka Kati Valm oma magistriritöös²⁵³ ning samu seisukohti kinnitati ka lastekaitseeaduse eelnõu mõjude analüüsis ja käesoleva töö raames läbiviidud fookusgruupiintervjuudes, kommenteerides advokaatide rolli järgmiselt:

„Pigem kuulab kohus advokaati kui lastekaitsetöötajat, samas enamik advokaate isegi ei kohtu oma klientidega..meil on mõnedega väga hea koostöö, kes helistavad meile ise ning arutame asja koos, abistame teineteist, sest no eesmärgiks on ju alati lapse heaolu, aga on ka teisi kogemusi“ (Intervjueeritud lastekaitsetöötajad, 01.04.2015 (D))

Lisaks lastekaitsetöötaja ja määratud esindaja segasele rollile, tõstatub lapsele määratud esindaja osas ka piisava motivatsiooni küsimus. Kohtu poolt määratud esindajale tasub esinduskulu eest riik, seades tasustamise ette teatud piirid. Aastast 2010 on advokaadi määramise ainupädevus Eesti Advokatuuril.²⁵⁴ Advokaadi määramine toimub riigi õigusabi süsteemi kaudu, kus süsteem ei sea advokaatidele valdkondade osas mingeid piiranguid. Siin tõstatuvad mitmed probleemid. Esindajale on ette nähtud tasu vaid 16 eurot tunnis ja võttes arvesse, et kokku ei tohi tasu ületada 160 eurot, tasustab riik vaid 10 h advokaadi tööd.²⁵⁵ Arvestades Riigikohtu seisukohta²⁵⁶, et õigusabi mõistlikuks tunnihinnaks võib lugeda 110 eurot (millele lisandub veel käibemaks), siis võib eeldada riigi õigusabi korras lapse esindaja vähest motivatsiooni, mis omakorda võib seada kahtluse alla lapse õiguste tagamise. Autori poolt 2012. aastal läbi viidud kohtunike uuringust tõi üks kohtunikest välja järgmist:

“Ma täpset süsteemi ei tea, aga meile tundub, et osad istuvad seal arvuti taga ja siis kes esimesena võtab, see saab. Vot ma ei tea, kas see riigi õigusabi on nendele teatud määral kerge leib äkki. Ei ole seal suuri õigusvaidlusi, eksju. Ja osa advokaate teevad seda tööd südamega ja väga süüvinult, aga mitte kõik. Vahel mõtledki, et see on nagu võimalus seda teenistust kergelt saada, aga ega me seda nendele nii palju ei anna ka kui nad küsivad. Me

²⁵²K.Nauts, bakalaureusetöö

²⁵³K.Valma. Lapse parima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Magistriritöö

²⁵⁴Eesti Advokatuuri aastaraamat 2011. Tallinn 2012, lk 47

²⁵⁵K.Nauts, bakalaureusetöö

²⁵⁶Riigikohtu Kriminaalkolleegium oma lahendis 3-1-1-66-12 pidas õigusabi tunnihinna mõistlikuks suuruseks 110 eurot, millele lisandub käibemaks.

ikka vaatame läbi seda, et mis ta ikka teinud on ja palju ta ikka vaeva näinud on ja kas ka kodus käinud ja lastega vestelnud ja rääkinud.../...mis on muidugi tegelikult üsna ebameeldiv, et me peame nagu nende järel nuhkima..!” (Intervjueeritav nr. 2)

Riigi õigusabi süsteemi reformimise vajadusele on viidanud ka Advokatuur,²⁵⁷ ning seades süsteemi kitsaskohtade analüüsimist ja võimalike lahenduste leidmist 2014-2015 aasta prioriteediks. On hea meel tõdeda, et riigi õigusabi süsteemi reformimist peab tänaseks vajalikuks ka riik justiitsministeeriumi näol, sooviga panustada ühiselt koos Eesti Advokatuuriga süsteemi arendusse.²⁵⁸ Lapsesõbraliku õigusemõistmise aspektist on oluline, et lapse esindaja oleks motiveeritud lapse huve esindama, täna seavad riigi õigusabi süsteemist tulenevad probleemid lapse õiguste igakülgse tagamise küsimärgi alla.

Eelnevast tulenevalt peavad hooldusõiguse vaidluste raames lapse ärakuulamist teostama mitmed osapooled, sh ka kohus. Kohtule tuleneb lapse ärakuulamise kohustus TsMS §-st 552¹, mille kohaselt kuulab kohus ära vähemalt 10-aastase lapse, talle kohases keskkonnas ning lapse arengutasel arvestaval viisil. Seadus lubab ära kuulata ka nooremat kui 10- aastast last, kuid autori poolt 2012. aastal kohtunike seas läbi viidud küsitlusest selgus, et sellist praktikat kasutavad vähesed kohtunikud ning harvadel juhtudel selgitatakse välja ka noorema lapse arvamust. Eestis ei ole ükski institutsioon pidanud vajalikuks materjali väljatöötamist lapsele tsiviilkohtumenetluses toimuva paremaks mõistmiseks ning lapse tema õiguste tutvustamiseks . Kuigi 2014. aasta lõpust on eesti keeles kätte saadav Euroopa Põhiõiguste Agentuuri poolt välja töötatud voldik „Lapsesõbralik kohtupidamine:põhiterminid“, ei ole täna tagatud kõikidele lastele antud voldiku kättesaadavus, diskrimineerides sel viisil nii vene emakeelega lapsi kui ka puudega lapsi. Lapsele tema õiguste kohta info andmine on üks olulisemaid lapse õigusi ka lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioonist lähtuvalt.

Vanemate ühise hooldusõiguse lõpetamise ja osalise üleandmise juhtudel on oluline, et last puudutavas menetluses suunaks kohus nii vara kui võimalik ja igas menetlusstaadiumis asjaosalisi lahendama asja kokkuleppel (TsMS § 561 lg 1). Kohus peab asjaosalised võimalikult aegsasti ära kuulama ja juhtima nende tähelepanu võimalusele kasutada perenõustaja abi eelkõige ühise seisukoha kujundamiseks lapse hooldamisel ja tema eest

²⁵⁷Advokatuur esitab Justiitsministeeriumile ettepanekud riigi õigusabi süsteemi reformimiseks. 28. jaanuar, 2015. Arvutivõrgus: http://www.riigioigusabi.ee/mod_news_182be0c5cdcd5072bb1864cdee4d3d6e_Advokatuur-esitab-Justiitsministeeriumile-ettepanekud-riigi-igusabi-ssteemi-reformimiseks_est

²⁵⁸Justiitsministeeriumi pressiteade. 30.04.2015. Riigi õigusabi peab olema abivajajatele kättesaadav. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/et/uudised/riigi-oigusabi-peab-olema-abivajajatele-kattesaadav>

vastutamisel (TsMS § 561, lg 1).²⁵⁹ Perelepituse ja lahutusvaidluste näidishormides on lepitus defineeritud protsessina, milles lepitaja on erapooletu kolmas osapool, kes aitab kaasa perevaidluse lahendamisele, edendades osalejate vabatahtlikku kokkulepet.²⁶⁰

Konkreetselt perelepitust puudutavad reeglid on toodud TsMS §-s 563, mille esmane eesmärk on saavutada lapsega suhtlemist korraldava kohtumääruse või notariaalselt tõestatud vormis sõlmitud kokkuleppe nõuetekohane täitmine. Lepitusmenetlust alustatakse TsMS § 563 lõike 1 järgi juhul, kui vanem teatab kohtule, et teine vanem rikub lapsega suhtlemist korraldavat kohtumäärust või raskendab selle täitmist. Lepitamiseks võib kohus kui lepitusorgan kutsuda vanemad enda juurde last puudutava lahkeli kokkuleppel lahendamiseks, arutades vanematega lapsega suhtlemise võimatuse tagajärgi lapse heaolule, juhtides tähelepanu võimalikele sunnivahenditele, millega määrust täitma sundida, ja suhtlemisõiguse kitsendamise või äravõtmise võimalusele, samuti võimalusele lasta end nõustada perenõustajal (TsMS § 563 lg 3).²⁶¹ Kohus peab püüdma saavutada vanemate kokkuleppe lapsega suhtlemise kohta (TsMS § 563 lg 4).

1. jaanuaril 2013 kehtima hakanud regulatsioon lihtsustab ning mõnes mõttes tõhustab süsteemi, võimaldades kohtul lepitusmenetlust korraldada ka juhul, kui vanemad on lapsega suhtlemise korraldamises kokku leppinud muus kui notariaalselt tõestatud vormis ja see korraldus on varem toiminud pikema aja vältel ning kui selline lapsega suhtlemise korraldus vastab üldjoontes tavapärasele mõistlikule korraldusele (TsMS § 563 lg 2). Samast kuupäevast kehtib TsMS § 563 lg 9, mille kohaselt korraldab kohus lepitusmenetluse 60 päeva jooksul avalduse esitamisest arvates.²⁶²

Lepitusteenust võib kohtuväliselt pakkuda eelnevalt ka kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja või sotsiaaltöötaja. Vastavalt sotsiaalhoolekande seaduse²⁶³ § 8 on just kohaliku omavalitsuse ülesandeks kohaliku sotsiaalhoolekande korraldamine, sh vajalike teenuste väljatöötamine ning klientidele pakkumine. Riigikontroll on 2013 aasta auditis „Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades“²⁶⁴, välja toonud, et kohalike omavalitsuste võimekus on varieeruv ning lastekaitsetöö jaoks on võetud eraldi inimene vaid 38%

²⁵⁹ Vanema hooldusõiguse määramise uuring. Lõppraport, RAKE. 2013, lk. 26

²⁶⁰ K. Valma, L. Surva, H. Hääl. Lepitusmenetlus perevaidlustes. *Juridica* 2014 (I), lk. 86-103

²⁶¹ *Ibid*, lk. 86-103

²⁶² K. Valma, L. Surva, H. Hääl. Lepitusmenetlus perevaidlustes. *Juridica* 2014 (I), lk. 86-103

²⁶³ Sotsiaalhoolekande seadus - RT I, 13.12.2014, 44

²⁶⁴ Riigikontrolli 2013. a audit „Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades“. Arvutivõrgus: <http://www.riigikontroll.ee/tabid/168/amid/557/ItemId/664/language/et-EE/Default.aspx>

omavalitsustes. Ülejäänud omavalitsustes teevad seda tööd sotsiaaltöötajad, kellel on täita lisaks mitmed teised ülesanded (tegelemine eakate, puuetega inimestega jne). Seetõttu ei ole neil piisavalt aega ega alati ka oskusi lastekaitsetööd teha, mis viibki selleni, et ennetustöö (sh lepitusteenus ühe ennetusmeetodina) jääb unarusse.²⁶⁵

Sotsiaalministeeriumi algatusel koostatud Laste ja perede arengukavas 2012-2020 on põhitähelepanu asetatud lastekaitsetöötajate erialaoskuste parandamisele, kuid selleks, et omavalitsustes töötaks lastekaitsetöötajaid vajalikul hulgal, häid abinõusid esitatud ei ole.²⁶⁶ Samale seisukohale on jõudnud ka MTÜ Lastekaitse Liit oma arvamuses uue lastekaitseaduse eelnõu osas ning käesoleva magistr töö raames intervjueritud lastekaitsetöötajad:

„Jah, tore on, et uue seadusega saame mobiilsed lastekaitseüksused, kuid ega nemad meie töökoormust ei vähenda“ (Intervjueritud lastekaitsetöötajad, 01.04.2015 (A))

Samale kitsaskohale viidati ka lastekaitseaduse eelnõu mõjude hindamise analüüsis, kus sotsiaaltöötajad tõid ise välja, et probleeme aitaks olulisel määral vähendada lastekaitsetöötajate arvu suurenamine.²⁶⁷ Eestis puuduvad tsiviilõigusliku perelepituse kohta statistika ja ka uuringud, mistõttu on keeruline määratleda vajaduse täpset suurust, samas intervjueritavad lastekaitsetöötajad leidsid järgmist:

„Lepitajatest oleks väga palju kasu, eriti palju kasu oleks tasuta teenusest, see hoiaks kõikide aega ja närvikulu kokku...“ (Intervjueritud lastekaitsetöötajad, 01.04.2015 (B)); „Mis lepitusrahadest me saakski rääkida, kui vanemal ei ole rahagi, et osta endale sõidupilet, et saaks kohtusse tulla“ (Intervjueritud lastekaitsetöötajad, 01.04.2015 (B)).

Kuivõrd riigil ei ole plaanis Laste ja perede arengukava ning rakenduskava järgi 2012-2020 perioodil suurendada lastekaitsetöötajate arvu, jääb küsitavaks kõigi lapse õiguste heaolu ja õiguste tagamine. Ühtlasi ei taga hetkel perelepituse tasuline süsteem lapse parimaid huve.

²⁶⁵MTÜ Lastekaitse Liit arvamus lastekaitseaduse eelnõule.21.01.2014 nr K-2/4. Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2014/01/kiri2-4.pdf>

²⁶⁶*Ibid*,

²⁶⁷Lastekaitseaduse eelnõu mõjude hindamine. RAKE, Tartu, 2013

3.2.4 Täitemenetluse kitsaskohad

Euroopa eeskujuriikide seas on Eesti täitemenetlusõigus unikaalne nähtus oma laia rakendusala tõttu – pea kõik sunni kohaldamist võimaldavad lahendid peale vabadusekaotuse kandmise, täidetakse kohtutäituri kaudu.²⁶⁸ Tsiiviilkohtumenetluse raames sõlmitud kokkulepete täitmisega seonduvalt, tõstatub probleem ka täitemenetluses. Kõige enam puutub laps täitemenetlusega kokku vanematevahelise hooldusõiguse vaidluse kaudu. Vanemlik hooldusõigus, kui uus õiguslik instituut 2011. aastast kehtivast perekonnaseadusest, puudutab eelkõige lapse ja vanemate sisesuhet.²⁶⁹

Perekonnaseaduse ²⁷⁰§ 116, lg.1 järgi on mõlemal vanemal lapse suhtes võrdsed õigused ja kohustused. Perekonnaseaduse § 143 lg 1 järgi on lapsel õigus suhelda mõlema vanemaga, vanemate lahuselu korral lepivad vanemad kokku lahuselava vanema ja lapse suhtlemises. Kui vanem ei jõua ühist hooldusõigust teostades lapsele olulises asjas kokkuleppele, võib kohus vanema taotlusel anda selles asjas otsustusõiguse ühele vanemale (PKS § 119). Otsustusõiguse üleandmise korral võib kohus otsustusõiguse teostamist piirata või panna seda teostavale vanemale lisakohustusi.²⁷¹ Vanemate vaidluse puhul määrab vanema ja lapse suhtlemise korra vanema nõudel kohus kas osaliselt või täielikult. Kohtu poolt määratud suhtluskorra eiramisel ning eelkõige lapse üleandmisel teisele vanemale on võimalik määrata täitemenetluse seadustiku²⁷² § 179 alusel kohtutäituri täitetoimingu. Õiguskantsler on analüüsinud ka antud sätte vastavust põhiseaduse §-ga 14 ja § 27 lõikega 4, jõudes järeldusele, et antud säte on vastuolus põhiseadusega, kuivõrd täitemenetluse kord lapsega suhtlemise võimaldamise asjades riivab ebaproportsionaalselt põhiseaduse §-s 26 sätestatud lapse õigust perekonna- ja eraelu puutumatusel.²⁷³ Samale kitsaskohale viitas MTÜ Lastekaitse Liit juba 2013. aastal²⁷⁴ vastates Riigikohtu arvamuse avaldamise palvele täitemenetluse seadustiku mõjust suhtluskorra täitmisele.

²⁶⁸A.Alekand. Proportsionaalsuse printsiip põhiõiguste riive mõõdupuuna täitemenetluses. Doktoritöö. Tartu Ülikool. 2009. Arvutivõrgus: <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/10534/Alekandaneli.pdf?sequence=1>

²⁶⁹T. Göttig, T. Uusen-Nacke. Perekonnaõiguse seosed teiste tsiviilõiguse valdkondadega. *Juridica*, 2010, nr 2, lk 92

²⁷⁰Perekonnaseadus - RT I, 29.06.2014, 105

²⁷¹Vanema hooldusõiguse määramise uuring. Lõppraport. RAKE, 2013

²⁷²Täitemenetluse seadustik - RT I, 05.03.2015, 6

²⁷³Õiguskantsleri märgukiri täitemenetluse seadustiku kooskõlla viimisest põhiseadusega. Nr. 6-8/131398/1501356, Tallinn, 27.03.2015. Arvutivõrgus: http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/õiguskantsleri_margukiri_taitemenetluse_seadustiku_kooskõlla_viimine_pohiseadusega.pdf

²⁷⁴MTÜ Lastekaitse Liit arvamus tsiviilasjas nr 3-2-1-4-13, nr K-2/28, Tallinn, 23.05.2013

Lisaks nimetatule on kohtutäituril õigus määrata määrust või kohtuotsust eiravale vanemale sunniraha vastavalt täitemenetluse seadustiku § 179 lg 1 ning § 183 ja § 26, kui täidetud on sunniraha rakendamise eeldused. Riigikohus on märkinud, et nimetatud sätete järgi võib kohtutäitur kohaldada sunniraha, kuid ei pea seda tingimata tegema. Sunniraha määramine on kohtutäituri diskretsiooniotsus ning sellist otsust tehes peab kohtutäitur kaaluma, kas sunniraha määramine motiveerib kohustatud isikut kohtulahendit täitma. Selleks peab kohtutäitur andma hinnangu asjaoludele, mis takistavad kohtulahendi täitmist, ja arvestama lapse huve, tervislikku seisundit ning vastuseisu vanemaga suhtlemisele.²⁷⁵ Täiendavalt on Riigikohus samas lahendis toonud välja, et ka täitemenetluse toiminguid tehes tuleb arvestada lapse huvi ülimuslikkuse põhimõtet ega saa arvestada täitemenetluse seadustiku §-s 8 sätestatud täitemenetluse eesmärgi sisustamisel üksnes sissenõudja ja kohustatud isiku huve ning täitedokumenti, vaid arvestada tuleb ka lapse kui õigussubjekti õiguste ja huvidega, sealhulgas lapse õigusega keelduda vanemaga suhtlemast. Lapse huve täitemenetluses arvestamata rikub kohtutäitur proportsionaalsuse ja täitemenetluse eesmärgipärasuse põhimõtet. Kohtutäitur peab leidma huvides tasakaalu ning seadma esiplaanile lapse huvid.²⁷⁶

Samale probleemile viitasid ka töö raames intervjueeritavad lastekaitsetöötajad järgmiselt:

„Pea kõik juhtumid on olnud koledad, kus olen pidanud nägema, kuidas kohtutäitur tegutseb, mõni üksik on lapse huvidele mõelnud. Samas muidugi on palju ka neid kordi olnud, kus kohtutäitur tundub tõesti olevat viimane abinõu, vanem ei too last“ (Intervjueeritavad lastekaitsetöötajad, 01.04.2015 (E))

Euroopa Inimõiguste Kohus on oma lahendites²⁷⁷ järjepidevalt viidanud, et riigi kohustus on tagada lapsevanemale selliste meetmete rakendamine, mille kaudu vanem saab suhelda oma lapsega. Täna tõstatuvad täitemenetluses probleemid ka piiriülestes suhetes, kus vanemad elavad erinevates riikides. Eesti on vastu võtnud ning ratifitseerinud juba 2001. aastal Laste hooldusõigust ja laste hooldusõiguse taastamist käsitlevate otsuste tunnustamise ja täitmise Euroopa konventsiooni²⁷⁸, mis käsitleb hooldusõiguse täitmist ka üle riigi piiri viibivate laste suhtes, kohustades ka Eesti riiki võtma vastu vastavad meetmed. Eestis on antud probleemi korduvalt tõstatatud ning ka Tallinna Halduskohus mõistis hiljuti oma lahendis²⁷⁹ lapse isale

²⁷⁵Riigikohtu lahend: 3-2-1-4-13, p.12

²⁷⁶*Ibid*, p.9

²⁷⁷Euroopa Inimõiguste Kohus, lahendid: Z. vs. Poola (34694/06); Dabrowska vs. Poola (34568/08)

²⁷⁸Laste hooldusõigust ja laste hooldusõiguse taastamist käsitlevate otsuste tunnustamise ja täitmise Euroopa konventsioon - RT II 2001, 5, 26

²⁷⁹Tallinna Halduskohtu lahend 3-14-51884

Eesti Riigilt välja hüvitise kohtulahendite täitmata jätmisega tekitatud mittevaralise kahju kompenseerimiseks summas 7500 eurot.

Õiguskantsler jõudis oma analüüsis seisukohale, et täitemenetluse seadustiku §-s 179 sätestatud täitemenetluse kord lapsega suhtlemise võimaldamise asjades on vastuolus põhiseaduse §-ga 14 ja § 27 lõikega 4, kuna:

- 1) ei võimalda lapse õiguste konventsiooni artikli 3 nõuete kohaselt täituril lapse parimaid huve esikohale seada ega keelduda täitetoimingu tegemisest, kui täitmine oleks vastuolus lapse parimate huvidega, sealhulgas vastuolus lapse tahtega, eeldusel, et lapse küpsus ja arengutase võimaldab tal oma tahet väljendada ning lapse tahteavaldust on hinnanud eriteadmistega isik;
- 2) ei taga lapsele sisuliselt arvamuse avaldamise õigust, mida nõuab lapse õiguste konventsiooni artikkel 12;
- 3) lubab täitemenetluse seadustikus sätestatud eelduste korral kasutada lapse suhtes jõudu;
- 4) ei taga õiglast tasakaalu lapse huvide ja täitemenetluse algatanud vanema huvide vahel, seades suhtlemist nõudva vanema huvid lapse huvidest kõrgemale.

Täitemenetluse efektiivsuse ja proportsionaalsuse käsitluses on oluline arvestada, et eraõigusliku sissenõudja puhul on täitemenetluse käigus otsuste tegemisel kaalukausi mõlemal poolel isikute põhiõigused²⁸⁰. Proportsionaalsuse printsiibi eesmärgiks ongi saavutada kohane ja mõistlik tasakaal mitmesuguste pörkuvate huvide ja õiguste vahel²⁸¹. Lapse perspektiivi seisukohalt peab kohtutäitur alati kaaluma, kas sunnivahendi (nt trahv) kasutamine on lapse parimates huvides ning tagab tegeliku eesmärgi. Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioonist tulenevalt riivab kehtiv kord lapse õigusi mitmeti.

²⁸⁰Kutšmei, V. Kohtutäituri kaalutusõigus. Magistritöö. Tartu Ülikool. 2012. Arvutivõrgus: http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/26277/kutsmei_vladimir.pdf?sequence=1

²⁸¹R. Maruste. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja -vabaduste kaitse, lk. 113, viidatud MTÜ Lastekaitse Liit arvamuses tsiviilasjas nr 3-2-1-4-13, nr K-2/28, Tallinn, 23.05.2013

3.2.5 Üldised kõiki menetlusi puudutavad kitsaskohad

Komitee soovitus Eestile: „Komitee soovitab jätkata inimõiguste, eriti lapse õiguste regulaarsete väljaõppe- ja täiendusprogrammide loomist kõigi lastega ja laste jaoks töötavate spetsialistide jaoks (nt kohtunikud, juristid ja õpetajad; haldus- ja riigiametnikud; kohalike omavalitsuste ja tervishoiuametnikud ning lasteasutustes ja laste ja kinnipidamisasutustes töötav personal)“²⁸²

Käesoleva magistritöö eelmistes punktides selgus, et õigussüsteemis on alaealisega korruga seotud nii sotsiaal- kui ka lastekaitsetöötaja, noorsoopolitseinik, alaealiste komisjoni liikmed, prokurör, kohtunik, advokaat jt. Kõik püüavad alaealisega kontakti saada, lapsega suheldes, teda küsitledes. Oskused alaealistega suhtlemiseks ei tule aga kõigil iseenesest, tegutsmaks lapse parimates huvides, on oluline eelkõige mõista lapse perspektiivi, samastuda lapsega. Ministrite Komitee suuniste järgi peaksid kõik lastega ja laste heaks töötavad spetsialistid saama vajalikku valdkonnaülest koolitust eri vanuserühmadesse kuuluvate laste õiguste ja vajaduste ning lastele kohandatud menetluse kohta. Ühtlasi peaksid lastega vahetult kokku puutuvad spetsialistid saama ka koolitust eri vanuses ja arenguastmel lastega ning eriti raskes olukorras olevate lastega suhtlemise teemal.²⁸³

Lapsega kokkupuutuva spetsialisti ettevalmistuse süsteemi ühtlustamise vajadust ning praeguse süsteemi nõrkusi rõhutatakse ka Euroopa Komisjoni uuringus²⁸⁴ ning vajadust ühtlase koolitusvajaduse osas lastekaitse spetsialistide hulgas rõhutati ka uue lastekaitseaduse eelnõu mõjude analüüsis, rõhutades lastekaitsetöötajate vajadust ka juriidiliste oskuste osas.²⁸⁵ Täiendavalt on lastekaitsetöötajate koolitusküsimuse kitsaskohti ning eelkõige lastekaitsetöötajate vajadust õigusosalase koolituse järgi välja toonud ka Riigikontroll 2013 auditis „Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades“.²⁸⁶ Samadele kitsakohtadele on korduvalt tähelepanu viidanud ka MTÜ Lastekaitse Liit.²⁸⁷

²⁸²Lapse Õiguste Komitee soovitus Eestile, p.20 b

²⁸³Ministrite Komitee suunist, pt.4

²⁸⁴Study on children's involvement in judicial proceedings. Contextual overview for the criminal justice phase-Estonia. lk.33

²⁸⁵Lastekaitseaduse eelnõu mõjude analüüs, 2013

²⁸⁶Riigikontrolli audit „Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades“. Arvutivõrgus: <http://www.riigikontroll.ee/tabid/168/amid/557/ItemId/664/language/et-EE/Default.aspx> samuti Riigikontrolli audit „Avalike teenuste pakkumise eeldused väikestes ja keskustest eemal asuvates omavalitsustes“. Arvutivõrgus: <http://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2210/OtherArea/1/language/etEE/Default.aspx>

²⁸⁷MTÜ Lastekaitse Liit arvamus lastekaitseaduse eelnõule. Tallinn, 2014. Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2014/01/kiri2-4.pdf>

Lapse heaolu hindamise uuringus 2013²⁸⁸ toodi koolitusvajaduse osas välja mitmed olulised punktid, mida kinnitasid ka käesoleva töö raames intervjueritud lastekaitsetöötajad:

„Ülikoolis tegelikult ei olnud pea ühtegi ainet tänu millele saaks öelda, et oskan lapsega suhelda, kõik eeldavad et sotsiaaltööd õppima minnes, oskad nagunii inimestega suhelda, aga kõik ei oska.../.../. Oleme ise end koolitanud, omavalitsusel ei ole raha, aga alustama peab ikkagi baasharidusest“ (Intervjueritud lastekaitsetöötud lastekaitsetöötaja, 01.04.2015 (A))

Samas on oluline ära märkida, et fookusintervjuudes osalenud lapsed pidasid kõige sõbralikumaks ning avatumaks spetsialistiks just eelkõige lastekaitsetöötajat või sotsiaaltöötajat, kes kuulas alati lapse ära: *„Mina sain temaga alati rääkida..“ (Poolkinnises asutuses viibiv tüdruk, 25.02.2015)*

Kriminaalmenetluses laste küsitlemisel saadav tõendusmaterjal on otseses seoses menetleja väljaõppega ja tema püüdega jälgida ülekuulamist hõlbustavaid juhendeid.²⁸⁹ Kõige tõesemad on alaealiste tunnistajate esmased ja sellised ütlused, mis on saadud lapsi arvestava küsitlemismeetodi abil.²⁹⁰ Seega on lapse ärakuulamise oskus oluline nii lapse perspektiivilt kui ka menetluse edukaks läbiviimiseks.

Prokuratuuri põhimääruse kohaselt, prokuröride koolituste eest vastutab ja neid korraldab, Riigiprokuratuur²⁹¹, täpsemini haldusosakonna personalitalitus. Koolitusvajadus põhineb prokuröride iga aastase arengu- ja hindamisvestluste tulemustel, koolitusnõukogu strateegilistel otsustel 4 aasta lõikes, prokuratuuri juhtkonna, struktuuriüksuste juhtide ja teenistujate ettepanekul, koolituste tagasisidel, partnerasutuste tagasisidel, praktika analüüsidel ja seadusloome muudatustel.²⁹² Viimasel kolmel aastal ei ole lapse ärakuulamist või lapse suhtlemist puudutavaid koolitusi toimunud, kuid igal aastal toimuvad alaealistele spetsialiseerunud prokuröride ümarlauad, millest võivad osa võtta ka partnerasutused (nt kohtunikud, lastekaitsetöötajad, alaealiste komisjonide liikmed jt). Koolitustel osalemine ei

²⁸⁸*Ibid*, viidatud H.Saar. Lapse heaolu hindamise uuring. Sotsiaaltöö ajakiri 2013 (6).

²⁸⁹Agnew, S.E., Powell, M.B., & Snow, P.C. (2006). An examination of the questioning styles of police officers and caregivers when interviewing children with intellectual abilities. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 35–53. (viidatud: K.Kask. Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs)

²⁹⁰Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. (2000). Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586–1596 (viidatud: K.Kask. Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs. Justiitsministeerium, 2015. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumentid/alaealiste_-_kannatanute_videosalvestatud_ulekuulamised_kristjan_kask_2015.pdf)

²⁹¹Prokuratuuri põhimäärus - RT I, 20.03.2013, 13, § 9, p.8

²⁹²Informatsioon saadud läbi konsultatsiooni Riigiprokuratuuri esindajaga

ole kohustuslik, kuid prokurörid võivad osaleda ka kohtunikele mõeldud koolitustel.²⁹³ Lähtuvalt prokuratuuri koolitusstrateegiast aastateks 2012-2017 on Prokuratuuril plaanis jätkata alaealistele spetsialiseerunud prokuröride ümarlauaga ning kaasata ka teisi uurimisasutusi.

Politsei- ja Piirivalveametis töötavad alaealistele spetsialiseerunud ametnikud. Täpsemini töötavad korrakaitsebüroo piirkondliku politseitöö talituse koosseisus noorsoopolitseinikud ja kriminaalbüroo lastekaitseteenistus/- talitustes menetlejad ning alaealiste poolt toime pandud kuritegude menetlejad. Lastekaitsetalituste töötajatele on ette nähtud enesetäiendamiseks erinevad koolitused, mis käsitlevad ka lapse lapsesõbraliku käsitlemise aspekte. Ka on Sisekaitseakadeemia poolt korraldatud baasõppe raames alaealistega töötamiseks täiendõppemoodul.²⁹⁴

Juhul, kui politseiametnikul puudub asjakohane haridus ja väljaõpe lapselt ütlustuste võtmiseks, kehtib vastavalt KsMS § 70 kohustus kaasata vastav spetsialist (lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja, pedagoog või psühholoog). Võttes arvesse, et 2013. aastast alates uurivad seni vaid lastele spetsialiseerunud uurijad ka täiskasvanute suhtes toime pandud kuritegusid, tekitab küsimust lapse õiguste tagamine lapsesõbraliku õigusemõistmise kontekstis.

Seni on vähe käsitletud advokaatide teadmisi lapse õigustest. Advokaat puutub lapsega kokku nii kriminaalkohtumenetluses (nt kaitstes süüdistatavat), kui ka tsiviilkohtumenetluses (nt hooldusõiguse küsimustes). Advokaatide baashariduses on tänaseks pööratud vähe tähelepanu lapse õigustele ning paradigmade muutmiseks on vajalik poliitiline tahe ning mõtlemise muutmist juhtkonna tasemel. Kuigi advokaatide täiendkoolituse raames on viimastel aastatel pööratud lapse õigustele rohkem tähelepanu (positiivseks näiteks võib tuua Eesti Advokatuuris eraldi perekonnaõiguse komisjoni asutamist), ei ole tänaseni pööratud piisaval määral tähelepanu just lapse õigustele. Advokaatide täiendkoolitust korraldab ning koordineerib Advokatuuriseaduse²⁹⁵ alusel Eesti Advokatuur, kuid lisaks advokatuuri koolitustele osalevad advokaadid ka teiste koolitajate poolt korraldatud koolitustel. Eesti Advokatuuri koolitused toimuvad koolituskava alusel, mis kinnitatakse advokatuuri juhatuse poolt kaks korda aastas.

²⁹³Eesti Vabariigi kolmas ja neljas perioodiline aruanne konventsiooni täitmise kohta, 2014, lk.29

²⁹⁴Vägivalla vähendamise arengukavaaastateks 2010-2014: 2013. aasta täitmise aruanne. Arvutivõrgus: http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/vagivalla_vahendamise_arengukava_2013._aasta_taitmise_aruanne.pdf

²⁹⁵Advokatuuriseadus - RT I, 21.06.2014, 50

Koolitusvajaduse selgitavad advokaadid välja sarnaselt prokuröridele tagasisideküsitluse põhjal, mis viiakse advokaatide seas läbi vähemalt kord aastas.²⁹⁶ Advokaadiks saamine eeldab õigusteaduse magistrikraadi ning edukat advokaadieksami sooritamist. Positiivne on, et viimastel aastatel on toimunud mitmeid lapse õigusi puudutavaid koolitusi (nt „Laste õigused ja lähisuhte vägivald“). Täiendavalt on mitmed advokaadid osalenud ka MTÜ Lastekaitse Liit ja Eesti Advokatuuri ühise heategevusprojekti „Hea nõu lastega perele“²⁹⁷ raames erinevatel temaatilistel seminaridel. Positiivse näitena baasõppes lapse õiguste arendamisel saab tuua 2014. aastal Tartu Ülikoolis MTÜ Lastekaitse Liit algatusel projekti „Lapse hääl!“ raames loodud Lapse õiguste ja heaolu õppemoodul (24 EAP), mis on suunatud eeskätt lapsega ning lapse heaks töötavate spetsialistide erialaste teadmiste tõstmisele lapse õigustes (sh juristid, lastekaitse- ja sotsiaaltöötajad, kasvatusteadlased).²⁹⁸

Tänaseks ei sätesta ükski seadus lapsega kokkupuutuva spetsialisti koolitustingimusi, kasutatavaid meetmeid ja abinõusid. Vastavalt Kohtute seaduse § 44 lõikele 1, vastutab Eestis kohtunike koolituse eest koolitusnõukogu. Lõike 2 järgi tegutseb koolitusnõukogu kohtunike koolituse strateegia ning iga-aastase koolitusprogrammi alusel. Need koostab Riigikohus ning kinnitab koolitusnõukogu.²⁹⁹ Kohtunike koolitustel on lapse õigustele pööratud tähelepanu aastast 2008, kuid aktiivsemalt just viimastel aastatel, eriti pärast uue tsiviilkohtumenetluse seadustiku jõustumist. Käsitatud on erinevaid teemasid (sh lapse heaolu olemus, lapse huvid tsiviilkohtumenetluses jt), alustades lapse perekonnast eraldamise alternatiividest, kuni lapse ärakuulamiseni kohtus. Suuremas osas on keskendunud eelkõige lapse kaitsele kriminaalmenetluse aspektides.³⁰⁰ Kuigi teemakäsitus on olnud võrdlemisi lai, ei ole süsteemiga tagatud kõikide kohtunike ühtlane koolitus. Koolitusnõuete kohaselt ei ole kohtunike koolituste jätkuvalt kohustuslikud ning autori poolt 2012. aastal läbi viidud kohtunike küsitlusest selgus, et küsitletud kohtunikest 79,2 % (19 kohtunikku) ei olnud läbinud lapse arvamus paremaks välja selgitamiseks mõeldud spetsiaalset koolitust.³⁰¹

Autori poolt 2012. aastal läbi viidud küsimustikust selgus kokkuvõtlikult, et kohtunikud tunnevad puudust spetsiaalsest koolitusest, mis sisaldaks endas ka praktiliste näidete ja elusituatsioonide läbimängimist. Oluliseks peeti ka konkreetsete meetodite ja metoodikate

²⁹⁶Informatsioon saadud konsultatsioonist Eesti Advokatuuri esindajaga

²⁹⁷Loe rohkem heategevusprojekti „Hea nõu lastega peredele“. Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/va-jad-abi/hea-nou-lastega-peredele/>

²⁹⁸Interdistsiplinaarne õppemoodul loodi projekti „Lapse hääl!“ raames. Arvutivõrgus: <http://lapsehaal.lastekaitseeliit.ee/oppemoodulist-lahemalt/>

²⁹⁹K.Nauts, bakalaureusetöö, Tartu 2012, lk. 25

³⁰⁰Informatsioon saadud konsultatsioonist Riigikohtu Koolitusosakonna esindajaga

³⁰¹K.Nauts, bakalaureusetöö, Tartu 2012, lk. 26

puudumist väärkoheldud lapse äratundmiseks. Samuti tunnevad kohtunikud vajadust erinevate suhtlemis- ja psühholoogiaalaste koolituste järele.³⁰²

Kohtutäituril on regulatsiooni kohaselt oluline roll lapse hooldusõiguse raames kokkulepitud suhtluskorra täitmisel. Kohtutäituri seaduse³⁰³ §12 kohaselt peavad kohtutäitur ja kohtutäituri abi oma erialateadmisi pidevalt täiendama ning läbima kohtutäituri seaduse §-s 97 ettenähtud perioodilise õigusosalase täiendusõppe. Samas vaadates kohtutäiturimäärustiku³⁰⁴ §-s 78 toodud täiendusõppe mahtu, tekib küsimus, kas ja mil määral on kohtutäiturid ja kohtutäituri abid teadlikud lapse õigustest, lapse parima huvi kontseptsioonist ning omavad vajalikke oskusi lapse arvamuse väljaselgitamiseks. Täitetoimingu läbi viimine eeldab kohtutäituri suhtlemist lapsega ning oskust mõista ning aru saada lapse vajadusest. Lähtudes Lapse Õiguste Komitee soovitustest ning Ministrite Nõukogu suunistest, on vajalik täitemenetluse kord üle vaadata.

Kohtutäituri rolli ja pädevuse hooldusküsimustes seab kahtluse alla ka kohtutäiturite ja pankrotihaldurite koja ametikogu juhatuse esimehe Janek Pool'i öeldu, et: „Kohtutäitur ei peaks olema see isik, kes lastega suhtlemise korda jälgima peaks - selleks võiksid olla ikkagi vastava eriala spetsialistid.“ Täiendavalt märkis ametikogu juhatuse esimees, et kohtutäituri roll on hooldusküsimustes piiratud.³⁰⁵

Kohtutäituri sekkumisele hooldusõiguse raames sõlmitud kokkulepete täitmisel esinevatele probleemidele on juhitud tähelepanu ka „Tsiiviilkohtumenetluse seadustiku ja sellega seotud seaduste muutmise seaduse eelnõu“ seletuskirjas 2008³⁰⁶ aastal. Eelnimetatud seadusega kehtestati alates 01.01.2009 täitemenetluse seadustiku § 179 lg 4 muudatus, mis avab erandjuhtudeks võimaluse kasutada lapse üleandmise lahendi täitmisel ka jõudu. Eelnõu koostajad juhtisid antud küsimuse juures Sotsiaalministeeriumi tähelepanu asjaolule, et laste heaolu tagamise küsimused tuleks lahendada eelkõige Sotsiaalministeeriumi eestvedamisel ning praegune lahendus, kus sellise lahendi täitmise eest vastutab kohtutäitur, ei pruugi olla kõige mõistlikum lahendus. Samuti rõhutati, et tõenäoliselt peaks kohtutäituril olema sellise lahendi täitmisel abistav roll ning täitmist peaksid vajadusel kontrollima vastavat eriharidust/pädevust omavad ametiisikud.

³⁰²*Ibid*, lk, 27

³⁰³Kohtutäituri seadus - RT I, 05.03.2015, 3

³⁰⁴Kohtutäiturimäärustik - RT I, 04.01.2014, 2

³⁰⁵Janek Poomi intervjuu Postimehes 08.05.2013 artiklis „Sotsiaalministeerium: arvestada tuleb lapse huvide ja õigustega“. Arvutivõrgus: <http://www.postimees.ee/1228596/sotsiaalministeerium-arvestada-tuleb-lapse-huvide-ja-õigustega>

³⁰⁶Tsiiviilkohtumenetluse seadustiku ja sellega seotud seaduste muutmise seaduse eelnõu“ seletuskiri, (194 SE)

KOKKUVÕTE

Lapsed on rahvastikurühm, kelle heaolu on keskse tähtsusega nii nende üldise olukorra ja elukvaliteedi seisukohalt kui ka tulevikku tehtava investeeringu kontekstis.³⁰⁷ Lapse heaolu väljendub selles, kuivõrd on talle tagatud tema inim- ja kodanikuõigused, sotsiaalne õiglus ja kodanikuühiskonnas osalemine.³⁰⁸ Lapse, kui õigussubjekti huvidega arvestamise vajalikkus tuleneb nii ÜRO Lapse õiguste konventsioonist, Euroopa Liidu põhiõiguste hartast, kui ka Eesti Vabariigi Lastekaitse seadusest, mille kohaselt tuleb igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeasutuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt seada esikohale lapse huvid.

Õigussüsteemiga võib laps puutuda kokku erineval kujul nii kriminaal- tsiviil- kui ka haldusmenetluses, kuid kõige haavatavam on laps eelkõige kriminaal- ja tsiviilmenetluses. Lapse õiguste tagamisele ning eeskätt lapse menetluslike õiguste tagamisele on olulisel määral pööratud tähelepanu rahvusvahelises õiguses, seades riikidele mitmeid kohustavaid ning suunavaid mehhanisme. Lapse Õiguste Komitee, kui lapse õiguste konventsiooni järelevalveorgan, soovitas oma soovitustes Eestile kehtestada kindlad mehhanismid ja abinõud, et täielikult realiseerida lapse õigus parimate huvide tagamisele kõigis last puudutavates ning teda mõjutavates rakendusmeetmetes, kohtu –ja haldusmenetlustes. Lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioon on suhteliselt noor mõiste nii Eestis kui Euroopas laiemalt. Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee on koostanud suunised lapsesõbralikuks õigusemõistmiseks, eesmärgiga avada lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni liikmesriikidele, andes samas konkreetsed soovitused ja suunised lapse õiguste tagamisele lapse kokkupuutel õigussüsteemiga.

Suuniste järgi kohtleb lapsesõbralik õigusemõistmise süsteem lapsi väärikalt, õiglaselt ning võrdselt. Lapsesõbralikus õigusemõistmise süsteemis austatakse lapse õigust teabele, kaitsele ning kiirele menetlusele. Lapse õigust esikohale seadev põhimõte peab kehtima kõigi laste kohta, olenemata nende vanusest, soost, rahvusest või menetlusstaatusest, ning riigi ülesanne on tagada kõigile lastele võrdne ning eakohane kohtlemine.

³⁰⁷ Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Lapse õigusi käsitlev EL'i tegevuskava“, 2012/C 43/08. Arvutivõrgus: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:043:0034:01:ET:HTML> (viidatud H.Saar. Lapse õigused. Inimõigused Eestis 2013)

³⁰⁸ Statistikaameti kogumik: Laste heaolu. Tallinn, 2014 (viidatud H.Saar. Lapse õigused. Inimõigused Eestis 2013)

Hiljutised uuringud Euroopas³⁰⁹ näitavad, et lapsed ei saa kriminaal- või tsiviilmenetluses osaledes piisavat tuge, samuti ei kohandata kohtumenetlust alati lapse vajadustega. Konkreetsed meetmed, näiteks lapse ja kostjate või tunnistajate otsevastandamise vältimine kohtus või lapse menetlusest teavitamise ja menetlusest arusaamise tagamine, ei ole veel saanud kõikjal üldiseks tavaks. Seni ei ole ükski teadustöö Eestis avanud laiemalt lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni mõistet ega uurinud lapse olukorda lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsioonist lähtuvalt Eestis õiguspraktikas.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli analüüsida lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni, uurida kas ja kuidas sisustatakse lapsesõbralikku kontseptsiooni Eesti õigusruumis ning kuiõrd järgitakse rahvusvahelisest õigusest tulenevaid nõudeid ja põhimõtteid praktikas. Analüüsi tulemusena jõudis töö autor seisukohale, et vaatamata viimastel aastatel tehtud olulistele sammudele lapse õiguste tagamisel, esineb Eesti õigussüsteemis olulisi puudujääke lapsesõbraliku õigusemõistmise kontseptsiooni järgimisel. Nii Lapse Õiguste Komitee üldkommentaaris kui ka Euroopa Nõukogu suunised peavad muuhulgas oluliseks poliitilise tahte olemasolu (lapse õiguste tagamiseks loodud strateegiad, arengukavad, rakenduskavad, seadused jt), lapsega kokkupuutuvate spetsialistide vastavat koolitust lapse õigustest, valdkondadeülest käsitusviisi ning lapsele piisava teave andmist. Magistritöös selgub, et poliitikate tasandil on Eestis suuremas osas rahvusvahelised nõuded täidetud, kuid valdkonnale ei ole lähenetud süstemaatiliselt ning kuigi Laste ja perede arengukava 2012-2020 on kehtivatest arengukavadest kõige laiahaardelisem, ei saa antud arengukava pidada kõigi lapse õiguste tagavaks valdkondadeüleseks arengukavaks.

Statistika kohaselt on Eestis viimastel aastatel suurenenud nii laste suhtes kui ka laste poolt toime pandud kuriteod. Seoses perekonnavaidluste kiire kasvuga satub laps õigussüsteemi aina rohkem ka tsiviilkohtumenetluses. Ühelt poolt on kõige rohkem pööratud tähelepanu lapse menetluslike õiguste tagamisele kriminaalmenetluses (lapse ülekuulamise erimeetmed jt), võimaldades läheneda lapsele vastavalt lapse arengutasemele. Teisalt ei ole kriminaalmenetluses tagatud kõikidele lastele ühetaoline ja võrdne kohtlemine. Samal ajal kui seadusandja on lapstunnistajale ja süüdistatavale näinud ette kaitsa, esindab ohvri huve vaid prokurör, kelle eesmärgiks on kuriteo tõendamine, mitte lapse parimate huvide eest seismine. Selline olukord piirab olulisel määral lapssohvri kaitseõigust võistlevas menetluses. Riik peab siinkohal astuma oluliselt suuremaid samme ning muutma vastavat korda. Menetluse pikk aeg

³⁰⁹Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused, 2015

ning spetsialistide kohatine teadmatus lapse ülekuulamiseks, seab samuti lapse õigused ohtu.

Euroopa Inimõiguste ja Põhivabaduste kaitse Konventsiooni artiklist 6 lg-st 1 tuleneb muuhulgas kõigi õigus oma tsiviilõiguste ja -kohustuste või esitatud kriminaalsüüdistuse üle otsustamise korral õiglasele ja avalikule asja arutamisele mõistliku aja jooksul. Eesti Vabariigi Põhiseaduse § 13 järgi on igaühel õigus riigi ja seaduse kaitsele. Lähemalt avab kaitse mõistet põhiseaduse § 14, mille alusel on õiguste ja vabaduste tagamine seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ning kohalike omavalitsuste kohustus. Õigus võrdsele kohtumenetlusele tuleneb võrdsuspõhiõigusest. Antud uurimusest selgus, et riik ei ole taganud kõigi laste võrdset õigust kaitsele. Võrdset kohtlemist ei toeta ka menetlust selgitavate lapsesõbralike materjalide puudumine vene emekeelega lastele ning puuetega lastele. Samas on just vene lastel oma õigustest madal teadlikkus.

Analüüsid tsiviil- ja kriminaalmenetlust, leidsid kinnitust eelnevalt käesolevas töös välja toodud uuringutest tulenevad kitsaskohad ning tõstasid mitmed uued probleemid ja vastuolud. Lapse õiguste konventsiooni artikkel 3 kohustab ühinenud riike tagama lapsele õiguse väljendada oma vaateid vabalt kõikides teda puudutavates küsimustes. Tsiviilkohtumenetluse hooldusõiguse regulatsioon ei keela otseselt noorema kui 10-aastase lapse ärakuulamist, samas võttes arvesse õiguspraktikat, piirab 10-aastase lapse ärakuulamise reegel nooremate laste õigusi ning praktikast tuleneb, et kohus ei pea paraku alati lapse ärakuulamist vajalikuks.

Komplekssed probleemid esinevad ka lapse kokkupuutel alaealiste komisjoniga. Kohati lapse alaväärstav kohtlemine komisjoni liikmete poolt (nt lapse püstiolek komisjoni istungil, üleolev suhtumine jt) rikub otseselt lapse õigusi. Olemasolevad mõjutusvahendid ei tegele lapse abistamisega, keskendudes liialt õigusvastasele teole. Võttes arvesse, et alaealiste komisjoni näol on tegemist karistusmeetmega, vajab laps enda kõrvale komisjonis enda õiguste esindajat või tugiisikut. Tänapäevane korraldus ei näe sellist lapse õiguste kaitset ette.

Reguleerimata on ka sõltuvushäiretega alaealiste õigusrikkujatele mõjutusvahendina kohaldatud rehabilitatsiooniteenused. Puudu on nii riiklik tahe lastele mõeldud rehabilitatsiooniteenuste süsteemi toimimiseks sobiliku korra väljatöötamiseks kui ka olemasolevate teenuste õigusliku regulatsiooni vastuolu Põhiseadusega likvideerimiseks.

Lapsesõbralik õigusemõistmine eeldab lapsesõbralike teavikute olemasolu. Uurimusest

selgus, et väga vähe on eraldi mõeldud lapsesõbralike õigusmaterjalide koostamisele, samas on lapsel õigus kohasele teabele. Eraldi on koostatud vaid lapstunnistajale mõeldud teavik, samas osaleb menetluses lisaks tunnistajale ka ohver ning süüdistatav, kellel on samasugused õigused teabele. Paraku ei ole mõeldud erivajadustega lastele, kes aga vajaksid erilist kaitset ning kohtlemist.

Lapse parimate huvide tagamisel on Eestis takistuseks ka tänane puudulik riigi õigusabi süsteem ning lastekaitsetöötaja ja lapsele määratud advokaadi segane roll. Kuigi viimastel aastatel on erialaliidud ja teised spetsialistide koolituste eest vastutavad organid pööranud tähelepanu ka lapse õigustele, vajab jätkuvalt suuremat tähelepanu lapse heaks töötavate spetsialistide teadlikkuse tõstmine lapse õigustest ning spetsialistide ettevalmistusele tuleb läheneda süsteemselt juba baasõppes. Magistritöö uurimusest selgus, et nii kohtunike, lastekaitsetöötajate, prokuröride kui ka advokaatide ettevalmistuses ei pöörata piisaval määral lapse õigustele tähelepanu. Kõige puudulikum ettevalmistus on kohtutäiturite ning kohtutäituri abidel.

Lähtudes magistritöös tõusetunud probleemidest, teeb autor õigussüsteemi lapsesõbralikumaks muutmiseks järgmised ettepanekud:

1. Luua lastega kokkupuutuvate spetsialistide lapse õigustest teadlikkuse tõstmiseks spetsiaalsed koolituskavad (baasõppetase, täiendkoolitused);
2. Töötada välja lapse menetluslike õigusi tutvustavad lapsesõbralikud materjalid nii eesti kui ka vene keeles. Täiendavalt pöörata erilist tähelepanu erivajadustega lastele mõeldud materjalide väljatöötamisele;
3. Tõhustada ja muuta alaealiste mõjutusvahendite seadusest tulenevaid mõjutusvahendeid, kaaludes tugiisiku süsteemi arendamist, arendades välja tõhusa rehabilitatsiooniteenuste süsteemi sõltuvushäiretega lastele;
4. Suurendada laste võimalusi kaasa rääkida neid puudutavates otsustusprotsessides;
5. Viia täitemenetluse seadustiku §-s 179 sätestatud täitemenetluse kord lapsega suhtlemise võimaldamise asjades vastavusse põhiseadusega.

FOLLOWING THE CONCEPT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE IN ESTONIA IN EXAMPLE OF CRIMINAL AND CIVIL PROCEEDINGS

Abstract

Children are the group of population, whose welfare is central in terms of their general condition and quality of life as well as in the context of investment in the future.

Article 4 of the Convention on the Rights of the Child stresses that States Parties shall undertake all appropriate legislative, administrative, and other measures to insure the rights of the child. Special attention must be paid to children of vulnerable groups (e.g. children with disabilities) and children in contact with criminal, civil or administrative justice. Additionally Committee on the Rights of the Child has developed General Comment No. 10 – Children's rights in juvenile justice, that sets special requirements to protect children in contact with law. Several international treaties are focused on protection and promotion of the rights of the child. Among others, Committee of Ministers of the Council of Europe have developed special guidelines on child-friendly justice.

Child-friendly justice system is a system in which all the relevant rights of the child are applied to the highest possible level, taking into consideration the best interest of the child. Guidelines of child-friendly justice are made for all policy makers and professionals in order to enhance their daily practice in the best interests of children. Child-friendly justice should be accessible for all children, age appropriate, diligent, and focused on the need of the child.

Convention on the Rights of the Child sets concrete obligations for States Parties to insure the best interest of the child. According to the recent criminal statistics and recent research in Estonia, crime percentage among children is growing, as well as crimes against children (especially sexual crimes). More and more children are coming in conflict with the law, facing juvenile system, as well as civil justice system during family law hearings. The aim of current thesis is to analyse how the content of the concept of child-friendly justice is implemented in Estonian legal practice and the extent of its implementation complied with the requirements of international law and principles, focusing on criminal and civil proceedings.

The first part of the work opens the concept of the child-friendly justice and analyses

international obligations and general regulations (political and legislative). The second part of the thesis analyses practical part of the legal system in criminal and civil proceedings concerning children, focusing on positive and negative parts of proceedings. Additionally to the document analysis, author conducted individual and focusgroup-interviews with specialists working in the field (youth police, prosecutor, child-protection worker, rehabilitation specialist) and with children from semi-open detention institutions. Consultations were carried out with thematic professional associations and policy makers. All together the author met with 12 specialists and 50 children (both Estonian and Russian speaking).

The author reached the following key positions:

Even though the Republic of Estonia has made huge steps towards protection of the rights of the child (e.g. the length of criminal proceedings where children are involved is shorter than it used to be, adoption of new Child Protection Act), special attention must be paid to children in contact with the justice system. In some cases there is a lack of political will to implement relevant measures (such as establishing rehabilitation system for children with addictions, reforming Juvenile Sanctions Act); enable the same legal protection rights equally to child victims, offenders, witnesses; ensure the right of the child to be heard in all cases concerning him or her.

More attention should be made regarding child's right to information. There is a lack of child-friendly materials that could provide children with needed information. No special attention has been paid towards the right of the child with disabilities and less materials have been developed for Russian-speaking children, compared to Estonian-speaking children.

Even though during recent years, the trainings and preparation of professionals working with children (especially prosecutors and police workers) have been improved, there is a strong need of systematic preparation/training of professionals, in order to ensure the rights of the child.

In recent years, the number of family matters have raised, often putting children in a difficult position (custody cases). The system of protection of children in court must always put the best interest of the child first. Children's needs and rights cannot be separated, and children need their right today. States and policy makers should. Justice system need modernisation in order to guarantee a child friendly justice approach.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjadus

1. A. Daly .The right of children to be heard in civil proceedings and the emerging law of the European Court of Human Rights - The International Journal of Human Rights, Vol. 15, No. 3, March 2011.
2. E.Verhellen, „Lapse õiguste konventsioon. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad.“, MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn, 2000.
3. A. Luuk, A.Tiko, H. Luuk, K.Luuk, H. Sova, K. Kollamaa Rander. Kinnises asutuses viibivate laste kognitiivsete ning isiksuslike omaduste ning vaimse tervise, sõltuvuskäitumise ja sotsiaalse tausta uuring, Tallinn 2014.
4. A. Markina, M. Märtson. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tartu Ülikool, Tallinn, 2008. Arvutivõrgus: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/alaealiste-karistuste-tulemuslikkus>
5. A. Reinomägi, H. Sinisaar, K. Toros, D. Kutsar, Sissejuhatus: lapse õigused ja heaolu. Statistikaameti kogumik: Laste heaolu. Tallinn, 2013.
6. A.Henberg. Lastekaitse seaduse alusanalüüs. 2003. Arvutivõrgus: http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Lastekaitse_seaduse_alusanalueues.pdf
7. A.Markina, B.Žarkovski. Laste hälbiv käitumine Eestis. Kriminaalpoliitika uuringud 19, Tallinn, 2014.
8. Agnew, S.E., Powell, M.B., & Snow, P.C. (2006). An examination of the questioning styles of police officers and caregivers when interviewing children with intellectual abilities. Legal and Criminological Psychology.
9. Alaealiste komisjonide menetluskiiruste ülevaade 2014. aasta I poolaastal. EHIS-e väljavõte 08.08.2014. Eesti Noorsootöö Keskus. Arvutivõrgus: <http://www.entk.ee/sites/default/files/2014%20Ipa%20menetluskiirus.pdf>
10. Alekand. A. Proportsionaalsuse printsiip põhiõiguste riive mõõdupuuna täitemenetluses. Doktoritöö. Tartu Ülikool. 2009. Arvutivõrgus: <http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/10534/Alekandanneli.pdf?sequence=1>
11. Child-Friendly Justice and Children's Rights. Report. CRIN, 2012. Arvutivõrgus: http://www.crin.org/docs/FileManager/Child-Friendly_Justice_and_Childrens_Rights_Revised.pdf
12. Children and non-discrimination. Interdisciplinary textbook. D.Hrabar. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe. CREAN, Eesti, 2014. Arvutivõrgus: http://www.crean-home.net/site/assets/files/1134/crean_interdisciplinary_handbook_on_children_and_non-discrimination.pdf
13. D.Hrabar. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe – Children and non-discrimination, University Press of Estonia, Tartu, 2014.
14. E.Verhellen. Understanding Children's Rights.University of Ghent, Belgium,

December 2000.

15. Eesti Advokatuuri aastaraamat 2011. Tallinn 2012.
16. Eesti Vabariigi kolmandas ja neljandas perioodiline aruanne Lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta. 2014. Arvutivõrgus:
http://vm.ee/sites/default/files/elfinder/article_files/aruanne_est.pdf
17. F.Casas, A.Saporti, M.Gonzales jt. Children's Rights From the Point of View of Children, their Parents and their Teachers: A Comparative Study between Catalonia (Spain) and Il Molise (Italy). The International Journal of Children's Rights, 2006.
18. General Assembly, Uniting our strengths: Enhancing United Nations support for the rule of law, Report of the Secretary General, 2006. Arvutivõrgus:
<http://www.unrol.org/doc.aspx?n=uncommonapproachjfcfinal.doc>
19. Hodgkin, R. Newell. P. Implementation Handbook for the Rights of Child. UNICEF 2002 (viidatud: A.Henberg. Lastekaitse seaduse alusanalüüs, 2003).
20. H.Saar, Lapse heaolu hindamise uuring. Sotsiaaltöö ajakiri 2013 (6).
21. H.Saar, Lapse õigused. Inimõigused Eestis 2013. Arvutivõrgus:
<http://humanrights.ee/inimoiguste-aruanne-2/inimoigused-eestis-2013/lapse-oigused/>
22. I ja II astme 2014. aasta menetlusstatistika. Arvutivõrgus:
http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/i_ja_ii_astme_kohtute_2014.a_statistilised_koondandmed.pdf
23. I.E.Rannala, Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega alaealiste komisjonide näitel. Doktoritöö. Tallinna Ülikool, Tallinn, 2014.
24. J. Zermatten. The Best Interests of the Child. Literal Analysis, Function and Implementation. Working Report. 2010. Arvutivõrgus:
http://www.childsrights.org/html/documents/wr/wr_best_interest_child09.pdf
25. J.Herring. Vulnerability, Children and the Law. Law and Childhood studies: Current legal issues, Volume 14, 2012. Oxford Scholarship Online.
26. J.Poomi intervjuu Postimehes 08.05.2013 artiklis „Sotsiaalministeerium: arvestada tuleb lapse huvide ja õigustega“. Arvutivõrgus:
<http://www.postimees.ee/1228596/sotsiaalministeerium-arvestada-tuleb-lapse-huvide-ja-oigustega>
27. Justiitsministeeriumi kodulehekülj. Viimati vaadatud 03.04.2014.
28. Justiitsministeeriumi pressiteade. 30.04.2015. Riigi õigusabi peab olema abivajajatele kättesaadav. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/et/uudised/riigi-oigusabi-peab-olema-abivajajatele-kattesaadav>
29. Kinnises asutuses viibivate laste kognitiivsete ja isiksuslike omaduste ning vaimse tervise, sõltuvuskäitumise ja sotsiaalse tausta uuringu lõpparuanne. Balti Kriminaalpreventsiooni ja Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Instituut. Tallinn, 2014. Arvutivõrgus:
http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/loplik_aruanne_luhi_1.pdf
30. K. Kask, Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs Nr 1/2015. Arvutivõrgus:
http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/alaealiste_kannatanute_videosalvestatud_ulekuulamised_kristjan_kask_2015.pdf

f

31. K. Nauts. Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Bakalaureusetöö. Tartu, 2012. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=57586/Lapse+%E4rakuulamine+tsiviilkohtumenetluses+vanematevahelistes+hooldus+%F5iguse+vaidlustes.pdf>
32. K. Valma, L. Surva, H. Hääl. Lepitusmenetlus perevaidlustes. *Juridica* 2014 (I).
33. K. Valma. Lapse prima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Magistritöö. Tallinna Ülikooli Sotsiaaltöö Instituut. Tallinn 2012.
34. Karu, Marre; Turk, Pirjo; Suvi, Hella; Biin, Helen (2012). Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste ja täiskasvanute küsitluse kokkuvõte. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
35. Konkurentsivõime kava „Eesti 2020“, Arvutivõrgus: <https://riigikantselei.ee/et/konkurentsivoime-kava-est-2020>
36. Kuritegevus Eestis 2014. Kriminaalpoliitika uuringud. Justiitsministeerium. Tallinn 2014, lk.20. Arvutivõrgus: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/statistika-ja-uuringud/kuritegevus-estis>
37. Kutšmei, V. Kohtutäituri kaalutusõigus. Magistritöö. Tartu Ülikool. 2012. Arvutivõrgus: http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/26277/kutsmei_vladimir.pdf?sequence=1
38. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Arvutivõrgus: http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_aren_gusuunad_aastani_2018.pdf
39. L. Moran. Using Peer Pressure to Bring Juvenile Offenders to Justice, lk 7 (Viidatud: S. Kaugia. Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik, Tartu, 2008).
40. Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. (2000). Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586–1596 (viidatud: K. Kask. Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs).
41. Lapsesõbralik õigusemõistmine – spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõte. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2015. Arvutivõrgus: <http://fra.europa.eu/en/press-release/2015/justice-needs-be-more-child-friendly-finds-fra>
42. M. Albrant, M. Meior, Ü. Papp, Võrdse kohtlemise seadus. Käsiraamat. Tallinna Tehnikaülikooli õiguse instituudi inimõiguste keskus, 2012.
43. M. Haruoja, M. Meior, K. Nauts. Study on children's involvement in judicial proceedings. Contextual overview for the criminal justice phase – Estonia. European Commission-Directorate-General for Justice, June 2013. Arvutivõrgus: <http://www.childreninjudicialproceedings.eu/docs/ContextualOverview/Estonia.pdf>
44. N. Reddy, K. Ratna, A journey in children's participation. *The Concerned for Working Children*, 2002.
45. R. Maruste. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja -vabaduste kaitse, viidatud MTÜ

- Lastekaitse Liit arvamuses tsiviilasjas nr 3-2-1-4-13, nr K-2/28, Tallinn, 23.05.2013.
46. R.Laugus. Lapse ärakuulamine perekonnavaidlustes. Magistritöö. Tartu Ülikool, Tallinn 2012.
 47. Vanema hooldusõiguse määramise uuring. Lõppraport, RAKE, 2013. Arvutivõrgus: http://www.ec.ut.ee/sites/default/files/www_ut/vanema_hooldusõigus_loppraport_isbn.pdf
 48. I-E. Rannala; A. Tiko; A.Rohtla. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides Tallinn, 2006. Arvutivõrgus: http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/www.kriminaalpoliitika.ee/files/elfinder/dokumendid/kaitumisraskustega_noored_ja_neile_maaratud_mojutusvahendite_kohandamine_alaealiste_komisjonides._ie._rannala_a.tiko_a._rohtla._2006.pdf
 49. Riigikohtu infovoldik „Kohtud töötavad inimeste ja riigi heaks“. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/1400/2012Kohtute_opilastele.pdf
 50. Riigikontrolli 2013.a audit „Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades“. Arvutivõrgus: <http://www.riigikontroll.ee/tabid/168/amid/557/ItemId/664/language/et-EE/Default.aspx>
 51. Riigikontrolli audit „Avalike teenuste pakkumise eeldused väikestes ja keskustes eemal asuvates omavalitsustes“. Arvutivõrgus: <http://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2210/OtherArea/1/language/etEE/Default.aspx>
 52. S.Hirsjärvi, P.Remes, P.Sajavaara. Uuri ja kirjuta. Kirjastus Medicina, Tallinn, 2005.
 53. S.Kaugia. Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. Tartu, 2008. K.Turk. Alaealised eirkoolis: lapse õiguste rahvusvahelised standardid versus Eesti karistuspoliitika.
 54. T. Göttig, T. Uusen-Nacke. Perekonnaõiguse seosed teiste tsiviilõiguse valdkondadega. Juridica, 2010.
 55. T.Hammarber, A.Belembaogo. I essee - Diskrimineerimisvastased ennetavad abinõud. Laste õigused. ÜRO lapse õiguste konventsiooni rakendamine praktikas. MTÜ Lastekaitse Liit, Tallinn, 2005.
 56. T.Ojakallas, Rahvusvahelise lapse õiguste alase regulatsiooni ja lapse õiguste alaste rahvusvaheliste kohtulahendite analüüs. Uurimustöö on valminud Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi laste ja perede osakonna tellimusel, Tallinn, 2012.
 57. T.Poopuu, Uus lastekaitseadus ootab rakendamist. Sotsiaaltöö ajakiri, 2014.
 58. Taustanalüüs kurikalduvuslike noorte kohtlemise poliitikale. Haridus- ja Teadusministeerium, Tartu, 2011.
 59. Tunnistajaja kohtus. Juhendmaterjal lapsele, kes annab kohtus tunnistusi. Justiitsministeerium. Arvutivõrgus: http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/tunnistajana_kohtus.pdf
 60. U.Kilkelly, Protecting children's rights under the ECHR: the role of positive obligations, NILQ 61 (3):245-61.

Kasutatud normatiivmaterjal

Eesti kehtivad õigusaktid

61. Advokatuuriseadus. - RT I, 21.06.2014, 50.
62. Alaealiste mõjutusvahendite seadus. - RT I 1998, 17, 264.
63. Eesti Vabariigi Lastekaitse seadus. - RT I, 13.12.2013, 12.
64. Eesti Vabariigi Põhiseadus. - RT I, 27.04.2011, 2.
65. Eesti Vabariigi põhiseaduse muutmise seadus kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel valimisea langetamiseks. - 703 SE.
66. Karistusseadustik. - RT I, 26.02.2014, 6.
67. Kohtutäituri seadus. - RT I, 05.03.2015, 3.
68. Kohtutäiturimäärustik. - RT I, 04.01.2014, 2.
69. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine. - RT III 2010, 26, 51.
70. Lastekaitse seadus. - RT I, 06.12.2014, 1, jõustub 01.01.2016.
71. Lastekaitse seaduse eelnõu mõjude analüüs. RAKE, Tartu, 2013.
72. Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse eelistustest. Sõlmitud justiitsminister Rein Lang'i ning siseminister Kalle Laanet'i vahel 2005. Aastal. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/15087>
73. Noorsootöö seadus. - RT I, 12.07.2014.
74. Perekonnaseadus. - RT I, 29.06.2014, 105.
75. Prokuratuuri põhimäärus. - RT I, 20.03.2013.
76. Sotsiaalhoolekande seadus. - RT I, 13.12.2014, 44.
77. Tsiviilkohtumenetluse seadustik. - RT I, 19.03.2015, 26.
78. Tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja sellega seotud seaduste muutmise seaduse eelnõu“ seletuskiri (194 SE).
79. Täitemenetluse seadustik. - RT I, 05.03.2015, 6.
80. Võrdse kohtlemise seadus. - RT I, 06.07.2012, 22.

Rahvusvahelised konventsioonid, deklaratsioonid ja muud poliitika dokumendid

81. Council of Europe Strategy for the Rights of the Child, 2012-2015.
82. Euroopa Kohtunike Konsultatiivnõukogu. Arvamus nr. 13 (2010), Kohtunike rolli kohta kohtuotsuse täitmisel. Arvutivõrgus: http://www.riigikohus.ee/vfs/1317/6_CCJE%20_2010__arvamus_nr_13.pdf
83. Euroopa Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, Nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide komiteele. Lapse õigusi käsitlev EL'i tegevuskava. Brüssel, 2011.
84. Euroopa Komisjon. Euroopa 2020.aastal. Aruka, jätkusuutliku ja kaasava majanduskasvu strateegia. Brüssel, 3.3.2010 KOM(2010) 2020 lõplik. Arvutivõrgus:

- <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:ET:PDF>
85. Euroopa Liidu leping. Arvutivõrgus: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012/consolidated_versions_of_the_treaty_on_european_union_2012_et.pdf
 86. Euroopa Liidu põhiõiguste harta, ELT C 83, 30.3.2010.
 87. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal "Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele "Lapse õigusi käsitlev ELi tegevuskava" 2012/C 43/08. Arvutivõrgus: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:043:0034:01:ET:HTML>
 88. Euroopa Nõukogu lapse õiguste strateegia aastateks 2012-2015. CM(2011) 171 final. Arvutivõrgus: http://www.coe.int/t/dg3/children/MonacoStrategy_en.pdf
 89. Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Euroopa Nõukogu, Euroopa Liit, 2012. Arvutivõrgus: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/GuidelinesChildFriendlyJustice_ET.pdf
 90. Euroopa põhiseaduse leping. - RT II 2006, 13, 35.
 91. General Comment No. 5. (2003) General measures of the implementation of the Convention on the Rights of the Child, CRC/GC/2003/5. Arvutivõrgus: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G03/455/14/PDF/G0345514.pdf?OpenElement>
 92. General Comment No. 10. (2007) Children's rights in juvenile justice. CRC/C/GC/10. Arvutivõrgus: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf>
 93. General Comment No. 12. (2009) The right of the child to be heard, CRC/C/GC/12. Arvutivõrgus: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>
 94. General Comment No. 13. (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence, CRC/C/GC/12. Arvutivõrgus: http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf
 95. General Comment No. 14. (2014) On the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1). Arvutivõrgus: http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf
 96. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. - RT II 2000, 11, 57.
 97. Inimõiguste Ülddeklaratsioon. 10.12.1948. A/RES/217. Arvutivõrgus: <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=est>
 98. Kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt. - RT II 1994, 10, 11.
 99. Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. - RT II 1995, 5, 31.
 100. Konventsioon Lapse Suhtlusõiguse Kohta. 2003. Arvutivõrgus: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>
 101. Lapse õigusi käsitlev EL'i tegevuskava. KOM (2011), Brüssel, 15.02.2011. Arvutivõrgus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0060:FIN:et:PDF>

102. Lapse Õiguste Euroopa konventsioon. ETS 160. Arvutivõrgus:
<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Estonian/160-Estonian.pdf>
103. Lapse Õiguste Komitee lõppjärelused Eestile. CRC/C/15/Add.196 31. jaanuar 2003. Arvutivõrgus: <http://vm.ee/sites/default/files/content-editors/web-static/306/CRC.pdf>
104. Lapsesõbralik kohtupidamine: põhiterminid. Euroopa Liidu Põhiõiguse Agentuur. Arvutivõrgus: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_child-friendly_justice_-_key_terms_ee.pdf
105. Laste hooldusõigust ja laste hooldusõiguse taastamist käsitlevate otsuste tunnustamise ja täitmise Euroopa konventsioon. - RT II 2001, 5, 26.
106. Laste ja perede arengukava 2012-2020. Sotsiaalministeerium. Arvutivõrgus: http://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/laste_ja_perede_arengukava_2012_-_2020.pdf
107. Lima Declaration on Restorative Juvenile Justice, adopted during First World Congress on Restorative Juvenile Justice, 4-7.November, 2009. Arvutivõrgus: <http://www.restorativejustice.org/RJOB/limadeclaration>
108. Lissaboni leping, millega muudetakse Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa Ühenduse asutamis- lepingut sõlmitud Lissabonis 13. detsembril 2007. Arvutivõrgus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:ET:PDF>
109. Majanduslike sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvaheline pakt. - RT II 1993, 10, 13.
110. Noortevaldkonna arengukava 2014-2020. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0513817>
111. ÜRO standardiseeritud reeglid mittevabadusekaotuslike meetmete rakendamiseks (nn Tokyo reeglid) (1990).
112. Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon. - RT II 2006, 26.
113. Rassilise diskrimineerimise kõigi vormide kõrvaldamise rahvusvaheline konventsioon. - RT II 2010, 17, 78.
114. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, CM/Rec(2008). Arvutivõrgus: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1367113&Site=CM>
115. Siseturvalisuse arengukava 2012-2020. Siseministeerium. Arvutivõrgus: https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/siseturvalisuse_arengukava_2015-2020_kodulehele.pdf
116. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), A/RES/45/112, 14. December, 1990. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm>
117. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules“), A/RES/40/33, 29.November, 1985. Arvutivõrgus: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm>
118. Valitsemisala arengukava 2014-2017. Arvutivõrgus:

<https://www.siseministerium.ee/17410/>

119. Valitsusdelegatsiooni moodustamine UNICEFi lastefoorumil ning ÜRO Peaassamblee lasteteemalisel eristungil osalemiseks - RT II 2002, 14, 60
120. Vägivalla ennetamise strateegia 2015-2020. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/vagivalla-vahendamise-arengukava/vagivalla-ennetamise-strateegia-2015-2020>
121. Vägivalla vähendamise arengukava 2015-2020 koostamise ettepanek. Arvutivõrgus: https://www.osale.ee/konsultatsioonid/files/consult/263_VVA%202015-2020%20ettepanek.pdf
122. Õiguspoliitika arengusuunad aastani 2018. RT III, 07.03.2011, 1.

Kasutatud kohtupraktika

Eesti kohtulahendid

123. RKTkm 3-2-1-6-12.
124. RKTkm 3-2-1-4-13.
125. RKTkm 3-2-1-27-09.
126. RKTkm 3-2-1-64-10.
127. RKTkm 3-2-1-83-11.
128. RKTkm 3-2-1-32-11.
129. RKTkm 3-2-1-121-12.
130. RKKkm 3-1-1-66-12.

Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendid

131. EIKo 12. 07. 2011, 14737/09, *Šneersone ja Kampanella vs. Itaalia*
132. EIKo 20.04.2010, 34694/06, *Z. vs. Poola*
133. EIKo 02.02.2010, 34568/08, *Dabrowska vs. Poola*
134. EIKo 08.07.2013, 30943/96, *Sahin vs. Saksamaa*

Muud materjalid

135. MTÜ Lastekaitse Liit arvamus lastekaitseseaduse eelnõule. 21.01.2014 nr K2/4. Arvutivõrgus: <http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2014/01/kiri2-4.pdf>
136. MTÜ Lastekaitse Liit arvamus tsiviilasjas nr 3-2-1-4-13, nr K-2/28, Tallinn, 23.05.2013.
137. Politsei- ja Piirivalveameti peadirektori käskkirja „Laste erikohtlemise juhend“ lisa, 2014.
138. Riigi Peaprokuröri juhis „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“, 29.06.2007 nr RP-1-4/07/8. Arvutivõrgus: http://www.prokuratuur.ee/sites/www.prokuratuur.ee/files/elfinder/article_files/Riigi

%20peaprokuröri%20juhis-%20alaealiste%20ühetaoliseks%20erikohtlemiseks
%20krim.menetluses%2028.06.2007.pdf

139. Õiguskantsler Indrek Tederi avalik pöördumine sotsiaalministri poole laste kehalise karistamise keelustamiseks. 28.01.2013. Arvutivõrgus:
<http://lasteombudsman.ee/et/oiguskantsleri-avalik-poordumine-sotsiaalministri-poole-laste-kehalise-karistamise-keelustamiseks>
140. Õiguskantsleri Ettekanne Riigikogule „Rehabilitatsiooniteenuse kättesaadavus sõltuvushäiretega lastele“. 15.09.2009. Arvutivõrgus:
http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_ettekanne_nr_1__rehabilitatsiooniteenuse_kattesaadavus_soltuvushairetega_lastele.pdf
141. Õiguskantsleri märgukiri täitemenetluse seadustiku kooskõlla viimisest põhiseadusega. Nr. 6-8/131398/1501356 , Tallinn, 27.03.2015. Arvutivõrgus:
http://oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/6iguskantsleri_margukiri_tai_temenetluse_seadustiku_kooskolla_viimine_pohiseadusega.pdf

Veebilehed

142. A world fit for Children. Arvutivõrgus:
<http://www.unicef.org/specialsession/wffc/> (03.03.2015).
143. Building a Europe for and with children. Euroopa Nõukogu programmi koduleht. Arvutivõrgus: http://www.coe.int/t/dg3/children/default_EN.asp
(15.04.2015).
144. CRIN – Arvutivõrgus:
<http://www.crin.org/en/library/publications/discrimination-briefing-age-discrimination>
(02.03.2015).
145. Projekt „Hea nõu lastega peredele“. Arvutivõrgus:
<http://www.lastekaitseliit.ee/vajad-abi/hea-nou-lastega-peredele/>
146. Projekt „Lapse hääl!“. Arvutivõrgus:
<http://lapsehaal.lastekaitseliit.ee/oppemoodulist-lahemalt/>

LISA 1

Näide poolstruktureeritud intervjuu kavast:

Noorsoopolitseinikule esitatud küsimused

- 1 Millistel juhtudel puutute oma töös kokku alaealistega
- 2 Kas kohtlete neid erinevalt vastavalt nende positsioonile (toimepanija, tunnistaja, kannatanu)?
- 3 Mis hetkel tutvustate alaealistele nende õigusi? Kas ka vene keeles?
- 4 Kuidas annab alaealine kinnitust, et ta saab oma õigustest aru?
- 5 Lapse ülekuulamine – kuidas ja millal see välja näeb, kas vahetult pärast kinnipidamist?
- 6 Kas ja kuidas selgitate lapsele ka kaebeõiguse võimalusi?
- 7 Millal teavitatakse alaealise esidajat, vanemat? Millal osaleb advokaat?
- 8 Millistel juhtudel alaealised soovivad kaitsjat? Kas ka see on õigusabi korras?
- 9 Lapse kinnipidamine – millised on kinnipidamisruumi tingimused, millisel juhul üldse peate alaealist kinni?
- 10 Lapse erivajadused – kas Teie tööpraktikas olete puutunud kokku ka erivajadustega alaealistega, kuidas olete neid siis kohelnud? Nt viipekeeletõlk? Kui noor on ratastoolis?
- 11 Regulasioonid – kas ametisiseselt on olemas eraldi märgukiri, reeglid vms, mis rõhutab lapsesõbralikkust?
- 12 Mis saab alaealisega pärast? Kas politsei puutub perega ka pärast kokku?
- 13 Mis on süsteemis puudu?

LISA 2

Näide töös kasutatavatest kirjalikest konsultatsioonidest:

Eesti Advokatuurile esitatud kirjalikud küsimused

- 1) Kes vastutab ning korraldab advokaatide koolitusi? Kas koolitus toimub kindla koolituskava alusel? Kuidas hindate koolituste vajadust?

- 2) Kas viimasel kolmel aastal on advokaatidele korraldatud koolitusi teemadel, mis puudutavad alaealise ärakuulamist, lapsega suhtlemist, lapse heaolu?

- 2) Kas koolitustel osalemine on advokaatide jaoks kohustuslik?

- 4) Kas advokaatidel on olemas lapse ärakuulamist toetavaid materjale, õppematerjale, juhendeid?

- 5) Millised on koolituse osas plaanid järgmisteks aastateks?

- 6) Kas olete korraldanud või on plaanis korraldada interdistsiplinaarseid koolitusi ning ühiseid seminare teiste valdkonna spetsialistidega?

- 7) Kas olete ka kuidagi laste ja noorte enda käest advokaatide tegevuste osas tagasisidet küsinud?

Mina, _____,
(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

_____ (lõputöö pealkiri)
mille juhendaja on

(juhendaja nimi)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 18.05.2015